د نازو انا یاد

سریزه او راټولوونه د

محمد اسمعیل یون

WWW.SAMSOOR.COM

لیکوال :اسمعیل یون

سمسور پاڼه

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د نازو انا یاد
راټولوونکی:	محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۶۹ل کال
دویم چاپ:	۱۳۸۷ل کال
د راټولوونکي پرله پسې نومره:	(۵)
د خپرندوی پرله پسې نومره:	(۵)
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

لیکوال :اسمعیل یون　　　　سمسور پاڼه

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	دا اثر او دویم چاپ	۱
۲	سریزه	۲
۳	د خوشال فرهنګي ټولنې د رئیس وینا	۱۲
۴	د ښوونې او روزنې د وزیرې وینا	۱۸
۵	پیام شورای سراسری زنان به مناسبت..	۲۲
۲	د نازو انا ژوند ،سخاوت،شجاعت او شاعري	۳۲
۷	مخمس (شعر)	۴۲
۸	د یونس د یوې معما حل	۴۸
۹	محمد هوتک او محمد یو شاعر دی که...	۵۸
۱۰	سخن چند پیرامون ماخذ شناسی پټه خزانه	۷۴
۱۱-	د ګورګاني هند او صفوي ایران تر منځ..	۹۰
۱۲-	د پښتو ادب ځلانده عرفاني نمونه	۱۱۷
۱۳-	راوبط میرویس هوتکی با شاهان ګورګاني هند	۱۳۴
۱۴-	د پښتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې..	۱۴۳
۱۵-	د نازو انا په کورنۍ کې د پښتو شارعرۍ عنعنه	۱۵۱
۱۲-	د هوتکیانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه	۱۲۴
۱۷-	د چا بدل (شعر)	۱۷۴
۱۸-	د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه	۱۷۲

لیکوال :اسمعیل یون

سمسور پاڼه

دا اثر او دويم چاپ

پر ۱۳۶۹ل کال د لړم د مياشتې پر (۲۵)مه نېټه په کابل کې ((خوشال فرهنګي ټولنه)) جوړه شوه، په دې ټولنه کې په لسګونو څه، چې په سلګونو هغه افغان ليکوال، شاعران او کلتورپالي راټول شوي وو، چې پر خپل هېواد او ملي کلتور يې تر هر چا زيات زړه سوزېده او د ملي فکر څښتنان وو. زه دا مهال د دې ټولنې د ځوانانو د ادبي انجمن مسئول وم. دې ټولنې له خپل تاسيسه، بيا په کابل کې د جنګونو تر پيل، په نږدې يو کلن بهير کې ډېر مهم او په زړه پورې فرهنګي کارونه ترسره کړل، څو عنوانه کتابونه يې چاپ کړل او تر لسو زيات علمي سيمينارونه او ورکشاپونه يې جوړ کړل، دا هغه بری و، چې په

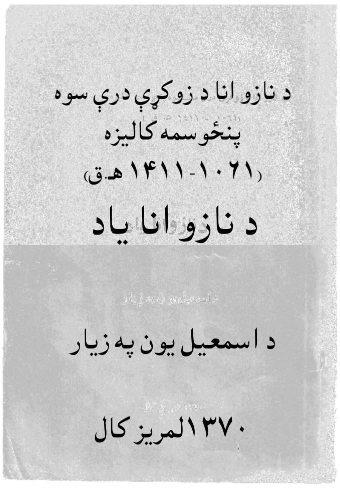

دې دومره کمه موده کې، په کابل کې هېڅ دولتي او نادولتي ټولنې تر دې مهاله نه و ترلاسه کړی. دې ټولنې د همدې يوه (۱۳۷۰)ل کال په بهير کې د نازو انا په ياد، په ملي کچه يو سيمينار جوړ کړ، ټولنې ماته دنده راوسپارله، چې په دې سيمينار کې اورول شوې او نا اورول شوې ټولې ليکنې سره راټولې، ايډيټ او چاپ کړم. ما دا کار وکړ او د ۱۳۷۰ل کال پر وروستيو مياشتو مې دا کتاب چاپ ته تيار کړ. دا په داسې حال کې و، چې زه د پوهنځي د څلورم ټولګي محصل وم او د فراغت وخت مو رانږدې کېده، د پايليک (مونوګراف) ليکنه او نور ګڼ کلتوري مصروفيتونه هم را ترغاړې و. هره ورځ به ماسپښين مهال د کابل- جلال اباد پر لويه لاره، د کابل هوتخېلو سيمه کې اريانا چاپخونې ته ور روان وم. کله به په چاپخونه کې کاغذ نه و، کله به کاريګر نه و، کله به برښنا نه وه او کله به نورې ګڼې ستونزې وې، خو فرهنګي ولولې، دا ټولې ستونزې له موږه هېرولې، د دې تر څنګ سياسي وضعه هم ډېره وېروونکې وه، داسې اټکل کېده، چې د ډاکټر نجيب الله حکومت به نسکور شي او په کابل کې به يوه سخته ګډوډي رامنځته شي، اريانا چاپخونه دا مهال په افغانستان کې يوه ډېره لويه او مجهزه چاپخونه وه خو د کاغذ د کمښت له ستونزې سره مخ وه، که نه خو دا چاپخونه دومره مجهزه او سمباله وه، چې د ورځې يې هم يو کتاب چاپولای شو. موږ چې د افغانستان حالت ښه درک کړی و او د راتلونکي اټکل مو هم کولای شو، نو تر وروستي بريده مو هڅه کوله، چې کتاب شي، که څه هم په چندان ښه کاغذ نه

ليکوال :اسمعيل يون — سمسور پاڼه

وي، سره له دې چې دا کتاب مونږ د دولت په لګښت نه چاپوه او خوشال فرهنګي ټولنې چاپوه، خو بيا هم که پخواني حالات او امکانات وای، تر دې ښه چاپېدلای شو. پر کتاب مې ډېر بېړنی او ضربتي کار وکړ او د ۱۳۷۰ل کال پر وروستيو شپو ورځو؛ مخکې تر دې چې کابل ته د جګړو فصل راورسي، چاپ کړ. دا نو زما په فرهنګي ژوندانه کې د ډېرې خوښۍ يوه ورځ وه. د ۱۳۷۱ل کال د ثور تر (۷) مې نېټې وروسته، په کابل کې جګړې پيل شوې، بيا نو ددې چاپخونې نښه او نبيره چا ونه ليدله، څه چې يې درلودل، ويجاړ، لوټ او پر پاکستان وپلورل شول. دا ددې اثر د لومړي چاپ داستان و. په کابل کې دا مهال زما او زمونږ د نورو ليکوالو په زيار اکثره چاپ اثار، دا او دېته ورته داستان لري. له دې کيسې څخه مې هدف دا دی چې زمونږ په هېواد کې فرهنګي کار، هغه هم د جګړې پر مهال او د جګړه‌ييز نسل د واک په بهير کې، څه اسانه خبره نه ده. اوس چې د خدای(ج) په فضل په هېواد کې د چاپ امکانات او تخنيکي چارې اسانه شوي، مونږ بايد پخوانی محروميت او اوسنی ضرورت دواړه خړوب کړو، خپل ټول هغه اثار چې هنري، تاريخي، کلتوري، علمي او نور ارزښتونه لري، بيا له سره چاپ او د مرګ له خطره وژغورو، اوس د کمپيوټر او انټرنيټ زمانه ده، له دې تخنيکي امکاناتو، چې اوس هم مونږ ګټه نه پورته کوو، نو بيا خو بايد ځان په مړو او ويدو قومونو کې حساب کړو او مرګ ته خپله پښې وغځوو. يو ځل چې د کمپيوټر او انټرنيټ څپو ته يو اثر ورسېد، بيا يې نو د مرګ قاصدان په اسانۍ نه شي وژلای، نو مونږ بايد د زمانې له همدغه رمز او امکان څخه ګټه پورته کړو، ځکه خو زه دا کتاب او نور کتابونه د همدغه رمز په رڼا کې، نه يوازې دا چې بيا له سره چاپوم، بلکې سي ډي ګانو کې يې هم ثبتوم او د انټرنيټ په څپو کې يې بېلابېلو وېبپاڼو ته هم ورسپارم، چې د مرګ له بلا څخه وژغورل شي.

دا چې دا اثار به څومره زمونږ اوسني او راتلونکي نسل ته ګټور وي او زمونږ ټولنې ته به يې ګټه څه وي، دا قضاوت به لوستونکو ته پرېږدم، زه اوس خپل مسوليت رفع کوم، قضاوت د لوستونکو کار دی او زه ځان ته د چا په قضاوت کې د مداخلې حق نه ورکوم، نو د يو ساده يا مبتدي ليکوال په توګه دومره وايم، چې د خپل تېر او راتلونکي نسل ترمنځ کلتوري خلا نه شم زغملای، زمونږ اوسنی فرهنګيالي پښتانه ته په کار دي، چې د تېر او راتلونکي نسل ترمنځ کلتوري پُل وغځوي او د پوهې په دې زمانه کې کلتوري خلا ته اجازه ور نه کړي.

د همدې ارمان په ارمان

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارګ- د جمهوري رياست ودانۍ

کابل- افغانستان

۱۳۸۷ل کال، د سلواغې ۷مه

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

سریزه

څرنګه چې ټولو ته څرګنده ده، د هېواد یو شمېر روښانفکرانو او فرهنګیانو په شعوري هڅه او هاند، د ۱۳۶۹المریز کال د عقرب میاشتې پر (۲۵) نېټه د خان علین مکان لوی خان، خان خوشال خان خټک فرهنګي ټولنه (د خوشال فرهنګي ټولنه) د ډېرې شانداري غونډې په ترڅ کې په انټرکانټیننټال هوټل کې پرانستل شوه.

له هغه وخته راهیسې دا دی څه کم یو کال تېرېږي. په دې زماني واټن کې خوشال فرهنګي ټولنې نه یوازې په هېواد کې خپل ملي هویت وځلاوه، ټولنیز بنسټ یې پیاوړی شو، بلکې په داسې عملي فعالیتونو یې لاس پورې کړ، چې کولی شو، د هېواد د فرهنګي تاریخ یوه ځلانده پاڼه یې وبولو. د ۱۳۶۹ل کال تر عقرب میاشتې وروسته د کامل مومند په یاد علمي-ادبي سیمنار جوړ شو، د لوونو فصل شعري جونګ چاپ شو، د استاد اولمیر تلین په درنښت غونډه جوړه شوه، د ګل او غزل سندریز پروګرام د لومړي ځل لپاره ثبت شو، د فرهنګي ټولنې هنري ډله جوړه شوه، د هېواد د پیاوړي شاعر نصرالله حافظ شپېتمه کلیزه ونمانځل شوه، په ځینو تحصیلي او علمي موسسو کې د ټولنې څانګې پرانیستل شوې، د ملي اتل عجب خان اپریدي سیمینار جوړ شو، د عجب خان اپریدي د سیمینار د مقالو مجموعه چاپ شوه، د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کلیزې په ویاړ علمي ادبي سیمینار جوړ شو، د خوشال خټک پسرلنۍ مشاعره جوړه شوه او یو لړ نور ورته کارونه سرته ورسېدل.

او دادی اوس شمشاد مجله (د ټولنې خپرنی ارګان) له چاپه د راوتو په حال کې ده. د محترم استاد کاډمیسین عبدالشکور رشاد د اویایمې کلیزې د نمانځنې لپاره هلې ځلې روانې دي او د عبدالقادر خان خټک په باب د یو لوی سیمینار د جوړېدو لپاره کارونه پیل شوي دي.

د خوشال فرهنګي ټولنې د کلني پلان له مخې یو هم د نازو انا د درې سوه پنځوسمې کلیزې په ویاړ د علمي-ادبي سیمینار جوړېدل او د یوه ځانګړي کتاب په شکل د هغه سیمینار د مقالو چاپول و. د دې سیمینار د جوړېدو لپاره مخکې تر مخې کار پیل شو د ټولنې اکثرو غړو خپلې هڅې ونه سپمولې، ښایسته ډېرو فرهنګي دوستانو او پښتو پالونکو، چې نومونه یې وروسته راوړم، له موږ سره مادي او معنوي مرستې وکړې، خو زما د ډېر پرکاره استاد، د پښتو د خدمت او پالنې د عملي او نظري ډګر لوی اتل او یا هم زموږ د یوه لیکوال خبره ((زموږ ژوندۍ اکاډمي)) محترم (زلمي هېوادمل) منډو رامنډو او هلو ځلو غوڅ او ټاکونکی رول ولوباوه، دی نه یوازې د مادي امکاناتو د برابرونې لپاره کوڅه پر کوڅه او کور پر کور ګرځېدلی دی، بلکې د مقالو د تنظیم لپاره هم په لیکوالو پسې ستړی شوی دی. استاد هېوادمل ماته ویلي و، چې د دې کتاب

تدوين او چاپ ستا پر غاړه دی، خو په دې برخه کې ده دومره کار سرته ورساوه، هغه د چا خبره ماته يې تياره مړۍ په خوله کې راکړه.

دا سيمينار د ۱۳۷۰ ل کال د ميزان د مياشتې پر ۱۷مه نېټه د کابل پوهنتون د علمي شورا تالار کې د سهار پر نهه نيمو بجو پيل او د ماسپښين پر دوو بجو پای ته ورسېد. د سيمينار کار د قران کريم د څو مبارکو ايتونو په تلاوت سره پيل شو، تر ويناوو او پيغامونو وروسته ليکوالو خپلې مقالې ولوستلې. د سيمينار په وروستۍ برخه کې يوه ازاده مشاعره وشوه او د ټولنې له خوا څو ټوکه کتابونه، د سيمينار پر برخوالو ووېشل شول. څنګه چې ټول پوهېږي، د خوشال فرهنګي ټولنه يوه غير سياسي، غير دولتي او غير ګوندي ټولنه ده، يوازينۍ تکيه يې د خپل هېواد پر فرهنګپالونکو او پښتو پالونکو ده، نو د مالي امکاناتو په برخه کې هم پر همدوی تکيه کوي، نو که ددې کتاب په ځينو مقالو کې څه لنډون شانته راغلي وي، هغه به يوازې د ټولنې د مالي امکاناتو له کبله وي.

دلته ضروري بولو، د هغو ښاغلو له مرستو څخه يادونه او مننه وکړو، چې ددې سيمينار په جوړولو او د کتاب د چاپ لپاره يې له موږ سره کړې دي. ددې فرهنګپالونکو نومونه او د مرستو څومره والی په لاندې ډول دی:

۱- محترم حاجي بابک کندهاري يو سلو پنځوس زره افغانۍ.

۲- محترم حميد جان قادري، د قادري شرکت رئيس سل زره افغانۍ.

۳- محترم هريش کمار کندهاري شل زره افغانۍ.

۴- محترم دوکتور شاه محمد (په کابل کې د پښتونخوا ستوډنټس ارګانيزيشن (P.S.O) د سازمان مشر) شل زره افغانۍ.

۵- محترم عمر معروفي لس زره افغانۍ.

۶- محترم فدا محمد خوار يکښ لس زره افغانۍ.

۷- محترم احسان اريبزي څلور زره افغانۍ.

۸- محترم بسم الله حقمل دوه زره افغانۍ.

۹- محترم علي محمد رسولي دوه زره افغانۍ.

۱۰- محترم انجنير ګلاب دوه زره افغانۍ.

۱۱- محترم جلات خان حکمتي دولس سوه افغانۍ.

۱۲- محترم پوهندوی شېر احمد ګرديوال زر افغانۍ.

۱۳- محترم پوهنمل اصف بهاند زر افغانۍ.

۱۴- د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې د لومړي ټولګي محصلينو ټولې درې زره افغانۍ.

اوس چې زه دغه سريزه ليکم، خوشال فرهنګي ټولنې په يو بل نوبت لاس پورې کړ، هغه د خوشال فرهنګي ټولنې په چوکاټ کې د يوې طبي څانګې پرانيستل دي. په دې څانګه کې د کابل

ليکوال: اسمعيل يون سمسور پاڼه

طب انستیتیوت د (۳۰۰) تنو په شاوخوا کې محصلینو او استادانو غړیتوب واخیسته، سره له دې چې یو شمېر لنډ فکرانو ددې څانګې د جوړېدو د مخنیوي لپاره خپل لنډ فکره هویت په ډاګه څرګند کړ، خو له نېکه مرغه د کابل طب انستیتیوت د نوښتګرو محصلینو د پرله پسې هلو ځلو او کوښښونو له کبله، د هغو ټولې هڅې له ناکامۍ سره مخامخ شوې او ددې څانګې افتتاحیه غونډه په داسې شاندارو مراسمو او احساساتو سره پرانیستل شوه چې حتی تصور یې نه کېده.

په دې مجموعه کې درې پیغامونه، دوه ټوټې شعرونه او یوولس مقالې راغلې دي. په مقالو کې ځینې مشخصې د نازو انا د فرهنګي او ملي ژوند د بېلابېلو اړخونو په څېړنې او تحلیل پورې اړه لري او ځینې نورې مقالې د هوتکو د ملي او فرهنګي غورځنګ په ارتباط لیکل شوې دي، چې د ځینو ربړو په حل کې مرسته کولی شي.

د خوشال فرهنګي ټولنه هیله لري، چې ددې مجموعې مقالې به د هوتکي دورې د فرهنګي او ملي کارونو له څېړونکو سره مرسته وکړي.

په پای کې زه دغه مجموعه خپلې فرهنګي ټولنې ته ډالۍ کوم او هیله لرم چې زما دا هاند او هڅه د فرهنګ د یوې پیښې په رڼولو کې د څېړونکو په درد ولګي.

په ډېر درنښت
له پښتو، پښتونولۍ او انسانیت نه په ډکو ولولو
اسمعیل یون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل

د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کالیزې په غونډه کې د خوشال فرهنګي ټولنې د رئیس وینا

درنو پوهانو، مېرمنو او ښاغلو!

د خوشال فرهنګي ټولنه له خپلې اساسنامې سره سم د هېواد د علمي، فرهنګي او ټولنیزو شخصیتونو د کارنامو او خدمتونو د نمانځنې لپاره علمي او فرهنګي غونډې جوړوي.

دا زموږ ملي وجیبه ده، چې د فرهنګ د رښتینو خدمتګارانو درناوی وکړو او هغو تاریخي شخصیتونو ته، چې د ملي فرهنګ د غني کولو په برخه کې یې ونډه اخیستې ده، د عقیدت ګلونه وړاندې کړو. د نن ورځې علمي غونډه د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کالیزې په یواړ جوړه شوې ده. په دغه علمي غونډه کې به د افغانستان د سیاسي، ټولنیز او فرهنګي تاریخ پر

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

ببلابېلو خواو رڼا واچوله شي، ګوندې د تاریخ په هېنداره کې موږ افغانان خپل صلاحیتونه، خپل ملي کرکټر، خپلې برياوې او خپلې نيمګړتياوې يو ځل بيا له نظره تېرې کړو، تاريخ موږ ته اجازه نه راکوي، چې د حقارت عقده ولرو، پرځان باور له لاسه ورکړو او تورې تيارې په خوب کې ووينو. افغانانو له پاريس څخه نيولې تر ډهلي او بنګاله پورې په اداره، سياست او فرهنګ کې ستره ونډه اخيستې ده. سره له دې، بايد وويل شي، چې د افغانانو په تاريخ کې له قلم څخه د تورې نقش زيات وو، دوی له مغزو څخه هغومره کار نه دی اخيستی لکه څومره يې چې له خپلو متو څخه اخيستی دی. د پښتنو په باره کې دا خبره ډېره مشهوره ده، چې وايي: پښتانه يې په توره ګټي، په سياست يې بايلي.

که چېرې د اسيايي ملتونو سياسي تاريخ ته په ځير وکتل شي، نو دلته سياسي فلسفي او سياسي ايډيالونو چنداني انکشاف نه دی کړی. په پښتنو مشرانو کې شېرشاه سوري، خوشال خان خټک، افضل خان (د تاريخ مرصع مولف)، ميرويس هوتک، احمدشاه بابا، سيدجمال الدين افغان او محمود طرزي د لوړې سياسي پوهې خاوندان وو، دوی د خپل قام د لوړتيا لپاره له ځانه سره ايډيالونه درلودل او د قامونو د عروج او زوال علتونه يې پلټل. له بده مرغه، د پښتنو د سياسي مشرانو نظريې په ځانګړي اثر کې نه دي راغونډې شوې او په انتقادي توګه نه دي تحليل شوي.

درنو پوهانو او د فرهنګ مينه والو! د نن ورځې علمي غونډه د فرهنګيانو له نظره خاص ارزښت لري: لومړی دا چې نازو انا د ميرويس خان هوتک مور ده او د هغه ستر تاريخي شخصيت په پالنه کې مهم نقش لري. دوهم دا چې نازو انا يوه شاعره وه او د شعر ديوان يې درلود. دريم دا چې نازو انا يوه مېرمن وه او دا د ټولو فرهنګيانو انساني وظيفه ده چې د ښځو له حقوقو څخه په کلکه ملاتړ وکړي. که چېرې د يوې ټولنې نيمايي نفوس په ټولنيز فعاليت کې له ونډې اخيستلو څخه محروم شي، نو دا به يوه لويه فاجعه وي. د ښځو ښوونه او روزنه سربېره پر دې، چې يوه انساني او عاطفي مساله ده، د ټولنيز پرمختګ يوه نه بېلېدونکې موضوع هم ده. تجربې ښودلې ده چې تعليميافته مېرمنې د ماشومانو په روزنه کې اساسي نقش لري. همدارنګه په کومه ټولنه کې، چې د تعليميافته ښځو شمېر زيات وي هلته د نفوسو د ډېروالي پرابلم هم تر زياتې اندازې کنټرول کېدی شي.

خوشال فرهنګي ټولنه، د خوشال بابا تعليماتو ته په وفادارۍ سره، د نجونو تعليم او تربيې ته خاص اهميت ورکوي. خوشال بابا په خپل اثر (دستارنامه) کې د نجونو ښوونې او روزنې ته خاصه پاملرنه کوي او وايي، لکه څنګه چې د زامنو تربيت لازم دی، لوڼې لا حقدارې دي. خوشال بابا د نجونو لپاره جلا تعليمي نصاب ټاکلی دی، چې په هغه کې ديني علوم، د منزل تدبير او اجتماعي سلوک ته ځای ورکړ شوی دی.

که چېرې پښتني کلتور په ژوره توګه مطالعه شي، هلته به د ښځو مقام او ونډه د يوه څرګند حقيقت په توګه ځان ښکاره کړي. د پښتنو په هنري فرهنګ کې د ښځو ونډه ډېره زياته ده. ويل

ليکوال: اسمعيل يون سمسور پاڼه

کېږي چې د پښتو د فولکوري ادب زياتې بېلګې د ښځو ايجاد دی، په ليکني ادب کې هم د يو شمېر ښځو نومونه ثبت شوي دي، چې شعرونه يې ويلي دي او داستانونه يې ليکلي دي. نازو انا هم د هغو مېرمنو له جملې څخه ده، چې په ادبي تاريخ کې يې نوم راغلی دی. که څه هم د مېرمن نازو د شعر ديوان لاس ته نه دی راغلی، خو د دې د شعرونو له دوو بيتونو څخه چې په پټه خزانه کې راغلي دي، داسې ښکاري چې نازو انا د لوړې ادبي قريحې خاونده وه.

هغه دوه بيتونه دا دي:

سـحر ګـه وه د نـرګس ليمـه لانـده
څـاڅکي څـاڅکي يـې تـر سـترګو څڅېـده
مـا وې څـه دي ښـکليه ګلـه ولـې ژاړې؟
دې ويـل ژونـد مـې دی يـوه خولـه خنديـده.

دغه شعر د تصوير، تمثيل، لفظي صنايعو او د مضمون د نوښت له پلوه د پښتو ژبې کلاسيک اثر بلل کېږي. له دې شعر څخه دا هم ثرګند ېږي، چې د دوه په لوديزه برخه کې يو ځانګړی سبک د پوخوالي درجې ته رسېدلی و او د شاه حسين هوتکي په دربار کې هم دغه سبک پالل کېده.

که چېرې د روښانيانو عرفاني اشعار، د خوشال خټک او رحمان بابا شعرونه د هغه عصر روح وبولو، نو د مېرمن نازو شعر هم د هغه عصر په چوکاټ کې لوېږي او کومه نادره ادبي پديده نه ګڼله کېږي.

درنو پوهانو او فرهنګيانو ! د خوشال فرهنګي ټولنې په علمي غونډو کې تراوسه پورې ډېرې تحقيقي مقالې لوستل شوي دي. زموږ غونډې يوازې تجليلي او تشريفاتي بڼه نه لري، سره له دې که د دغې فرهنګي ټولنې ځينې غړي د راتلونکو سيميناررونو او سمپوزيمونو د ماهيت په برخه کې کوم وړانديز لري او يا غواړي چې د کار په سبک کې بدلون راشي، خپلې نظريې دې په ليکلې توګه لاربښودې شورا ته راولېږي.

په پای کې درنو پوهانو ته بلنه ورکوم، چې خپلې علمي تحقيقي مقالې واوروي. د فرهنګ په چارو کې ستاسو د برياليتوب په هيله.

په درناوي
کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي
د خوشال فرهنګي ټولنې رئيس

د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کالیزې د نمانځنې په مناسبت، د ښوونې او روزنې د وزیرې مېرمن معصومې عصمتې «وردګ» وینا

درنو پوهانو، محترمو حاضرینو او ښاغلو راغلو !

خوشاله یم، چې د افغانستان د روښانفکرو ښځو او میندو په نیابت د یوې داسې توریالۍ او فرهنګیالۍ افغانې مېرمنې د زېږېدو د درې سوه پنځوسمې کالیزې په دې درنه غونډه کې برخه اخلم، چې نوم به یې د افغانستان ملي او فرهنګي تاریخ تل په ځلاندو تورو خوندي وساتي، دا مېرمن نازو انا ده.

مېرمن نازو انا نه یوازې له دې جهته د درناوي وړ ده، چې دا یوه فرهنګي ښځه وه او په پښتو یې شعر وایه، بلکې له دې امله هم د درناوي وړ ده، چې د میرویس نیکه غوندې یو لوی شخصیت یې په ملي او وطني روحیه وروزه. میرویس هغه څوک و، چې د دولسمې هجري پېړۍ د دوهمې لسیزې په وروستیو کلونو کې یې د خپل ټاټوبي د ازادۍ او د خلکو د نجات لپاره ملي او ولسي هلې ځلې پیل کړې، څو په پای کې خپل مقدس مرام ته ورسېد او په کندهار کې یې د یوه ملي حکومت بنسټ کېښوده. تر ده وروسته یې په کورنۍ کې هم د غسې مشرۍ د دولسمې هجري پېړۍ تر دویمې نیمایي پورې دوام وموند.

سره له دې چې د نازو د کورنۍ د تسلط او حکمرانۍ دوره لنډه وه، مګر په سیاسي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کې یې مثمریت ډېر څرګند و او د افغانانو په سیاسي او اجتماعي ژوند کې یې د یوه داسې تحرک زړی رازرغون کړ، چې د دوی د پاچهاهۍ تر ختمېدو لږ وروسته په سیمه کې د افغانانو د اقبال ستوری په ځلېدو شو او لوی احمد شاه بابا د افغانستان د لویې امپراتورۍ د بنسټ ډبره کېښوده او د یو پیاوړي افغانستان د جوړېدو په لاره کې یې متین ګامونه پورته کړل. د نازو انا کورنۍ سربېره پر خپل ملي او سیاسي هویت یوه فرهنګي کورنۍ هم وه. خپله نازو انا او د دې زوی میرویس نیکه، لمسی شاه حسین هوتک او لمسۍ مېرمن زینبه د پښتو ژبې شاعران وو. دوی د شاعرۍ تر څنګ شعر دوستان او فرهنګ پالونکي هم وو. په خاص ډول د شاه حسین هوتک پاچاهۍ دوره د افغاني فرهنګ د ودې په پروسه کې د عطف ټکی دی.

د دوی په شاهي قصر کې د ادبي دربار موجودیت او په دې دربار کې د شاعرانو، ادیبانو او عالمانو راټولېدل د دې کورنۍ د علمدوستۍ او فرهنګ دوستۍ ښکاره ثبوت دی. سره له دې چې د دې کورنۍ د حکومت تر سقوط وروسته د دربار ډېر زیات اثار له منځه ولاړل، خو څه چې را پاته دي، هغه هم خورا غنیمت اثار دي او اوس د همدغو محدودو راپاتو اثارو پر استناد مونږ د

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

خپل فرهنګي او ادبي تاريخ اساسات بنا کوو. د کندهار د هوتکو پاچاهانو دغو فرهنګي او ملي هڅو ته د احترام سرونه ټيټوو.

دغسې چې د ميرويس خان هوتک تر مشرۍ لاندې د کندهار د ولسونو ملي غورځنګ د افغانانو د ملي تاريخ يو ښکلی فصل دی. دغه ډول د ده د زوی شاه حسين هوتک په دربار کې رامنځته شوی ادبي غورځنګ زموږ د ادبياتو په تاريخ کې خپل لوړ مقام لري. د نازو انا د شخصيت يو بل بعد دادی، چې مورخينو دا مېرمن ډېره زړوره، بهادره او د سخاوت او شجاعت خاونده مېرمن توصيف کړې ده. موږ نازو انا د افغانستان د ښځو نهضت په تاريخ کې د ځو بعدي شخصيت خاونده مېرمن ګڼو.

ددې مېرمنې شجاعت او مېړانه دومره وه، چې په خپل وخت کې يې له خپل پلرني ټاټوبي څخه بريالۍ دفاع کوله او په سخاوت کې هم زيات شهرت لري. تر دې چې فکري او هنري استعداد يې تر دې حده و، چې په پښتو ژبه يې د شعر دفتر له ځانه په يادګار پرېښود.

درنو پوهانو او ګرانو حاضرينو !

زه د نازو انا ملي، اجتماعي او فرهنګي کارنامو ته د احترام د وړاندې کولو تر څنګ د خوشال له فرهنګي ټولنې څخه د زړه له کومې مننه کوم، چې ددغې فرهنګيالۍ او توريالۍ افغانې مېرمنې دنامه د راژوندي کولو او ددې هڅو ته د درناوي په منظور يې دغه درنه غونډه جوړه کړې ده.

د نازو انا کارنامې دې تل د افغاني ميندو سر مشق وي
ستاسو له توجه تشکر.

پيام شورای سراسری زنان به مناسبت سه صد و پنجامين سال تولد نازو انا

(۳۵۰مين) سالروز تولد مادر گرامی وطن مېرمن نازو را از نام هر مادر و خواهر هموطن گرامی ميداريم.

کاملاً بجاست که پس از گذشت (۳۵۰) سال باز هم خاطره پرشکوه مادر نامدار کشور بالوسيله مردم قدر شناس ما بصورت شايسته تجليل ميگردد، زيرا نقش اجتماعی و خانواده گی اين خانم رسالتمند در ان سطح پر عظمت قرار دارد که هموطنان مادر برابر همت والا، سخاوت، شجاعت و طبع والای اديبانه اش سر تعظيم فرود مياورند. هم او بود که در دامان پر

محبت و پاک مادرانه اش فرزندان راد مردی را که در راه وحدت و همبستگی مردم ما همت گماشتند و مردم را از شر ظالمین نجات دادند پرورش داده نام پر اوازه میرویس نیکه راحتی هر طفل ازین سرزمین باعزت و احترام بزبان میاورد و نقش میرویس نیکه در تامین وحدت ملی و نجات مردم افتخار بزرگی است برای همه ملت پښتون و بخصوص برای مادرش که همه ارزویش از اوان تولد پسرش همین بود که او کارهای بزرگ و مثمری را برای مردمش انجام دهد و مېرمن نازو همه نیروی مادرانه اش را در تربیت چنین فرزندی بکار بست و مادر چنین فرزندی نیز شد و برای یک مادر افتخار بزرگتر ازین نمیتواند وجود داشته باشد، مېرمن نازو انا در همه امور خانواده گی زنه با فهم، باتقوی و شجاعی بود که مدبرانه امور خانواده گی اشرا تنظیم میکرد.

دوستان محترم!

خوبست که زن افغان را در نمونه زنان ناموری چون مېرمن نازو مطالعه کرد. او اگر از یک سو مادر خوب و نمونه بود از جهت دیگر نقش پر بار اجتماعی اشرا نیز صمیمانه درک میکرد او هم در میدان نبرد و هم در ساحه قلم مطمین و استوار قدم برمیداشت، و در عین زمان قلب روف و مهربان یک زن را نیز در کمال صداقت باخود داشت. سخاوت و مهربانی او در ان حدودی بود که منزل او مهمانخانه کلیه مسافرین بود که از محل زندگی اش عبور میکردند و پیوسته از فقر او نیازمندان دلجویی مینمود و برایشان نان و لباس تهیه مینمود اینها همه خصایل خوب انسانی این زن دلاور است. طبع ولای ادیبانه او در کلام شرین او تجلی خوبی دارد و افکار عالی، فلسفی او را منعکس میسازد، دیوان مناجاتی او در بر گیرنده دو هزار بیت است و این بیانگر طبع شعری بزرگ اوست.

همه گفته ها و مطالبی که در وصف مېرمن نازو گفته شد کافی است که او را در سطح یک انسان ارزشمند و با تمکین مورد احترام همه بسازد و این مسله خیلی قابل اهمیت است زیرا از یکطرف او به حیث یک شخصیت مستقل از همه خصائیل علی انسانی بر خوردار و مورد احترام است و از جانب دیگر او نمونه خوبی از یک زن افغان بمثابه مادر و پرورش دهنده نسل اینده بشمار میرود.

دوستان گرامی!

ما در حالیکه اقدام بجا انجمن فرهنگی خوشال که پس از قرنهای متولی به منظور تجلیل از یک زن قهرمان همت گماشته است با حسن توجه استقبال مینمایم.

ارزو مند یم که این اقدام بزرگ اغاز کار باشد تا همه انجمن های فرهنگی رسالت بزرگ خویش را در قبال زنان و مادران وطن درک نمایند و با معرفی چنین زنان از یکطرف مردم با چنین شخصیت ها اشنا میگردند و از جانب دیگر این امر ثابت میگردد که در کنار هر شخصیت بزرگ یک مادر رسالتمند قرار دارد و تاکید این امر باعث میگردد تاروان جامعه در برابر کمک به تقویت جنبش زنان اماده گردد.

ليکوال :اسمعيل يون　　　　　　　　سمسور پاڼه

یکبار دیگر از کار بس نیکوی انجمن فرهنگی خوشال اظهار سپاس مینمایم و درعین زمان با در نظر داشت محدودیت بود جوی شورای زنان مبلغ نا چیزی را که حاوی (۵۰۰۰) افغانی است جهت نشر کتاب مېرمن نازو به این انجمن اهدا مینمایم، و انتظار چنین برگزاریهای را در اینده نیز داریم.

پوهنمل عبدالخالق رشید

د نازو انا ژوند، سخاوت، شجاعت او شاعري

((زما مور ماته د لويو کارو د انجام وصيت کړی دی زه بايد زيار وباسم چې د مور وصيت پر ځای کړم او له خدای(ج) ښخه توفيق غواړم)) ((ميرويس نيکه))

زموږ د خلکو د تاريخ په پاڼو کې که له يوې خوا د نارينه اتلانو نومونه تلپاتې شوي، مګر له بلې خوا دا نښې نښانې هم شته، چې د همدغو نارينه وو ترڅنګ د اتلو ښځينه وو نومونه هم تلپاتې دي او درناوی يې په هم هغه اندازه دی، لکه د نوميالیو نارينه وو. وايي چې په عباسي واکمنانو کې تر هارون الرشيد وروسته مامون الرشيد د خپل عصر زبده روزګار واکمن شو، دده ددغې لويې او پوهې يو سبب دا و، چې دی د يوې نوميالۍ خراسانۍ مېرمنې مرجيلې زوی و، هغې دی په پوره تقوا او سپېڅلتيا سره وروزه، ځکه نو په خپل عصر کې يو نه ماتېدونکی او پر ځان ډاډمن واکمن شو، د مامون په روزنه او پالنه کې د هغه د مور مرجيلې خراسانۍ ونډه څرګنده وه.

د هند د مغولي لړۍ د بنسټوال ظهرالدين محمد بابر د پاچاهۍ د لويۍ اوده ته د لويو وياړونو د بښلو په ترڅ کې دده د پښتنې مېرمنې بي بي مبارکې نوم او هلې ځلې په تاريخي لحاظ د يادونې وړې دي، همدغه پښتنه مېرمن وه، چې د يوه ځانګړي تاريخي نزاکت له مخې يې د بابر غوندې لوی واکمن مړی سره له دې چې په هند کې ښخ شو له هغه ځايه د شېرشاه په عصر کې راويوست او دلته يې په کابل کې په اوسني بابر بڼ کې چې په ((هغه وخت کې د حضرت رسول(ص) په قدم ګاه باندې مشهور و)) (۱) خاورو ته وسپارل شو. د بابر ښخول په کابل کې د هغې سياسي او تاريخي ځيرکۍ نتيجه وه، چې زموږ د دغې نوميالۍ پښتنې په هغو تاريخي شرايطو کې ورپام شو، چې په هغو شرايطو کې يې په سيمه ييز او ملي لحاظ ستر اهميت درلود.

په همدې شان زموږ د هېواد په تاريخ کې دربيمه تلپاتې ښځينه څېره، چې زموږ د ليکنې اصلي موضوع هم د هغې ژوند، تقوا او سپېڅلتيا ده هغه زموږ د ملي مشر او ملي لاربښود ميرويس خان مور (نازو انا) ده. نازو انا د توخيو د ځانګې د نوميالي مشر سلطان ملخي توخي

لور وه، سلطان ملخی هغه نومیالی مشر و، چې د هند د مغولي واکمن محی الدین اورنګ زېب په عصر کې یې له غزني تر جلد که په بشپړه خپلواکۍ سره حکومت کاوه او د اورنګزېب د عصر په نامتو کسانو کې یادېده (۲).

نازو انا د همدغه ملي مشر او واکمن په کاله کې پر ۱۰۲۱هـ کال وزېږېده، په همدغه واکمن کاله کې یې د هغه وخت له شرایطو سره سمې دیني زده کړې لکه چې دود وې، سرته ورسولې، نازو په خپل عصر کې په رښتیا هم د یوه پښتون مشر د کاله روزنه په بشپړه توګه واخیسته او ځان یې په تمامه مانا په ښځینه جامه کې داسې عیار کړ، چې هم د رزم شوه او هم د بزم، داسې چې:

نازو انا د یوې سپېڅلې پښتنې مېرمنې په توګه:

نازو د لوی حکمران سلطان ملخي توخي لور وه، کرم خان نومورې پښتنه پېغله د خپل زوی ښالم خان لپاره وغوښته او هغه یې وکړه او د ښالم خان د کاله مېرمن شوه، هغې له خپل ناوي توبه بیا تر زړه بوډۍ توبه د خپل کاله چارې لکه د یوې رښتینې پښتنې په شان سمبال کړې، هغې په لومړي ګام کې د خپلو اولادونو په روزنه کې ډېره ښه ونډه واخیسته، دا ځکه چې دا کار په کورني چاپېریال کې د یوې مېرمنې له اساسي او مهمو دندو څخه ګڼل کېږي، نازو انا چې د دواړو خاني کورنیو د پاینښت پوښتنه ورسره وه دغه کار ته په دوه لحاظه په جدي توګه متوجه شوه. یو په دې لحاظ چې هغه په داسې چاپېریال کې اوسېده، چې د هغو ناسته ولاړه، راشه درشه دا یوادونو د واکمنانو په سطحه وه. هغه هم د داسې ایوادونو له واکمنانو سره چې هغو د ایران او هند په پرتمینو دربارونو کې د شان اوشوکت ډمامې په هغو شپو ورځو کې ګرمې کړې وې، چې د لویدیز له پرتمه ډکه درباریان هم د هغو دربارونو جاه جلال ته ګوته په غاښ وو. نازو انا له داسې حالاتو او داسې راشه درشه سره او د هغې خسرګنۍ او پلارګنۍ د داسې ناستو پاستو واکمن پښتانه وو. ځکه نو هغه په شعوري توګه تر هر څه لومړی دې ټکي ته ځیر شوې وه، چې دا باید خپل اولادونه څه ډول او څه ډول شرایطو لپاره وروزي. دا هغه اصل و، چې نازو انا یې ناچاروله، چې د یوې دراکې پښتنې په توګه باید هغه ته ځیر وي او هغه ته باید تیاری ولري.

دویمه مهمه مسئله، چې هغه د نازو انا لپاره ددې سبب شوه، چې باید د خپلو اولادو روزنې ته ملا وتړي، هغه د هغې هغه خوب لیدل وو، چې د هغه په ترڅ کې د پښتنو درانه بزرګ او منلې څېرې ببېټ نیکه دې ته هغه وخت چې ملي مشر میرویس خان وزېږېده وویل: ((دا زوی ښه تربیت که چې لوی شي، لوی کارونه به وکا او په زیارت د بیت الله به ځان مشرف کا او له نسله به یې پیدا شي بادشاهان چې دین به روښانه کا)) (۳)

همدا وجه وه، چې نازو انا خپلو اولادونو ته په اوداسه شدې ورکولې او هڅه یې کوله چې هغوی باید پر مادي شته والي برسېره داسې انسانان شي، چې په معنوي ارزښتونو یې هم خلک او د هغو فکرونه پېړۍ پېړۍ روښانه او ویاړمن وهڅول شي. نازو انا خپل مشر زوی حاجي میرخان همداسې لکه چې عصر غوښته کوله او د ببېټ نیکه معنوي سپارښتنه وه، وروزه،

ميرخان يې د پوهې او زده کړې لپاره وګماره: ((څنګه چې يې مور په خپله عالمه او پوهه مېرمن وه، زوی يې په شپږ کلنۍ په روزنه او تعليم پيل وکړ په يوه کال کې يې د دين ټول فرايض پرې زده کړل...)) (۴)

نازو انا ميرويس نيکه په هغو ټولو خويونو او خصلتونو پوره وروزه، لکه چې لوی خوشال، مفکر خوشال په خپل نامتو اثر ((دستار نامه)) کې د دولسم هنر (۵) تر سر ليک لاندې بيان کړی دی، کله چې مور د دستارنامې هنر لولو بيا په دې پوهېږو چې ميرويس خان هغه پښتون دی چې د خوشال خټک ايډيال روزنيز ښوونځی په منځ کې روزل شوی او راپورته شوی دی. نازو انا د کلمې په رښتينې مانا هغه پښتنه مور ده، چې په پوره سپېڅلي احساس يې په دغه برخه کې خپله ونډه په پښتني مينه سرته رسولې ده.

نازو انا په ملي او سياسي ځېره کې:

په دې کې شک نه شته په هغو شپو ورځو کې چې نازو انا او ددې د پلار د واکمنۍ شپې ورځې وې، هغه مهال او هغه وخت داسې وخت و، چې د افغانانو ملي غورځنګ، هغه غورځنګ چې د خپل قام تېر تاريخ، تېر برم او عظمت يې بيا را ژوندي کول، هغه د بريالیتوب پولې ته ورنږدې کېده، هغه رنګينه لاره، چې د روښان او روښانيانو د قربانيو له کربلا څخه د اکوړي په هسکو او ټيټو کې تر خوشال پورې راورسېده، هغه لاره هغه د پت او خپلواکۍ لاره بايد د پښتونخوا تر لويديزې پورې رسېدلې وای، ځکه چې د بري سر منزل يې تقدير د پښتونخوا لويديزه څنډه کړې و، د خپلواکۍ د همدغې رنګينې ناوې د هرکلي په خاطر په لوی کندهار کې نه يوازې د پښتنو زلميو هنګامې وې، بلکې په دغو ځان تېرېدونو کې د پېغلو او ښځو د قربانيو د احساس شور او فرياد د هوتکو په نارو کې بل ډول انګازې کولې، داسې انګازې چې اوس نو زمونږ لوی اتل جهان پهلوان کروړ هم ورته ځوانېده او د مخسوري په دغه بريمينه سوبه کې يې د پښتنو بيرغ اوچت ساته. نازو انا د همدغه غورځنګ پر ټولو اړخونو باندې پوهېده او د هغه پر وړاندې يې د قربانۍ ډګر ته توره په لاس ورداننګل، د پټې خزانې دروند ليکوال محمد هوتک په دې برخه کې د نازو انا په باب کاږي چې:

((...او مېړه مخې ارتينه وه، چې نارينه يې مېړانه او شجاعت او سخاوت ته حيران وو. روايت دی چې له سقه راويانو چې سلطان ملخی د سور غره ته نژدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو انا ورور و د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو انا ته پرېښول، په هغه وخت نازو انا توره په ملا کړه او د جنګياليو ځوانانو سره يې کور او کلا له تړاک د دښمنانو وساتل...)) (٦)

بله د يادونې وړ مسئله، چې په پښتني ټولنه کې په ملي لحاظ ځانګړې ارزښت لري، هغه د قام په منځ کې د ډوډۍ ماری او سخاوت مسئله ده، دغې مسئلې د نازو انا په ځېره کې څرګند او ددې له شخصيت سره تړلي ارزښتونه ځانته غوره کړي دي. معمولاً دې ځانګړتيا د پښتنو په منځ کې تر نازو انا دمخه د شېرشاه او خوشال خان په شخصيتونو او کردارونو کې ځای نيولی دی، د

شېرشاه په باب لیکل شوي چې: ((... ځانګړې لوی پخلنځی یې درلود چې په هغې کې به په زرهاوو سورو او پلو عسکرو ته خواړه پخېدل او ورکول به، په دې برخه کې دا سې حکم شوی و. که سپاهي دی، که حاکم دی او که رعیت چې وږی وي او پخلنځي ته راشي باید دلته په خوړو باندې موړ شي. چې له دې ځایه بېرته وږی لاړ نه شي، شېرخان په خپل لښکر کې د فقیرانو او مسکینانو لپاره ځو لنګرونه پرانیستي وو، چې خواړه به پکې پخېدل د دغو لنګرونو ورځنی لګښت پنځه سوه اشرفۍ وو.(۷)

د نازو انا په باب هم د هغې د سخاوت او ډوډۍ مارتوب خبره په پټه خزانه کې دا سې کښل شوې ده: ((ما ته خپل پلار حکایت کا چې نازو انا په مېلمستیا او د غریبانو، مسافرانو په پالنه معروفه وه او هر وخت چې په ژمي به د مسافرانو قافلې راغلې، د نازو انا پر کلايي اړول، په سوو سوو مېلمانه به یې روزل او دوی ته یې ډوډۍ ورکوله، چا چې به کالي نه درلودل. لباس یې ورکاوه او د سخاوت نوم یې له خیبره تر کوسانه خپور شوی دی)) دا چې پښتانه تراوسه هغې ته د انا خطاب کوي دا د هغې د ملي ځېرې او د قربانۍ د ارزښتونو په خاطر دی، په پښتنو کې هر څوک ((بابا)) کېدی نه شي او هر څوک ((د نازو انا)) په شان له مینې او عاطفې ډک نوم نه شي ترلاسه کولای، ځکه په پښتنو کې ((بابا)) کېدل او ((انا)) کېدل د ټولو افغانانو د فتوا خبره ده.

نازو انا یوه پښتنه ادیبه:

د نازو انا نوم او شعر دومره سره نږدې دي، چې کله د نازوانا نوم اورو تر هر څه د مخه د هغې او چت شعري استعداد او ادیبه طبعه زموږ مخې ته درېږي. نازو انا په پښتنو ښځینه شاعرانو کې هغه شاعره ده، چې له شعر څخه یې د ښکلا، ښځینه عاطفې او پښتني صمیمیت تعبیر کېږي. په پښتو ژبه کې تراوسه خورا ډېرو ښځو د شعر او شاعرۍ په برخه کې طبعه ازمویلې، له ډېرو ښځو څخه ډېر شعرونه پاتې دي، مګر په ادبي نړۍ کې یې هنګامه دومره توده نه ده. د نازو انا د شاعرۍ په باب په پټه خزانه کې راغلي دي: ((زما پلار هسې ویل: چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتینه وه، چې د خدای تعالی څخه په مناجات یې ډېر اشعار ویل او یو دیوان یې درلود، چې دوه زره بیتونه په کې و او هلته یې ښه نکات ادا کړي وو او دا سې یې ویلي وو چې نارینه یې هم نه شي ویلای)) (۹).

د نازو انا څخه د شعر په برخه کې یوه څلوریځه پاتې ده، ددې لپاره چې ددغې څلوریځې په هنري ارزښت پوه شوي وو نو ښه به دا وي چې دلته یې راواخلو:

سحر ګــــــــه وه دنـــــــرګس لیمــــــــه لانـــــــده
څـــــاڅکي څــــاڅکي یــــــې لـــــه ســــترګو څڅېـــــده
مـــــا ویـــــل څــــه دې ښـــــکلي ګلـــــه ولـــــې ژاړې؟
ده ویــــــل ژونـــــد مــــــې دی یــــــوه خولــــــه خندېـــــده.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

د هنر او هنري پديدې په باب يو شمېر پوهان داسې عقيده لري، چې هنر بايد ښکلی وي او په عين حال کې هنر بايد د اخلاقي روزنې دنده هم په ټولنه کې ترسره کړي، د نازو انا ځلوريځه زموږ پر وړاندې يوه بشپړه ټولنيزه تابلو، چې تر هر څه دمخه د ټولنې د اساسي توک (فرد) برخليک انځوروي ږدي، دا چې د نازو انا نور شعرونه زموږ په واک کې نه شته، موږ به د هغې د شعر نور ټولنيز ارزښتونه بل وخت ته پرېږدو، خو دا بايد ووايو، چې د نازو انا ځلوريځه زموږ د ختيزې شاعرۍ د انسان په اروايي سفر کې خپله لاره په پوره او بشپړه انساني وړتيا سره ايستلې شي، زه دلته يو مثال د بنګالي نامتو شاعر او ليکوال ټاګور له ګيتا نجلي څخه را اخلم، هغه د همدغه ((ګل)) په باب چې د يوې خولې خندا تمه لري وايي: دا کوچنيوټی غوندې ګل وشکوه، وايي خله، ځنډمه کوه، نه چې دا ګل مړاوی او په خاورو ولړل شي.

کېدی شي چې ستا په امېل کې به ورته ځای پاتې وي، خو ته يې د خپل لاس د مښود په درد سر لوړی کړه او ويې شکوه، زه بېرېږم چې زما تر خبرېدو دمخه د نذر وخت تېر نه شي زه دا منم چې رنګ يې ډېر تېز نه دی، خوشبو يې کمزورې ده خو ته د خپل خدمت کار ځينې واخله او ويې شکوه چې دغه يې وخت دی. (۱۰)

دټاګور په هنري کلام کې هم ((ګل)) هم هغسې انځور شوی لکه دنازو انا په ځلوريځه کې، دلته هم ((ګل)) د يوه نيمه خوا برخليک انځور دی او هلته هم، مګر په دواړو انځورونو کې د هنر وړتيا او شاعرانه نزاکتونه په لوړه شاعرانه او انساني عاطفې سره خپله اغېزه ښندي. د محتوا په لحاظ موږ دنازو انا ځلوريځې ته ورته خورا زيات شعرونه او هنري ارزښتونه موندلای شو، د ختيز له نامتو شاعر علامه اقبال څخه هم يو داسې شعر پاتې دی، چې څو بيتونه يې دادي:

شبی زار نالید ابر بهار
که این زنده گی گریه پیهم است
درخشید برق سبک سیر گفت
خطا کرده یی خنده یکدم است
ندانم به گلشن کی برد این خبر
سخن ها میان گل و شبنم است

دنازو انا د شاعرۍ او ددې د شاعرانه طبعې ډېره مهمه او څرګنده ځانګړتيا او ارزښتيا داده، چې ددې د شاعرۍ اغېزې يوازې پر دې باندې پای ته ونه رسېدې، ددغې سپېڅلې شاعرې انا د شعر برکت و، چې تر دې وروسته ددې اولادونو په شعوري توګه د شعر له پراخې لمنې څخه ځانونه لرې ونه ساتل، د شجاعت، سخاوت او دولت تر څنګ يې د انسان د ژوند ددغې مهمې پديدې اهميت هم درک کړ او د نازو انا د شعر او شعري طبعي برکت و، چې زموږ له لوی ملي اتل ميرويس خان څخه هم شعرونه پاتې دي، شاه محمود د خپل برې تر څنګ په ټولو سوبو کې نامتو شاعر ريدي خان مومند له ځان سره ملګری کړی و او تر اصفهان پورې يې له ځان سره بوت،

هوتکي شاه حسين هم په خپله شعر وايه او هم يې دربار له شاعرانو او ليکوالو څخه ډک و دا ښکلی شعر دده دی چې وايي:

ببلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تيارو کې د هجران يې له تادور کړم
ببلتانه دې هسې اوښکې راخپرې کړې
ستا د فکر په ګرداب کې تل عبور کړم
د فراق پرې مې کښبوت و مری ته
په جهان کې يې رسوا لکه منصور کړم
په وصال دې هم ناښاد يمه دلبرې
د ببلتون فکر په زړه کې ان صبور کړم
د بانو غشې مې وخوړ په ځيګر کې
غمازانو په غمزو مهجبور کړم
خلک ياد زما د عشق په لبونو کا
زه حسين محبت هسې مشهور کړم.

(پټه خزانه ۷۱مخ)

د نازو انا لور بي بي زينبه د پښتو ژبې شاعره شوه، د هغې د شاعرۍ او شعر ويلو خبره هم په پټه خزانه کې محمد هوتک ليکلې ده، د شاهنشاه شاه محمود په مرګ د هغې د غم ويرنه هغه له سوز او ګدازه ډکه ويرنه ده، چې ساری يې په پښتو ادب کې خورا لږ ليدل کېږي، دغه ويرنه د ملي ماتم يوه ناره ده، چې د زينبې له خولې راوځي:

ږغ سو چې وررور تېر له دنيا سونا
کندهار واره په ژړا سونا
زړه مې په وير کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا...(۱۱)

دا چې نازو انا زموږ د پښتنو ښځينه وو په منځ کې د څو بعدي شخصيت لرونکې ښځه ده، د هغې نوم، د هغې شجاعت، د هغې سخاوت او بالاخره د هغې شاعرانه احساس او تېلپاتې عاطفي دنيا زموږ له ژوند او زموږ د ژوند له تاريخ سره نه شلېدونکې اړيکې لري، د نازو انا خپلواکي او پښتني پت هغې مجسمې ته ورته دي، چې د هغې ترڅنګ به افغان بچی يې له درناوي تېر نه شي. هوتکيانو د افغانانو د واکمنۍ، فرهنګي شته والي او لوړ افغاني کلتور د استازو په توګه زموږ خلکو او هېواد ته د سر لوړۍ نوم او وياړ ګټلی دی او دا ټول د نازو انا د

سالمې او سپېڅلې روزنې ثمره ده، څکه چې میرویس خان به د خپلو ټولو بریالیتوبونو یو سبب خپله مور بلله او ویل به یې: ((زما مور ماته د لویو کارو د انجام وصیت کړی دی زه باید زیار وباسم چې د مور وصیت پرځای کړم او له خدای(ج) څخه توفیق غواړم)) (۱۲)

اخځونه

۱- عبدالحی حبیبي، ظهرالدین محمد بابرشاه، کابل ۱۳۵۱ل کال
۲- شېرمحمد خان تواریخ خورشید جهان لاهور، ۱۳۱۱هـ ق کال
۳- محمد بن داود هوتک، پټه خزانه، کابل څلورم چاپ ۱۳۵۲ل کال، (۱۰۲) مخ
۴- حاجي امان الله هوتک، د خپلواکۍ لمر ځرک، پېښور، ۱۳۶۸ل کال.
۵- خوشحال خان خټک، د ستارنامه، کابل، ۱۳۴۵ل کال (۲۵) مخ.
۶- محمد هوتک، پټه خزانه (۱۰۱) مخ
۷- عباس سرواني، شېرشاهي تاریخ، کابل، ۱۳۵۴ل کال (۲۷۲مخ.
۸- پټه خزانه، څلورم چاپ (۱۰۲)مخ.
۹- همدغه اثر (۱۰۳) مخ
۱۰- رابندراناتهـ ټاګور، ګیتانجلی، د بېنوا ژباړه، کابل ۱۳۵۴ل کال (۲)مخ.
۱۱- پټه خزانه (۱۰۸) مخ
۱۲- حاجي امان الله هوتک، د خپلواکۍ لمر ځرک، پېښور، ۱۳۶۸ل کال، (۲۲) مخ.

نصر الله (حافظ)

مخمس

څوک زما د زړه په خوږ څه پوهېده
چې جانان زما له خوا نه بېلېده
را په برخه شول د عمر کړېده
په نصیب مې بېلتانه کړه سوزېده
رود د اوښکو مې ګرېوان کې بهېده.

❋ ❋ ❋

نه یې ومنل زما زاري عذرونه
په ژړا مې کړه کاڼه اشنا غوږونه
که مې لاړل تر اسمانه فریادونه
ستورو ووهل زما په غم مخونه
خو د یار غوږ ته مې غږ نه رسېده.

❋ ❋ ❋

د سره اور لمبه زما په زړه شوه بله
شنه ډوزه مې د دود تله له ګوګله
سوزېدم په دغه اور لکه خځله
د فراق چغه زما له خولې وتله
چې په سرو سترګو جانان رخصتېده.

❋ ❋ ❋

په زړه سخت په هېڅ رنګ نه شو مهربانه
په دې خپله جفا هېڅ نه شو ستومانه
هی توبه شه له دې هسې مسلمانه
چې د غم پېټی وا نه خلي له انسانه
ما ژړل ورته او دی روانېده.

❋ ❋ ❋

کور مې وران مال مې تالا ژوند مې تبا شو
چې د عمر وفادار مې بې وفا شو
د ګونګي تپوس وزر راته هما شو
هغه څه چې چا ویلي وو رښتیا شو
دا چې یم د غم په نم لیمه لامده.

لیکوال : اسمعیل یون

سمسور پاڼه

❋ ❋ ❋

نه پوهېږم چې مړ نه شوم څه بلا یم
چې ګل لاړه زه ژوندی په دنیا پایم
د هغه ساعت له خوړه به څه وایم
پوښتې څه چې ولې هسې نیمه خوا یم
د غم غر زما په سر و نړېده

❋ ❋ ❋

لاهو شوی د غمونو په دریاب یم
بې بنیاد او بې بقا لکه حباب یم
د فراق د سرو لمبو په سر کباب یم
یم ژوندی کنه د مړو په حساب یم
دې هېر کړې مې د عمر خندېده.

❋ ❋ ❋

پاس اسمان او لاندې ځمکه راته اور شوه
رابیداره شا وخوا زما په شور شوه
چې مې چغه د بېلتون د زړه په کور شوه
د کور شپه مې له ناکامه نن په ګور شوه
څومره سخت دی له ژوندونه تېرېده.

❋ ❋ ❋

دواړه سترګې مې لمدې ښکاري په اوښکو
ځای پر ځای په کې تغمې ښکاري د اوښکو
په ګرېوان مې هم ولې ښکاري د اوښکو
په ژېړ مخ مې سلسلې ښکاري د اوښکو
کانې هم را سره سم وژړېده.

❋ ❋ ❋

د هجران څپو اخیستی یم ډوبېږم
لاس وهم پښې وهم کله خلاصېږم
وار و پار مې خطا شوي دي پوهېږم
چې له دې بلا مې نه شته خلاصېده.

❋ ❋ ❋

لېونی لکه مجنون ګرځم له غمه
یم لوېدلی مینې ستا له جوش و جمه
په اور وسوزې زما نصیبه کمه

چې یوه شېبه مې جوړه نه شوه دمه
په شپه ورځ مې شو په دښتو ګرځېده.
❋ ❋ ❋
چې رسوا یې راز زما د یارانې کړ
رادوڅار یې نوی غم د زمانې کړ
رانه بېل یې ګران زما د پیمانې کړ
زما نوم یې سر د هرې افسانې کړ
رقیب خپله په دې کار وشرمېده.
❋ ❋ ❋
نا ارام چې د پارې په رنګ ته ښورم
د فراق دا اوږد مزل په مخکې ګورم
دین دنیا د یار د مخ په بها پلورم
بې له مینې هر چې وایې هغه اورم
په سکروټو مې ده ناسته پاڅېده.
❋ ❋ ❋
راته یاد چې هغه ناز هغه مکېز شي
په هغه دم مې برباد واړه پرهېز شي
که یې ورک رانه د عشق دست اوېز شي
د غرور بب به مې مات او ربېز مرېز شي
چاته پېښ مه شه په عشق کې ماتېده.
❋ ❋ ❋
لاس مې څه نیسې طبیبه نه رغېږم
هر قدم د نیستۍ خواته نږدې کېږم
ستا دارو مې په کار نه دي نه جوړېږم
زه د خپل زړه په مرض باندې پوهېږم
چې له دې رنځه مې نه شته رغېده.
❋ ❋ ❋
خدایه! کور د غماز وران کړې مخ یې تور کړې
د دوزخ له اوره ډک یې ورته ګور کړې
پرې نازل له اسمانه هسې اور کړې
لولپه یې په دې اور کړې د زړه کور کړې
چې زما پر حال هېڅ ونه رحمېده.
❋ ❋ ❋
د ځوانۍ د بڼ ګلان مې شول خزلې

د پیـــــري خـــــزان پـــــرې کېښـــــودې منګـــــولې
نـــــه بـــــورا ورتـــــه راځـــــي او نـــــه بلبلـــــې
نـــــه پـــــرې وایـــــي اوس خـــــوږې خـــــوږې بـــــدلې
نـــــه پـــــرې شـــــته دي د توتیـــــانو چغېـــــده.

❋ ❋ ❋

ای دنیـــــا دا مـــــې ژونـــــدون دا مـــــې انجـــــام دی
د ســـــاقي پـــــه لاس کـــــې تـــــش د میـــــو جـــــام دی
دا لـــــه کـــــومې خـــــوا پـــــه مـــــا راځـــــي الهـــــام دی
دا چـــــې خـــــوږ دی د نـــــازو انـــــا کـــــلام دی
چـــــې د خیـــــال پـــــه غـــــوږ زمـــــا ولګېـــــده
ســـــحرګه و د نـــــرګس لېمـــــه لامـــــده
څـــــاڅکي څـــــاڅکي یـــــې لـــــه ســـــترګو څڅېـــــده
مـــــا وې څـــــه دي ښـــــکلی ګلـــــه ولـــــې ژاړې
ده وې ژونـــــدې مـــــې دی یـــــوه خولـــــه خندېـــــده.

۷/۷/۱۳۷۰ رادیو

اکاډمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد

د یونس د یوې معما حل

د دولسمې هجري سدۍ په لومړۍ نیمایي کې د پښتو ژبې یو شاعر و، محمد یونس نومېده، دېوان یې درلود، دده د دېوان یوه خورا نفیسه او طلا کاره خطي نسخه د افغانستان د پایتخت (کابل) د پاچاهۍ ارګ په کتابتون کې خوندي وه، دا نسخه د فیض طلب خان اشنغري[1] په پرمایښت پېښوري خطاط زین الدین[2] په ۱۱۷۲هـ ق کال کښلې وه.[3] ددغې نسخې له مخې څخه د یونس دېوان په **۱۳۵۲**ل (۱۹۷۷ع) کال د پښتو ټولنې له خوا د کابل په دولتي چاپخانه کې چاپ شوی دی، خطاط یې نصیر هنر پښتون دی، سریزه او حاشیه ښاغلي څېړندوی (سرمحقق)

---

(1) د اشنغر د سیمې لوی خان فیض طلب خان محمد زي (دتاریخ احمد شاهي محمود زي) د عبدالصمد خان (۱۱۷۴ هـ ق شهید) درانی احمد شاه (۴۱۹مخ) کې فیض تالاب خان چاپ سویدی، د سمون وړ املایي تېروتنه ده، فیض طلب خان د پلار تر مرګ (۱۱۷۴هـ ق) وروسته، د لوی احمد شاه بابا (رح) (۱۱۲۰- ۱۱۸۲هـ ق) له خوا د اشنغر د خان په توګه ومانه سو، د تیمورشاه سدوزي د پاچاهۍ (۱۱۸۲- ۱۲۰۷ هـ ق) تر وروستیو کلو پورې د اشنغر خاني دده وه، په پښتانه شعرا (۱- ۲۰۲ مخ کې فیض طلب خان توپچي باشي لیکل شوی سهي خبره نه ده، فیض طلب خان توپچي باشي (د پښتني شاعرۍ د دراني عایشې ځوانیمرګ زوی د یونس ددغه دیوان تر امتنساخ شپږ ویشت کاله وروسته (په ۱۲۰۲هـ ق) په کابل کې زېږېدلی دی.

(2) د دولسمې هجري سدۍ په دوهمه نیمایي کې زین الدین د پېښور له نامتو خطاطانو څخه و، د پېښور د پښتو اکاډمۍ په کتابتون کې د سکندر خان خټک دېوان او د ټونک د پښتنو نوابانو په کتابخانه (اوس د ډهلي په موزیم) کې د ملا علم اپریدي دېوان دده په خط خوندي دی.

(3) د یونس د دیوان دغه نفیسه خطي نسخه اوس د افغانستان په ملي ارشیف کې ساتله کېږي. (و ګ. فهرست نسخ خطي پشتو ارشیف ملی افغانستان ۱۱۱ګڼه **۷۵**مخ)

لیکوال :اسمعیل یون　　　　سمسور پاڼه

عبد الله خدمتګار بختاني پرې ليکلې ده او دده په قول يې له خپله انده سره د متن ځينې تېروتنې هم سمې کړي او سهي کړې دي[4] ښاغلی ځېرندوی خدمتګار په سريزه کې دا هم ليکلي دي:

(((په اصل کې) دعلت د تورو هېڅ مراعات نه دی سوی ناسخ کله ليکلي دي کله نه، موږ د ليک دغه برخه هم د چاپي نسخې لپاره سمه کړې ده.)) [5]

د يونس ددغه چاپي دېوان په دولسم مخ کې د شپاړسمې غزلې مقطع دا سې چاپ شوې ده:

((چه سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نام که

هغـه يـوه ګـڼه يـونـسه پـه ابـجبد ستا))

دا بيت يوه معما ده او له معموله سره سم هېڅ ناسخ حق نه لري چې پـه معمـا کې لاس ووهي او د خپل وخت له ليک دود سره يې سمه کړي، خو ما باور نه درلود چې دغه معما بـه د يـونس پـه چاپي دېوان کې له لاس وهلو خوندي پاتـه سوې وي، ځکه مې نو د يـونس د دېوان خطي نسخه وکتله، هلتـه چې دا بيت د شپاړسم مخ درېيم بيت دی، مـا وليد ، چې د چاپي نسخې ((دوه)) ((دوه)) کلمو پرځای په دغه خطي نسخه کې ((دو)) ((دو)) ليکلي دي، زمـا پـه خيـال د بيت پـه لومړي نيم بيتي کې د دوهم ((دو)) تحريف د معما حل ته ځه کړکېچ هم ورپېښ کړی دی.

د يونس په دېوان کې نورې معماوې هم شته، ددغـو معمـاوو حل تـه تر ټولو دمخه د ځمکنو ميامحمدي صاحبزاده رحمة الله عليه (۱۲۲۰ هـ ق مړ) ځير سوی او د ځينو معماوو حل تـه يې وخت موندلی دی، خو زموږ تر بحث لاندې معمـا پـه هغـو معمـاوو کې ده، چې نومـوړی ميامحمدي صـاحبزاده(رح) نـه ده حـل کـړې او د يـونس د چـاپي دېوان حاشيه ليکـونکی ښـاغلی ځېرنـدوی خدمتګار د دولسم مخ په پنځمه حاشيه کې ددغې معما د پرانيستلو په باب دا سې کښلي دي:

((دا بيت هم د يونس په نامه معما ده[6] او په دې توګه حلېږي: که يـو سـل و شـپږ پنځـوس لـه دو اويا سره يوځای کړو ، نو دوه سوه اته ويشت ترې راوځي، که د ابجد کلمې توری (اب ج د) د ابجد په حساب وګڼو لس ترې جوړېږي، چې دا لس په پورتني عدد واچوو دوه سوه اتـه دېرش کېږي، د يونس د کلمې توری (ی و ن س) د ابجد پـه حسـاب يـو سـل و شـپږ ويشـت کېږي چې دوه ځلې يې وګڼو نو هماغه دوه سوه اته دېرش ترې جوړېږي، يعنې:

۱۵۲+۷۲+۱۰= ۲۳۸ تقسيم (۲)= **۱۲۶**= ((يونس))

زما خيال دادی، چې د ښاغلي ځېرندوی خدمتګار د فکر نوکانو د يونس ددغې معمـا غوټـه ښه نه ده سپړلې، دده په حل کې يوه کمزوري او يوه تېروتنه سته، کمزوري يې داده چې د تـاريخي

---

[4] و ګ. د يونس د دېوان سريزه دېرشم مخ.

[5] و ګورئ د يونس د دېوان سريزه يودېرشم مخ.

[6] د يونس د نامه يوه بله معما تر دغې وړاندې (د چاپي دېوان پـه لسـم مـخ کې) تېره سوې ده.

مادې د عددونو (**۱۵۲+۷۲**) پر مجموعه (۲۲۸) باندې چې يې د ابجد کلمې ابجدي ارزښت يعنې لس زيات کړی دی، د هغه لپاره هېڅ قرينه نه شته او نه ده ښوولې ده، تېروتنه يې داده چې د دوه سوه اتو د برشو نيمايي يو سل و شپږ ويشت نه کېږي، بلکې يو سل و نولس کېږي يا په بل عبارت د يونس د نامه ابجدي ارزښت، چې يو سل و شپږ ويشت کېږي که دوه چنده کړو، دوه سوه دو پنځوس ځنې جوړېږي، مګر د تاريخي مادې لپاره د ښاغلي ځېړندوی خدمتګار تکميلي عدد دوه سوه اته د برش دی[7] چې تر دوو سوو دوه پنځوسو څوارلس کمېږي او محتاج اليه عدنه پوره کوي. د يوه پېښوري ليکوال ښاغلي قلندرخان مومند هم دغې تېروتنې ته پام شوی او په يوه مقاله کې يې چې د يونس د دېوان شهادت يې عنوان دی ددغې معما د پورتني حل تېروتنه داسې په ګوته کړې ده:

((دا حساب په دې لحاظ ښېخي غلط دی، چې د يونس د نامه[8] عدد چې دوه ځلې وشمارلی شي نو دوه سوه دو پنځوس ترې جوړېږي او چې د شعر دوه سوه اته د برش په دوو وېشلی شي نو يو سل و نولس کېږي.))[9] ددې تېروتنې د ښوولو په څنګ کې ښاغلی قلندر خان مومند د معما هغه حل هم وړاندې کوي، چې ده را ايستلی او په خپل خيال يې سهي ګڼلی دی، په دغه باب د نوموړي ليکنه داسې ده:

((په دې شعر[10] کې د يونس د اب (پلار) او جد (نيکه) د نومونو عدد ښيلی شوي دي[11] که د ترتيب په رعايت سل شپږ پنځوس د هغه د پلار نوم دی نو دوه اويا يې د نيکه نوم دی او که د شعر وزن له کبله ترتيب ساقط شوی وي، نو بيا دو اويا يې د پلار او سل شپږ پنځوس يې د نيکه نوم دی...

د شعر مضمون کې ((دوه نام)) هم په دې دلالت کوي، چې يو سل و شپږ پنځوس او دوه اويا دوه نومونه دي، (اوس نو څېړنه په کار ده چې) دا يو سل شپږ پنځوس او دوه اويا د چا نومونه دي؟ هسې خو ددې عددونو ځينې ډېرې نامې جوړېدی شي خو هر کله چې د دېوان په حاشيه

---

[7] د معما د حل په عمليو کې يو عمل تکميلي نومېږي، د تکميلي عمل يو راز دادی چې تاريخي ماده د څو کلمو يا څو عددونو له يوځای کولو څخه لاسته راشي.

[8] په اصل کې: نوم

[9] ددغه اقتباس په وروستۍ جمله کې چې د شعر کلمه راغلې ده، له هغه څخه د قلندرخان مراد د ښاغلي څېړندوی خدمتګار تکميلي عدد دی.

[10] له شعره څخه د قلندر خان مراد زموږ تر بحث لاندې بيت او معما ده.

[11] ښاغلی قلندرخان د خپل فکر په چاره ابجد کلمه پر منځ دوه ځايه کړې ده له ((اب)) څخه يې د پلار او ((جد)) څخه يې د نيکه معنا اخيستې ده، اب او جد دواړې عربي کلمې دي چې د پلار ونيکه معناوې لري.

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

دمعمو حل د محمدي په دستخط شوی دی، نو په کار دي، چې د دې عدد اولنی تعلق ((محمدي)) سره فرض کړی شي او په دې لحاظ چې موږ حساب وکړو، نو محمدي جان ټیک یو سل و شپږ پنځوس راووځي او دا هم حسن اتفاق دی، چې د احمد جیو اعداد دوه او یا دي له دې نومونو سره د جان او جیو لاحقي دا څرګندوي چې احمد جیو مشر او محمدي جان کشر دی، نو په دې حساب احمد جیو د یونس نیکه او محمدي جان د هغه د پلار نوم کېدی شي او که د دوه او یا نه مطلب یو سل و څلوېښت واخیستی شي نو سل شپږ پنځوس نه یوسف او سل و څلوېښت نه یسع راوتی شي[12] چې د یونس په شان د هغو نبیانو نومونه دي چې قران کریم کې یې ذکر راغلی دی.))

زموږ تر بحث لاندې معما چې ښاغلي قلندرخان پر دوو برخو وېشلې او د یونس شاعر د پلار و نیکه نومونه یې ترې زېږولي دي، ما ته د بیا غور وړ ښکاري، زه ګومان کوم د ((نام)) په کلمه کې چې کومه توریه ستنه، هغې د ښاغلي قلندر خان فکر له لارې ایستلی او د ((نام)) غیر مقصودي مګر نژدې معنا ته یې متوجه کړی دی، وړاندې تر هغه چې د دغې معما په باب زما حل، د مقالې ګرانو لوستونکو ته وړاندې کړم لازمه بولم د ((نام)) کلمې پر توریه او ایهام وغږېږم څکه چې زما په حل کې د دغې توري لویه برخه شته:

نام کلمه د عربي ((اسم)) په معنا په خورا جزوي بدلون په ډېرو انډو اروپایي ژبو کې باب ده، حتی په جاپاني ژبه کې هم name د نامه معنا لري، زما په خیال په دغه تر بحث لاندې معما کې د نام کلمې دغه معنا غیر مقصوده معنا ده.

((نام)) (د میم په زور) په عربي ژبه کې د ((بیده سو)) معنا لري په عربو کې متل دی: نام عصام ساعة الرحیل. یعني عصا د کوچ په وخت کې بیده شوه[13] عربان خوب ته نوم وایي، د نوم بله معنا بیده کېدل دي چې ((غشی)) یې هم بولي، نائمه مرګ ته هم ویل کېږي[14] عربان وایي نومت النار یعني اورمړ شو، نومت الابل: اوښ مړ شو، نومت الریح: باد ودرېدی، (نومه) او (نوم)

---

(12) د پښتو په نومونو کې ((یسع)) ما تراوسه پورې نه دی اورېدلی، ښایي د پېښور په سیمو کې داسې نوم وي. (؟)

(13) و ګ. فوائد الاداب فی الامثال والاقوال السائرة عندالعرب او مجمع الامثال (د ابوالفضل میداني تالیف.

(14) په عربو کې متل دی: النوم اخ الموت (و ګ. خزینة الامثال) په دغه متل کې نوم (خوب) مشبه او قوت (مرګ) مشبه دی.

د ګمنام او بې اعتباره سړي معنا لري، نام الثوب: جامه زړه شوه، نامت السوق: د پلاني شي بازار ولوېدی ارزانه شو، څوک یې نه رانیسي د نوم کلمې دغه وروستي معنا ګانې مجازي دي[15].

زما په خیال په دغه تربحث لاندې معما کې د نام کلمې د عربي معنا مجازي اړخ مقصود ده خو دا معنا یې دومره لرې پرته ده چې د ډېرو ادبي څېړونکو له سترګو یې ځان نهام کړی دی او بې له ډېره تتبعه چاته اسانه په لاس نه ورځي.

د یونس ددغې معما حل زما په خیال داسې دی: تاریخي ماده یوازې په لومړي نیم بیتي کې ده، دوهم نیم بیتی په تاریخي ماده هېڅ اړه نه لري.

د لومړي نیم بیتي سل شپږ پنځوس او دواو یا چې سره یوځای کړو دوه سوه اته ویشت لاسته راځي، (د مرګ، ګمنامی، بې اعتباری، نام قرینه ده، چې په عربي کې مجازا ارزاني، کوته کېدلو (کساد) معناوې لري او دلته د نفی، ایسته کولو، له منځه وړلو او له اعتباره لوېدلو حکم کوي موږ به ددغه حکم (دونام که) په اغېزه د ((دو کلمې یونس ابجدي ارزښت چې لس دی، له دوو سوو اتوویشتو څخه وباسو دوه سوه اتلس به پاتې شي[16] او د محمد ابجدي ارزښت چې لس دی، لاس ته راسي، د معما د حل صورت به په اعدادو داسې وي:

۱۵۲+ ۷۲= ۲۲۸- (دو=۱۰) = (۲۱۸= محمد یونس). په پای کې ددغې معما د حل په باب، د پښتو ادب د ښاغلو څېړونکو نظرونو لار څارم، په درناوي.

---

(15) و ګ مختر الصحاح، صرائح، منتهی الارب فی لغات العرب، المنجد، لاروس المعجم ۱۳۲مخ القاموس العصری ۷۴۴مخ او نور...

(16) دغې عملیې ته تخرجه ویله کېږي، د یونس د نامه په دوو نورو معماوو کې هم دتخرجې له عملیې څخه کار اخیستل شوی دی. (و ګ. د یونس د چاپي دېوان ۱۰- ۱۸۸مخونه.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پانه

کاندید اکاډمیسین محمد رحیم الهام

محمد هوتك او محمد یو شاعر دی که بیل کسان دي؟

سرمحقق زلمی هېوادمل د لیننگراد د ختیځ پوهنې د انستیتیوت په خطي کتابونو کې د فوایدا شریعت د یوې خطي نسخې په پای کې د ((محمد)) په نامه د یوه شاعر یوه غزله موندلې ده.[1] ده دا غزله ((د پښتو ادبي تاریخ خطي منابع)) په رساله کې رانقل کړې او ویلې یې دي، چې ښایي دغه ((محمد)) د ((پټې خزانې)) مولف ((محمد هوتک)) وي چې دغه یوه غزله یې په دې نسخه کې نقل او خوندي شوې ده. هېواد مل دغه غزله له هغې غزلې سره پرتله کړې ده، چې محمد هوتک د پټې خزانې په پای کې د خپل شعر د نمونې په توګه راوړې ده او دې نتیجې ته رسېدلی دی، چې د فوایدا شریعت د قلمي نسخې غزله چې دده د کتاب ((د پښتو برخې یوولسمه نمره غزله ده، له محمد هوتک څخه پرته د بل شاعر نه شي کېدی.))[2] خو سره له دې هم، ښاغلی هېوادمل چې یو دقیق او ځیرک سرمحقق دی، غواړي چې دغه مساله نوره هم وسپړله شي چې مبادا ده په خپل دغه قضاوت کې اشتباه کړې وي. نو له مانه یې هم وغوښتل چې خپله رایه په دې باب کې څرګنده کړم، چې که دی په خپل قضاوت کې تېروتلی وي خپله سهوه اصلاح کړي. ما د سرمحقق هېوادمل دا غوښتنه ومنله او دا دی هڅه کوم چې که وکولای شم د پرتلیزې سبک پوهنې د اصولو په رڼا کې دغه مساله وڅېړم.

سوال:

ایا هغه غزله چې هېوادمل په لیننگراد کې د فوایدا شریعت په خطي نسخه کې موندلې ده د پټې خزانې د مولف محمد هوتک ده که د کوم بل محمد چې لا تر او سه پېژندلی شوی نه دی؟

دې سوال ته د یو تقریبي سم ځواب د موندلو لپاره لومړی د هغه میتود چوکاټونه راوړم چې دلته یې تطبیقول غواړم.

د ځینو پوهانو په عقیده، د سبک پوهنې ساحه پر نهو برخو باندې په دې ډول وېشله کېږي:

---

[1] زلمی هېوادمل، د پښتو ادبي تاریخ خطي منابع، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبیاتو مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۲، ۱۴۹-۱۲۴مخونه.

[2] زلمی هېوادمل، د پښتو ادبي تاریخ خطي منابع، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبیاتو مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۲ل کال، ۱۴۹-۱۲۴مخونه.

۱- سیمه ییز واحد سبک
۲- ملي سبک
۳- په یوه دوره کې د یو ملت د سبک شریکې ځانګړتیاوې
۴- د یو دریځ، مکتب یا نهضت سبک
۵- د یو لیکوال فردي سبک
۶- د یو لیکوال فردي سبک د لیکوالۍ په یوه خاصه دوره کې.
۷- د یو اثر سبک
۸- د یو اثر د یوې برخې سبک
۹- د یو عصر سبک چې پر ټولو یادشوو هنري پوړیو باندې اغېزه کوي.

د دغه دوو غزلونو په برخه کې د دوو فرضیو د اقامې امکان شته:

لومړۍ فرضیه: دا دوې غزلې به د دوو تنو وي.

دویمه فرضیه: دا دوې غزلې به د یوه شاعر وي.

د دواړو فرضیو د ازمویلو لپاره له عین میتود نه کار اخیستلای شو. زموږ لومړۍ هڅه به دا وي چې په پاسنیو نه ګونو ساحو کې هغه چوکاټ پیدا کړو، چې د دغه دوې غزلې د قرینې، منطق او کمیت له مخې په کې واچولای شو. پاتې دې نه وي، چې د یوې علمي فرضیې د سموالي او ناسموالي د ثابتولو لپاره د data کمیت ډېر اهمیت لري.

یعنې هر څومره چې data زیات وي، همغومره د څېړنې نتیجه ډاډمنه وي. خو له بده مرغه data ډېر کم دی، یعنې صرف له دوو لنډو غزلونو څخه د سبکي عناصرو او د دغو عناصرو د جوړښت د کلیت پشانتیا او بېلوالی په یقیني توګه نه شو معلومولای.

خو موږ به خپله هڅه و نه سپموو.

اوس خپله data را نقلوو: د محمد هوتک غزل:

ساقي، پاڅه، د سرو ملو ډک یو جام را
ستا له غمه نا ارامه یم، ارام را
بې له میو د سهار ننداري څه کړم؟
پسرلی شو، د خوښۍ ښه پیغام را
دنیا پاته ده، ښادي مو یو ګړۍ ده
یو ګړۍ مې خوښ که، مې کړی انعام را
د بېلتون په تاریکو کې مې زړه شین شو
رڼا لمر د جام د میو په ظلام را
ناکامیو د دنیا مې کام را تریخ کا
چې مې خوږ کا کام، ترخه و مانا کام را

لیکوال :اسمعیل یون   سمسور پاڼه

نه نشاط شته، نه مستي سته، نه رندي سته
چې سم رند هغه او به علی الدوام را
په او بو مې سور زړګی لړ ځه راتود که
محمد ته د اورډک یو هسې جام را.

د محمد غزل:

نه کړې په هېڅ باندې صرفه هجرانه، ته
یار دې له ما بېل کړ ما په دوه سترګو کاته
دا ترابه ما نه ول چې به یار له ما جدا کا
څکه مې په څیر د یار و مخ وته کاته
مه وایه خندان ګل دې بېل کړی له بوستانه
ولاړه په ارمان بلبل له ګلو الواته
تور بانه دې غشي ناوکي کړه ما په وژنې
ولې صرفه نه کړې، تر زړګي مې وخاته
نجونه زلمي واړه تورو خاورو لره درومي
تور اوبل و څنې و لحد ته پرېواته
ولاړه د ... کړه ولاړه نه سه تنبږې
یار یې څنې بېل کړئ محمد یې وناته

اوس، راشئ وګورو چې خپله data په کومو چوکاټونو کې ازمویلای شو:

۱- سیمه ییز واحد سبک: زموږ data په دې چوکاټ کې څېړل کېدی شي.

۲- ملي سبک: په دې چوکاټ کې څېړل کېدی نه شي.

۳- په یوه دوره کې د یو ملت د سبک شریک خصوصیتونه: په دې چوکاټ کې هم څېړل کېدی نه شي.

۴- د یو دریځ، مکتب، یا نهضت سبک: په دې چوکاټ کې هم نه شي څېړل کېدی.

۵- د یو لیکوال فردي سبک: په دې چوکاټ کې څېړل کېدی شي.

۶- د یو لیکوال فردي سبک د لیکوالۍ په یوه خاصه دوره کې: په دې چوکاټ کې نه شي څېړل کېدی.

۷- د یو اثر سبک: په دې چوکاټ کې هره غزله لومړی جلا څېړل کېدلای او بیا دواړه سره پرتله کېدی شي.

۸- د یو اثر د یوې برخې سبک: په دې چوکاټ کې نه شي څېړل کېدی.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

۹- د یو عصر سبک چې پر ټولو یاد شوو هنري مرحلو باندې اغېزه کوي. په دې چوکاټ کې هم ځېړل کېدی نه شي.

لومړی:

د سیمه ییز واحد سبک په چوکاټ کې.

دواړه غزلې د ژبنیز جوړښت له مخې پـه لهجوي لحاظ پـه دې لاندینیو پوړیو کې تحلیل او پرتله کوو:

۱- فونو لوژیک جوړښت.

۲- لگزیک جوړښت

۳- مورفولوژیک جوړښت

۴- سنیتا کتیک جوړښت

مورږ پوهېږو ، چې د محمد هوتک لهجه د کندهار داده، چې پـه خپلـه د پټې خزانې د نثر متن یې ثابتوي.

الف- فونولوژیکه پرتله:

د پښتو پـه گرافیمي سیستم کې د دې ژبې ټولې فونتیکي ځانگړتیاوې نه شي منعکسېدی. پـه غزله کې ، سره له دې هم، د پټې خزانې د قلمي نسخې د لیک دود لـه مخې یـوازې یـوه کندهاری ځانگړنه موندلای شو:

((پسرل سو ، زړه شین سو ، نه نشاط سته، نه مستي سته، نه رندی سته، چې سم رند.))

دکندهار پـه لهجه کې د ((سول)) د مـادي ټـول مشـتقات پـه (س) ویـل کېږي او دغـه فـونیم پـه همدې کلمه کې د نورو لهجو له (ش) سره تقابل لري:

کندهار	نورې لهجې
سوم	شوم
سوو	شوو
سوی	شوی
سواست	شوئ
سو	شو
سول	شول

خو د محمد په غزله کې د کندهار د لهجې د فونیمیک جوړښت بېلگې نه شته.

ب- لگزیکه پرتله:

د محمد هوتک پـه غزلـه کې د کندهار د لهجې خـاص لگزیکي عناصر نـه لیـدل کېږي. خـو د محمد د غزلې د دویم بیت پـه لومړي مصرع کې د ((ترا)) کلمه او د ((مانـه ول)) جملـه چې د نـورو

لهجو له ((ما نه ویل)) سره تقابل لري، د کندهار د لهجې څرګندې لګزیکې بېلګې دي. همدغسې د محمد دغزلې په مقطع کې چې وايي:

یار بې ځنې بېل کړئ محمد یې وناته

د کندهار د لهجې دوې نورې بېلګې شته دي: ((کړئ)) او ((ناته)).

په کندهار کې د ((کړئ- کی)) شکل (چې مورفولوژیک خصلت هم دی) د واحد غایب د صیغې لپاره د نورو لهجو له ((کړ- که)) سره تقابل لري او ((ناته)) د ((ننتل)) له مادې څخه ما په خپله په نورو لهجو کې نه دی اورېدلی او زما له پوهې سره سم دغه شکل هم د کندهار د لهجې ممیزه ګڼل کېدی شي.

ج- مورفولوژیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې د ((کا)) او ((را)) شکلونه د ((کړ)) او ((راکړه –راکه)) په ځای؛ ((پاته ده)) د ((پاتې ده))؛ ((دبېلتون په تاریکو کې)) د ((بېلتانه په تاریکیو کې)) په ځای ((کاته، الواته، وخاته، پرېواته، وناته)) د ((کوت، الوت، وخوت، پرېووت، وکوت (چې مانه دی اورېدلی) په ځای او ((وما ناکام را)) د ((ما ناکام ته راکه)) په ځای ټول د کندهار د لهجې مورفولوژیک ممیزات څرګندوي. په دې غزله کې ((کا)) او ((کړ)) دواړه راغلې دي. په همدې توګه ((نجونه زلمي واړه)) باید د نورو لهجو په شان ((نجونې زلمي واړه)) وي.

نو د مورفولوژیک جوړښت له مخې د محمد شعر د کندهار د لهجې خورا زیات ممیزات لري.

د- سنتاکتیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې ((یو ګړی دی)) د ((یوه ګړی ده)) په ځای؛ او بله پلا ((یو ګړی)) د ((یوه ګړی)) په ځای؛ ((رڼا لمر)) د رون لمر)) په ځای، ((ناکامیو ددنیا)) د ((دنیا دناکامیو)) په ځای (چې په پټه خزانه کې ډېر زیات راغلی دی) کاروني د کندهار د لهجې او د محمد هوتک د سبک له ممیزاتو څخه دي.

د محمد په غزله کې ((په دوه سترګو)) د ((په دوو سترګو)) په ځای؛ ((د یار ومخ وته)) د ((د یار مخ ته) په ځای ((یار له ما جدا کا)) د ((یار له مانه (څخه شکه))) په ځای او ((ولحد ته)) د ((لحد ته)) په ځای کاروني د کندهار د لهجې د عباراتو د جوړوني ممیزې دي.

له دې پرتلې څخه دا نتیجه لاس ته راځي چې: د محمد په غزله کې د کندهار د لهجې فونولوژیک عنصر نه شته، مګر د لګزیک، مورفولوژیک او سنتاکتیک جوړښتونو او عناصرو له مخې د سیمه ییز واحد سبک دومره کافي ځانګړنې لري چې په پوره یقین سره ووایو: محمد د محمد هوتک په شان کندهاری لهجه لرله او نو ځکه کندهاری دی.

دویم: د فردي سبک په چوکاټ کې

الف- شکلي جوړښت: په متعارفه معنا دواړه ټوټې غزلې دي. د محمد هوتک غزله ((۷)) بیته او د محمد دا ((۶)) لري او وزن له مخې د عبدالحمید مومند د هغې غزلې غبرګون دی چې داسې شروع کېږي:

الـهي د مـحبت سـوزو گـداز را
په دې اورکې د سهي سمندر ساز را

چې د فاعلاتن فاعلاتن عروضي وزن لري. خو د محمد غزله بېل وزن او بېله قافيه لري او د مفتعن مفتعن مفتعن فع په عروضي وزن که ده.

د محمد هوتک د غزلې د مطلع لومړۍ مصرع او د مقطع وروستۍ مصرع د ((جام)) شايگانه قافيه او د محمد د غزلې مطلع او دويم بيت د ((کاته)) شايگانه قافيه لري. د محمد هوتک د غزلې د دويم بيت دويمه مصرع، يعنې ((پسرلی سو د خوښۍ ښه پيغام را)) د وزن سکته گي لري او بايد داسې ولوستله شي: پسرلی سو د خوښيه ښه پيغام را)). د محمد د غزلې د پنځم بيت دويمه مصرع، يعنې:

((تور اوربل و څنې و لحد ته پرېواته)) گرامري نيمگړتياوې لري: لومړی دا چې ((تور اوربل و څنې)) بايد ((تور اوربل او څنې)) ولوستل شي او دويم دا ((پرېواته)) فعل دوه فاعله: ((تور اوربل او څنې)) لري، خو فعل مفرد دی او د عدد له نظره د جملې ددې دوو توکونو ترمنځ مطابقت نه شته. د گرامري جوړښت په لحاظ بايد دغه مصرع په دې ډول وي: ((تور اوربل او څنې و لحد ته پرېوتل)).

نو د شکلي جوړښت په لحاظ دواړه شعرونه نيمگړتياوې لري، په تېره بيا په دواړو غزلو کې د شايگانه څخه د ځان ژغورلو پروا نه ده ساتل شوې.

ب- محتوايي جوړښت: دواړه غزلې لريک خصلت لري؛ خو د دواړو اصلي تيمونه سره توپير لري. د محمد هوتک په شعر کې، شاعر ساقي ته خطاب کوي او شراب ترې غواړي او ډېر شراب غواړي او مدام يې غواړي او شراب ځکه غواړي چې شاعر د ساقي له غمه غمجن دی، نو په پسرلي کې هم له ښادۍ نه برخه نه لري. د بېلتانه په تاريکو کې يې زړه شين دی. په دنيا کې ناکامه دی، نشاط، مستي او رندي نه لري او دنيا هم بې بقا ده. په شعر کې د عرفاني روحيې سوز او صميميت منعکس شوی دی. د غم او ښادۍ د تضاد موضوع د شعر محتوا ته فلسفي رنگ او د دنيا بې بقاتوب ورته ديني، عرفاني پرداز ورکوي، دغه ټوټه که څه هم غزله ده او په غزلو کې عرفاً د موضوع وحدت، چې شراب غوښتل او ددغې غوښتنې دلايل دي، په ډېره ښه وجه ساتل شوي دي او شعر ته يې منطقي- عاطفي قوت ورکړی دی.

خو محمد په خپل شعر کې ((هجران)) ته خطاب کوي او سرترپايه دغې موضوع ته انکشاف ورکوي. دغه ټوټه په حقيقت کې ((مرثيه)) ده، ځکه د شاعر محبوبا داسې تللې ده، چې بيا نه راستنېږي: تور اوربل او څنې يې په لحد کې پرېوتې دي. په دغه شعر کې ((هجران)) د ((مرگ)) سمبول دی. شاعر هم د خپلې محبوبې په مرگ کې غمجن دی او هم په خپله خپل ځان ته تسل ورکوي. په دې شعر کې هم عرفاني روحيه منعکسه ده او دا چې وايي نجونې او زلمي واړه تورو خاورو لره درومي د خپل ځان د تسل لپاره منطقي استدلال کوي او د محمد هوتک په شان خپل شعر ته منطقي- عاطفي قوت ورکوي. په دې شعر کې هم د موضوع وحدت او تماميت ساتل شوی

دی. نو دواړه شعرونه په سبکي لحاظ عمومي پشانتیاوې لري او دا فرضیه قوي کوي، چې دواړه شعرونه به د یوه سړي وي.

دریېم هنري جوړښت:

په دې برخه کې باید ددغو دواړو غزلو د خیال صورتونو (یعنې ایماژونو) چې تشبیهاتو، استعاراتو، کنایاتو، اساطیرو سمبولونو او تشخیصاتو (یعنې د بېځایه شیانو ذیروح انګارلو) شرحه او پرتله وشي.

د محمد هوتک په شعر کې طباق، تجنیس او استعارې، مګر ډېر لږ راغلي دي، یعنې ایماژونه په کې کم دي، خو د شعر ژبه، وزن، د الفاظو انتخاب او رواني په دې حد کې دي، چې دغه ټوټه ماته سهل محتنع غوندې برېښي او په نسبي صورت یو ښه مکمل شعر دی.

خو د محمد غزل ایماژونه ډېر لري. سمبول لري، تشخیص لري، د اشعات صفت په کې شته او په عمومي توګه د محمد هوتک تر شعر هنري ښه الیتوب لري، مګر د محمد هوتک د شعر په شان رواني نه لري. زه د اختصار د رعایت په خاطر له تفصیل نه تېرېږم.

نتیجه:

۱- محمد هوتک او محمد د یوه سیمه ییز سبک پیروان، یعنې دواړه د خپلو شعرونو د فونولوژیک، مورفولوژیک، سنیتا کتیک او لګزیک جوړښتونو په لحاظ ښې مشارکت لري. نو دواړه د یوې سمیې، یعنې د کندهار دي.

۲- دواړه د غزلو په ویلو کې پوره مهارت لري او دواړو د شعر په دې ډول کې د موضوع تمامیت او کلیت سالتی دی.

۳- دواړه په خپلو شعرونو کې په قافیو کې ((شایګان)) لري، یعنې په دې برخه کې بې پروا دي.

۴- د دواړو د غزلو په محتوا کې په فکري، عاطفي لحاظ یو ډول طرز لیدل کېږي.

دغه مشترک وجوهات دې فرضیې ته قوت ورکوي، چې ګوندې دغه دواړه غزلې د یوه شاعر وي. یعنې دواړه د محمد هوتک د قریحې محصولات دي.

ددې فرضیې قوت عجالتاً په سلو کې اتیاو ته رسېږي، شل په سلو کې نور هغه وخت اثباتېدی یا زموږ دغه فرضیه بالکل نفې کېدی شي، چې د محمد هوتک او د محمد نور منظوم یا منثور اثار هم پیدا شي او زموږ د کمیت د څېړنې لپاره دومره کافي شي، چې د غوڅ قضاوت علمي امکان میسر شي.

د مامورینو کارته
کابل

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

سخنی چند پیرامون ماخذ شناسی پټه خزانه

پټه خزانه تذکرة الشعرای قدیم زبان پښتو است، که نمونه های کلام پنجاه و یک شاعر زبان پښتو با احوال مختصر انها درین تذکره یافت میشود.

تذکرة الشعرای پټه خزانه بین سالهای ۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ ق به امر پادشاه فرهنگدوست و شاعر دودمان هوتکی شاه حسین هوتک در کندهار تالیف شده است.

مولف این گنجینه پر بهایی ادبیات پښتو محمد هوتک نام دارد، که منشی ادبی، دربار بود(۱) درباره محمد هوتک بایست یاد اور شد که وی پس از سقوط قصر نارنج از کندهار به مناطق هوتک نشین رو اورده، و در دامنه های کوه مشهور (سورغر) در منطقه سیوری از توابع کلات مسکن گزیده است. کاریزی و دیهی را اباد ساخته است، که ازین ده هنور هم بنام (مموکلی)) موجود بوده، و کاریز ده نیز بنام مموکاریز مورد استفاده باشنده گان ان دیار است.

مطالعه و ارزیابی دقیق و بیطرفانه پټه خزانه از نظر میتود های معاصر و پیشرفته، سبک شناسی ادبیاتشناسی نشان میدهد که این اثر کتابیست طبیعی، و بنا برضرورت فرهنگی ان روزکار تالیف شده است. پټه خزانه را بمعیار های امروزی سبک شناسی و ادبیات شناختی پوهاند داکتر محمد رحیم بررسی نموده و نتایج بررسی های استاد الهام حاکی از اصالت متن پټه خزانه از نظر سبک شناسی تواند بود، پژوهش نموده استاد الهام مارا باورمند مسیازد، که متن پټه خزانه از لحاظ سبک شناسی به هر گونه پرسشهایی نقادان جواب داده میتواند در پهلوی میتودهای نوین سبک شناسی میتوان پټه خزانه را به شیوه های عنعنوي پژوهشهای شرقی نیز مورد ارزشیابی قرار داد.

مطالعه عمیق و بغیرضانه این اثر و زین اشکار میسازد، که مولف دانشمند ان از عنعنه های تذکره نگاری مشرق زمین باخبر بود، و ازین سنت ها سود وافر برده است. نشاندهی تعقیب همه عنعنه های شیوه های تذکره نگاری مشرق زمین در پټه خزانه کاریست سود مند و قابل ارج، امامن درین مختصر تنها بر شیوه کاربرد او استفاده از ماخذ درین کتاب سخن خواهم گفت. نشان دادن راویان و ماخذ یک روشن پسندیده در سبک تذکره نگاری است که شماری از دست اندرکاران این رشته کتاب نویسی از دیرینه زمانی به تعقیب ان پرداخته اند.

محمد هوتک صاحب پټه خزانه نیز ازین رسم پیروی کرده، مطالب تذکره اش را با باستناد ماخذ تحریری ضبط نموده و هم به پیروی از پیشینیان بخشی از مطالب را باستناد گفته های راویان شینده و درج کتاب کرده است.

لیکوال :اسمعیل یون   سمسور پاڼه

در ماخذ تحریری پته خزانه شماری از کتب یاد شده در کتاب اکنون موجود است. و بدسترس پژوهشگران قرار دارد.

اما برخی از این کتب تا هنوز کشف نه شده و یا هم دور از امکان نیست که محوه گردیده باشند، زمانی مغرضین چنین میگفتند که چرا بخشی از ماخذ پته خزانه بدسترس نیست، در پاسخ باعتراض های چنین اشخاص استاد بزرگوار پوهاند عبدالحی با استناد کتب معتبر تذکره اشکار ساخت که تذکره پته خزانه یگانه تذکره یی نیست که برخی از ماخذ ان بدسترس ما قرار ندارد، بلکه ده ها کتاب تذکره رامیتوان سراغ کرد که شماری از ماخذ موجود نیست و یا اینکه تا هنوز کشف نه شده است. شا دروان استاد حبیبی در مقدمه طبع سوم پته خزانه و نگارنده در اثر (د محمد هوتک ژوند او مزار) چنین کتب را نشان داده ایم. و در اینجا به تکرار ان ضرورتی حس نمیکنم. نکته دیگری راکه بایست در اینجا افزود اینست که در اثار مربوطه به فرهنگ پښتو زبانان نیز میتوان اثاری را در یافت که اثار یاد شده در ان وهم شماری از ماخذ ان تاهنوز کشف نگردیده. بگو نه مثال:

علی محمد مخلص شینواری در حالنامه بایزید روشان از کتبی چون مقصود الطالبین خلفیه مودود، ترین، مراة المحققین ارزانی روښانی، مراه العارفین (نام کتاب در نسخه دستنویس و گستتنر شده حالنامه در جای دیگر سراج العارفین درج است) ابابکر قندهاری و دیوان خواجه محمد اقتباساتی نموده (۵) اما کتب یاد شده تا هنوز بدسترس نیست و دانشمند گرامی قلندر مومند نیز این کتب را از اثار مفقود قلمداد نموده اند (۶) نسخه دستنویس حالنامه نیز چون پته خزانه واحد است. همه پژوهشگران به شمول دانشمند قلندر مومند ازوجود چنین کتب مفقود انکار نمیکنند و قول علی محمد مخلص را در زمینه معتبر میپندارد و بان اعتماد می نمایند درین اواخر کتابی را در یافت نمودم. که در سال ۱۹۸۸ع در پشاور اقبال چاپ یافته است. و من دو سال بعد از چاپ ان، کتاب را مطالعه کردم. مولف ان شخصی دانشمندی و از فرهنگیان نامور پشتونخوا ست. درین کتاب قطور ۳۷۳ صفحه یی پیرامون تذکرة الشعرای با ارزش و پربهای ادبیات پښتو پته خزانه سخنها گفته شده، نا سزایی را به ادرس بعضی از رجل علم و فرهنگ ما حوالت نموده اند.

پس از خوانش این کتاب دریافتم که سخنی و گپی درین کتاب نیامده که انرا مستدل، علمی و موافق به موازین امروزی دانش ادبیات شناسی رد نتوان کرد. در برابر هر سوال نقاد دانشمند میتوان ده ها سند پیش کرد، و در جواب ان کتابها نوشت. اما درد و افسوس که مولف دانشمند همان کتاب و قتش را بی جا صرف بحث ب رمسایلی نموده است، که در پژوهشهای ادبیات شناسی نمیتوان بان ارزشی قایل شد. او یک پرابلمی دیگری را در ادبیات شناسی زبان پښتو ایجاد نمود، وچندان از پژوهشگران را مصروف حل رفع پرابلم ایجاد شده خود کرده است.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

ای کاش استاد موصوف عوض این اثر کم ارزش به تالیف تاریخ جامع ادبیات پښتو مې پرداخت، که یکی از ضروریات مبرم فرهنگی ماست و پښتوزبانان در افغانستان، پښتونخوا، بلوچستان، پاکستان، هندوستان و همینگونه حلقات استشراق بان سخت نیاز دارند.

به هر صورت استاد موصوف کاری را انجام داده و نشر کرده، من نیز غرض رفع چنین اشتباهات خودرا مکلف میدانم که بپاسخ بپردازم و کتابیرا در جواب کتابش تالیف نمایم، این کار را من به استعانت ایزد متعال شروع کرده ایم. ولی در این مقاله به ارتباط بحث بر ماخذ پټه خزانه در کتاب یاد شده میپردازم و بحث کوتا و اجمالی ایرا به پیش میبرم.

در صفحات ۱۷۵-۲۱۴ کتاب بحثی بر ماخذ پټه خزانه صورت گرفته و من فروگذاشت های این بحث راحسب ذیل بر میشماریم:

۱- نوسینده دانشمند در اغاز این سخنهای این بحث دچار اشتباهات پرنسیپی گردیده است. زیرا ایشان اثر تالیف شده، در اخرین دهه نیمه اول قرن دوازدهم هجری را با معیار های امروزین تالیف یکسان ارزیابی نموده اند. و نقدی را که یک نقاد با ییست بر اثر یک پژوهشگر ادبی امروزی انجام دهد وی چنین معیارها و موازین را در یک اثر تالیف شده در قرن دوازده جستجو نموده است.

به گونه مثال ایشان گفته اند محمد هوتک در نقل فلان مطلب از فلان راوی در کتابش نشان نه داده است که سخنان راوی در کجا ختم شده است؟

بایست خدمت استاد بزرگوار عرض کرد که در گذشته ها چنین رسمی وجود نداشت و نشان دادن شروع و ختم نقل قول ها از شیوه های امروزی پژوهش است، اگر محمد هوتک خلاف رسم اسلاف چنین کار رامی نمود و به نشان دادن (تم کلامه) و یا علامات دیگر اغاز و انجام نقل قولهای راویان و یا ماخذ تحریری رانشان میداد، مهمترین اعتراض دانشمند محترم کتاب نویس شاید همین میبود، که نشان دادن و تفکیک بیانات و مطالب در تحقیق روشن تازه و نواست و در قرن دوازده کجا مروج بود؟

در باره بایست اضافه کرد که در تذکره های کهن پارسی تذکره نگاران به کثرت از قول راوی و یا ماخذ تحریری نقل قول کرده اند، بدون اینکه بگوید قول فلان کتاب درینجا ختم شد به گونه مثال:

در کهنترین تذکره تا حال مکشوف ادبیات پارسی لباب الالباب محمد عوفی در شرح حال شرف الدین حسام در بخشی از بحث چنین امده: ((از بزرگی شنیدم که در ان وقت که به سفر قبله رفته بود، چون به ری برسید، چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود، حسام الدین بزیارت او رغبت کرد، و به نزدیک او شد و عمر نوقانی...)) (۷) این بحث چنین ادامه میباید و محمد عوفی هیچ جانشان نمیدهد که شنیده گی ام از بزرگی تا اینجا و انجا است.

با ارتباط همین نقل قول تذکره الشعرای لباب الاباب بابیست تذکر داد، که نقل از راویان وشنیده گی تذکر نگاران در بسی مواردو درج کتب تذکره شده اند. و تذکره نگاران اکثر راویان

خود را نیز نشان نداده اند ، محمد هوتک در پته خزانه چنین رسمی را پیروی کرده است، شماری از روایان خود را نام گرفته است، در بعضی جاها برسم پیشنیان از ذکر نام راوی یا کسی که قولی شنیده است، صرف نظر نموده، وما نمیتوان محمد هوتک را گناهنکار ثابت ساخت که چرا در بعضی موارد اسم راوی را نیاورده است.

۲- کتاب نویس فاضل گفته است که محمد هوتک در نوشتن شرح حال برخی از شعراء ما خذش را نشان داده ولی نه گفته که شعر همان شاعر را از کدام منبع اخذ کرده، با خوانش چنین مطلب خنده اور بابیست سکوت اختیار کرد ، ولی من خدمت استاد عرض میکنم که اگر شخصی با کتب قدیم وروش تحقیق در چنین کتابها اشنایی داشته باشد ، هر گز چنین سوالی را مطرح نمیسازد.

زیرا پژوهشگران ابتدایی نیز می فهمند که تذکره نگاران قدیم اگر در یک مورد ماخذ رانشان داده باشد معنی ان اینست که گویا تمام مطالب در مورد همین شخص یا موضوع را از همان کتاب گرفته است. محمد هوتک تذکره نگار بصیری بود ، وی اگر شرح حال یک شخص را از یک منبع و کلامش را از منبع دیگر گرفته در هر دو مواردو ماخذش را نشان داده، چون در بخش احوال سلطان بهلول لودهی(رح) احوال این مرد سیاست و فرهنگ را از مخزن افغانی نعمت الله هروی و رباعی ناب ویرا از بیاض محمد رسول کلاتوال اخذ کرده (۸). اگر شخصی پته خزانه را بیطرفانه مورد ارزشیابی قرار دهد و دقیق انرا مطالعه فرماید چنین سوالی در ذهنش خطور نخواهد کرد.

۳- دانشمند گرامی در همین بحث کتاب خود نوشته است که سنوات تولد و وفات شماری از سخنوران درج تذکره نسیت. من بار دیگر به نهایت احترام خدمت ان بزرگوار عرض میکنم، اگر ما یان تذکره های قدیم مشرق زمین را ورق بزنیم سنوات تولد و وفات اکثر شعرا در ان یافت نمیشود. اکنون که من این مقاله رامینویسم. بیش از ده دوازده تذکره بدسترسم قرار دارد. از مطالعه همه ان بر می اید که در ضبط سنوات تولد و مرگ شعراء تذکر نگاران بیشتر پابند نیستند و سنوات تولد و مرگ اکثر شعرا درج این تذکره ها نیست. برسبیل مثال در لباب الباب عوفی شرح حال شعراء چنین رسمی راتعقیب نه کرده، بلکه زمان زنده گی برخی از شعرا باساس زمانه های خسروان و امران محلی درج نموده است.

تذکره سرور تالیف نواب اعظم الدوله میرمحمد محمدخان سرور از ضخیمترین تذکرة الشعرای ریخته گویان است. تا جائیکه من برین تذکره مرور کردم ام سنوات تولد و مرگ بیشتر از اکثریت شعرای ذکر شده در تذکره درج نه شده است.

بارتباط همین موضوع بابیست افزود که نقادگر انقدر در برخی از انتقادات خود نبشته است که شماری از شاعران تذکره معاصرین شاعر و دوستان وی بودند ، مگر تاریخ تولد شانرا نه نوشته است؟ در برابر این سوال دانشمند گرامی عرض خواهم کرد ، که درج نه کردن سنه تولد دوستان تذکره نگار از اعتبار و اهمیت تذکره نمیکاهد ، بلکه ارزش پژوهشی انرا متضرر

خواهد ساخت. من در تذکره های زبان پارسی، اردو و پشتو صدها مورد را نشان داده میتوانم که تذکره نگار سنوات تولد و مرگ دوستان خود را درج نه کرده است.

بطور مثال بهگونداس هندی در سفینه هندی احوال نواب محبت خان را در کرده، و بهگونداس بانواب محبت خان روابط دوستی داشت. اما سنه تولد نواب را در تذکره اش نه اورده در باره سخنان بهگونداس چنان است: ((... چندروز مجلس مشاعره در خانه خود ترتیب میدادند، بسیار خلیق، پسندیده مزاج عالی منش، شیرین گفتار اند. با مولف ربط دوستی دارند...)) (۹).

اگر تذکره های کهن را یکسو بگذاریم، و در دوره معاصر تذکره نگاری زبان پښتو را مورد ارزیابی و نقد قرار دهیم، خواهیم دید که با وجود انکشاف شیوه های پژوهشی نوین در حلقات فرهنگی مان تذکره نگاران سال وفات و پیدایش شماری از شعراء را درج نه کرده اند. درین مورد نیز میتوان ده ها مثال پیش نمود، مگر من درین بخش نیز دو سه مثال میاوریم:

د کسي گلان تذکره ماند گاریست از مرحوم حافظ خان محمد کاکړ، در تذکره دکسي گلان در پهلوی شعرا و سخنوران قدیم بیشترینه شاعران معرفی شده ان از معاصران حافظ است، حافظ سنوات دقیق تولد اکثر شعراء را درج تذکره اش نه کرده، و در بعضی موارد حتی هیچ ذکری از سنه و تاریخ و سن شاعر دیده نمیشود (۱۰).

اخونزاده فرمان مسافر تذکره پربهایی را بنام (د پښتو ادب ځلنده ستوري) نگاشته اند در فهرست مطالب این تذکره همراه با سمای شریف فضل حق شیدا، محمد اشرف ځلمی و ولی محمد خان طوفان کلمه مرحوم اضافه شده، ولی در متن تاریخ مرگ یکی از انها به چشم نمیخورد(۱۱).

۴- (کتابنویس محترم در همین بخش در قسمتی از گفته هایی خود دچار سرا سیمگی و تضاد در گفتارهای پیشین و نوین خود شده است. در بخشی ازین بحث گفته اند که غزلیات ضبط شده خوشال خان خټک در پټه خزانه با ضبط های دیگر همان غزلها دگر گونیهایی لفظی دارد، و یک بیت غزل ان کمتر در کتاب ضبط شده است.

من درینمورد نیز باعرض پوزش یاد اور میشوم، اگر کسی اگاهی نهایت ابتدایی از دانش متن شناسی داشته باشد، در ضبط های متون را انگشت نخواهد گذاشت. زیرا اگر ماده ها نسخه یک متن واحد را از نظر بگذرانیم خواهیم دید که جز از موارد استثنایی همه یی از نسخه ها طابق النقل بالنقل یک دیگر نیستید، بل تحریفات تصحیحات، فرو گذاشتها، حذف و اضافه، سقطات و کمبوتات در نسخه های مختلف همان متن واحد دیده میشود، و زمانیکه تذکره نگار ضمن اوردن شرح احوال یک شاعر نمونه کلام اورا درج تذکره اش میکند حتماً از یک نسخه استفاده میکند و ضبط های همین نسخه لا بد بانسخه های دیگر تفاوتهای دارد. اگر چنین تفاوتها در ضبط تذکره ها دیده شود، باعث کاهش اعتبار تذکره نمیگردد، و نباید دست اندر

کاران نقد ادبی برین موضوع خورده گیری کنند. پژوهشگران متن شناس در تصحیح و تحقیق متون در اکثر موارد از ضبط های تذکره بحیث و اریانت استفاده می برند.

من به نقاد محترم عرض میکنم که اگر ایشان تنها منتخب چمن بی عدیل و گلشن بی تمثیل (دستنوس اکادیمی پشتوی پشاور) را از نظر بگذرانند، منتخبات درج شده در ان مجموعه را با دو اوین همان شعراء مقابله فرمایند، خواهد دید که تا چه اندازه دگر گونیها در ضبط گلشن و ضبط های دیگر همان متون دیده میشود، موجودیت چنین تفاوتها و تغییرات لفظی در ضبطهای چمن بی عدیل و متون مشابه دیگر از اعتبار این مجموعه کاسته نمیتواند.

برهمین بخش این اثر گپهایی زیادی گفته شده میتواند، مگر من درین مختصر همین یاد کرد های کوتاه را بسنده می بینیم، اگر یاری خداوند بزرگ همرا هم باشد، در تالیف دیگر خود که در جواب کتاب استاد قلندر است حرف حرف این بخش را مستند پاسخ ارایه خواهم کرد.

در اخیر باید یاد اور شد که پټه خزانه از نگاه ماخذ شناسی کدام خلای علمی ندارد، و برابر به سنت های تذکره نگاری خاور زمین از ماخذ تحریری و همینگونه روایات شفاهی سود برده که شیوه استفاده و کار برد ازین ماخذ با نورمهای تذکره نگاری همگونی عام و تام دارد، و ما این تذکره را از نگاه ماخذ شناسی در تناسب باتذکره های دیگر پیشین و پسین پټه خزانه در سطح عالی ازریابی کرده میتوانیم.

ماخذ

۱- هوتک، محمد، پټه خزانه، به کوشش پوهاند عبدالحی حبیبی، وزارت تعلیم و تربیه، چاپ تهران ۱۳۳۹هـ ق، ص ۱۰۸.

۲- الهام، پوهاند محمد رحیم، د پټې خزانې پر سبک باندې یو خوځنده نظر، د امیر کروړ یاد، د زلمي هېواد مل په زیار پښتو ټولنه، کابل، د ښوونې او روزنې مطبعه، ۱۳۴۲هـ ش، ۳۵۴-۳۸۹ مخونه.

۳- حبیبي، پوهاند عبدالحی، پټه خزانه (مقدمه)، طبع سوم، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴هـ ش.

۴- رفیع، حبیب الله د پښتو پخوانی تذکرې (مقدمه)، تاریخ ټولنه، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۵۰هـ ش، ب مخ.

۵- هېوادمل، زلمی، د محمد هوتک ژوند او مزار، د بایزید روښان پوهنتون، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، ۱۳۲۲هـ ش، ۲۲-۲۳ مخونه.

۶- مخلص، علي محمد، حالنامه بایزد روشان، به کوشش نورالله اولسپال، اکادیمی علوم افغانستان، ۱۳۲۴هـ ش.

لیکوال :اسمعیل یون   سمسور پانه

۷- مومند، قلندر، د خیرالبیان تنقیدي مطالعه، چاپ ځی، پېښور، ۱۹۸۸ع، ص ۱۲۴.
۸- محمد عوفی، لباب الالباب، به کوشش سعید نفیسی، تهران، چاپ اتحاد، ۱۳۳۵ هـ ش، ص ۱۴۵.
۹- پټه خزانه، ۷۲ مخ.
۱۰- بهگونداس هندی، سفینه هندی، د عطا کاکوهی په زیار او پلټنه، بهار، لیتهو پریس، ۱۹۵۸ع.
۱۱- کاکړ، خان محمد، د کسي ګلان، بلوچستان بکډیپو، عدنان جهانګیر پریس، لاهور، ۱۹۸۹ع، ص ۱۵۰.
۱۲- اخنزاده فرمان مسافر، پښتو ادب ځلنده ستوري، پېښور، ۱۹۸۴ع، ۷۳، ۷۵، ۸۲، ۸۷، ۱۹۹-۲۰۱.

کاندید اکاډمیسین محمد ابراهیم عطایي

د ګورګاني هند او صفوي ایران ترمنځ د افغانستان د موجودیت په ساتلو کې د دوه لویو افغاني قبیلوي اتحادیو نقش

توخي یا توخیان د پښتنو یوه لویه قبیله ده، چې د پنځلسمې، شپاړسمې، اولسمې او اتلسمې پېړۍ په دورانونو کې یې کله له نورو قبیلو سره د موتلفی قبیلې په توګه او کله مستقله خاني درلوده.

دا قبیله چې د غلجیو کانفدریسي (اتحادیې) ته منسوبه ده د سلیمان د غرونو له وادیګانو څخه تر مهاجرت وروسته د کندهار په حوزه کې چې په هغه وخت کې لا د ارغستان پر ورشوګانو اوسېدله د ابدالي قبایلو سره یوځای وه، خو کله چې د غه غلجي او ابدالي پوونده قبایل د ارغنداب په حوزه کې استوګن کېدل او د دوی ترمنځ به کله کله شخړې راوچتېدلې، ولې په جرګو او مرکو به یې خپل منځي متنازع فیها مسایل حلول.

کله چې د کندهار د دوو لویو امپراطوریو، لویدیځ ته د صفویانو او ختیځ ته د هندي ګورګانیانو د دولتونو ترمنځ د تجارتي او ستراتیژیکي اهمیت له پلوه حساس موقعیت ورپه برخه کېدی، نو د دغو قبایلو ترمنځ هم قبیلوي شخړو د سیاسي تمایلاتو په وجه ژوروالی مونده.

دغه منطقوي حساسیت په خاصه توګه د ظهیرالدین محمد بابر له هغه لومړني یرغل سره را اوچت شو، چې په ۱۵۰۷ کې د بابر او شیباني خان اوزبک ترمنځ پر کندهار شخړه وشوه او د یوه

دوو کالو په دوران کې د سیمې یو و بل ته دا انتقال بالاخره د بابریانو د تسلط په دایره کې پاته شو.

هغه مهال چې بابر هند ته ولاړ او له هغه ځایه یې د افغانستان اداره په لاس کې ونیوله، نو د کندهار د ابدالیانو او غلجیانو خانانو په داخلي سطح کې ازادي درلوده، کله چې بابر مړ شو او همایون قدرت واخیست او هغه هم په لنډه موده کې د سوري شېرشاه له خوا وشړل شو او همایون هم ایران ته پنا یو وړه، نو د شېرشاه د کورنۍ په وخت کې کندهار د یوه مسلط سیاسي پلوه په یوه خلا کې واقع و ځکه سوریانو په هند کې درانه مصروفیتونه درلودل او دلته لا د قبایلو په کانفدریسیو کې دومره توان نه و موجود شوی، چې ځانته مستقل دولت تاسیس کړي، نو ځکه د باندې له خوا لومړی ایران او بیا چې کله بېرته د ګورګاني جلال الدین اکبر د راپورته کېدو سره د هندي بابري دولت ستنې ټینګې شولې نو د ایران او ګورګاني هند ترمنځ پر کندهار کشمکش پیل شو.

یوازې په ۱۶ او ۱۷ میلادي پېړیو کې (۱۳) ځله کندهار د صفوي ایران او ګورګاني هند ترمنځ کله د یوه لاس او کله د بل لاس ته ولوېد او په دا هر ځل کې چې د لویو نظامي سوقیاتو په ترڅ کې یرغلونه سرته رسېدل د ځان سره یې بې شمېره تباهي، تلفات او د سیمې خرابي منځته راوړله. ددغو لویو تاریخي انتقالاتو په ترڅ کې چې ددې ځای قبایل په مادي او معنوي سطح کې تهدیدل، نو د مسلطو یرغلګرو سیاستونو له خوا ځیني تفتینونه هم د قبایلو ترمنځ عملي کېدل، څو دوی له یوه مستحکم اتحاد څخه لرې وساتي او بالاخره د اورنګ زېب په خوله هغه حقیقت بیان شو چې ویل یې موږ باید د دغو قبایلو ترمنځ هډ له هډ سره په ټکر راولو څو دواړه هډه مات شي.

د همدغسې توطیو په جریان کې د غلجي او ابدالي قبایلو ترمنځ د کندهار پر سیمه ییز وېش جګړې راپورته شوې، د کندهار مرزباني (سرحد داري) ((چې دا هم یو محکوم مابانه لقب و چې دایران له خوا به پښتنو خانانو ته ورکول کېده)) کله یوه ته کله بل ته حواله کېده بالاخره دجریاناتو په ترڅ کې دوی لویې قبیلوي کانفدریسي (اتحادیې) منځته راغلې چې د یوې مشري په ابدالیانو کې سدوزو ته ورپه برخه شوه چې د کندهار ښار صفایي مرکز و او مخ پر لویدیځ یې تر فراه پورې تسلط درلود او د بلې مشري په غلجو کې توخو ته وسپارل شوه چې د زابل څخه تر کابل پورې یې د حکمفرمایۍ ساحه وه.

په **۱۵۵۳** میلادي کې چې ګورګاني همایون کندهار ته راغی، نو د کندهار حکمراني یې بهادرخان سیستاني ته وسپارله، خو دا کار د هغه قبیلوي نورم څخه مخالف و چې په دغه سیمه کې د دوو لویو سرداري قبیلو سدوزو او توخو ترمنځ موجود و، نو ځکه کلاتي شا محمد خان توخي د همایون ترتګ وروسته پر کندهار حمله وکړه او بهادرخان سیستاني یې وشاړه او په خپله حکمران شو.

لیکوال :اسمعیل یون

سمسور پاڼه

د همایون تر مرګ وروسته ایران کندهار ته پاملرنه وکړه او له دغه وختـه نو د صـفوي ایران او ګورګاني هند ترمنځ د کندهار پر سر شخړې پیل شوې او سم لـه دغـه جریـان سره د دغـو دوو لویـو قبیلو ترمنځ هم زړه بداوی پیدا شو. د دواړو خواوو خانان چې دراک شخصیتونه وو، د مسـالې د حل لپاره یې کوښښ کاوه خو متجاوز بېګانه مسلط قدرتونه سخت فعـال وو چې د دوی تـرمنځ د اختلاف لمن پراخه کړي.

بالاخره د صفوي ایران او ګورګاني هند ترمنځ د کومې مقاولې پر مخ نه، بلکې پـه یـوه فرضـي کرښه کې د سیاسي نفوذ ساحه داسې وټاکل شوه چې د اوسني (مقر) له حد څخه مـخ پـر لویـدیځ د صفوي ایران او تر مقر راپورته مخ پر شمال او ختیځ سیمې د ګورګاني دولت د نفوذ پـه سـاحه کـې شاملې شي. د ایران شاهانو چې هر څه زور ولګاوه په مستقله توګه یې ونه کولای شول، چې خپـل حکمران یا نایب دغو سیمو ته راولېږي، نو په خپله د سیمو خانانو تـه یـې د (مـرز بانـانو) پـه نامـه اداره سپارله او هغوی به یې د ایران په دولت کې شریک بلل. خو ددې سـیمو خانـانو او خلکـو پـه ګُلي توګه ځانونه د ایران تابع نه بلل، د ګورګـاني دولـت سره بـه یـې هـم روابط پـالـل، لکـه چې پـه ۱۲۴۰ کې د سدوزو حکمرانانو ملک مغدود خان او کـامران خـان چې د ایـران لـه خـوا د کنـدهار د حکمرانانو پـه صفت پېژندل کېدل او د ایـران او ګورګـاني هنـد تـرمنځ سخت اختلاف هم و، دغـه دوه مشران د شاجهان دربار ته ورغلل او هلته یې ډېر عـزت وشو همدارنګـه د توخـو مشـر سـلطان ملخی خو پرله پسې د ډهلي پـه دربـار کـې عزتمند موقف درلـود او د سلطان لقب هم هغـه دربـار ورکړی و، هند ته تګ راتګ کاوه. په دې کې شـک نـه شـته چې دغسـې روابـط بـه پـر ایـران ښـه نـه تمامېدل، خو پښـتنو سرداـرانو خپلـه ازادي سـاتله او د وخت د قـدرتونو د فشـار پـروا یـې هـم نـه کوله.

کـه څـه هـم ابـدالي او غلجـي قبایـل د پردیـو قـدرتونو یعنـې صـفوي ایـران او ګـورګـاني هنـد د تسلط پر وړاندې په مقاومت کې د یوې متحدې جبهې غړي وو، خـو کلـه کلـه سـیمه ییـزې شـخړې د دغو قبیلو ترمنځ راپورته کېدې او د دغسې شخړو څخه به متجاوزو قوتونو ګټه اخیستله.

نو د دغسې معضلو د حل لپاره د ابدالیانو او غلجیانو ترمنځ یوه ډېره لویـه او دوسـتانه جرګـه وشوه، چې د ابدالیانو د طرف مشري ملک خضرخان مشـرو زوی خدایـداد سـلطان مشـهور پـه (خـودکي) چې د شېرخان (د احمدشاه بابـا د نیکـه ګـانو څخـه و) وروړ کولـه او د غلجـو د طـرف مشري سلطان ملخي توخي ته سپارل شوې وه. په دې جرګه کې فیصله وشوه چې د جلدک د ګرمـاو په سیمه کې دې (پـل سنګی) چې د کندهار د ښـار د ختـیځ پـه پنځـوس میلـۍ کـې واقـع و داسـې سرحد وساتل شي چې د دغې سیمې لویدیځ ته ابدالیـان او ختـیځ تـه غلجیـانو د نفـوذ سـاحه جـوړه شي. همدارنګه په کندهار کې چې هم غلجیـانو قومـونو اسـتوګنه درلـوده، د ابـدالیانو سـره دې د وروری په حساب ګډ ژوند وکړي.

دا ددې دو قبیلوي مشرانو درایت و، چې په یوه سخته حساسه مرحله کې یې د قبیلوي قتلونو د مخ نیوي په طرف کې قدم مخته واخیست ولې دا پر ایران سخته تمامه شوه او لـه دې وروسـته د

ایران په دیپلوماسۍ کې دا خبره شامله شوه چې په مستقیمه توګه د کندهار اداره خپلو درباري اداره چیانو ته وسپاري. دغه کار پر ابدالیانو سخت تمام شو او د غلجیانو سره په تفاهم کې د خدایداد سلطان شېرخان (د احمد شاه بابا نیکه) د صفوي حکمران سره وموښت او د کوږک په تنګي کې یې د صفویانو لښکر نیست او نابود کړ.

په دغه وخت کې په خپله د ابدالیانو د تربرو ترمنځ هم شخړې رواني وې، چې زیاتره یې ملتان یا هرات ته مهاجر شول او ایران د خپل نفوذ د قایمولو په خاطر چې کله ګرګین د کندهار حکمران کړ، نو هغه په ۱۷۰۳ میلادي کې د ابدالیانو مشر دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان ووژل او د هغه کشر زوی زمان خان (د احمد شاه بابا پلار) یې یرغمل ایران ته بوت.

تر پـل سنګي پورتـه غلجي اقوام او پـه کندهار کې او سېدونکي غلجیان د خپلو ابدالي عزیزانو سره د صفوي ایران په دې جفا کارانه رویه سخت خواشیني وو.

د توخو مشر سلطان ملخي چې سیمه ییز موقعیت یې د صفوي ایران او ګورګاني هند ترمنځ یو سخت برزخ تشکیل کړی و په قبیلوي سطح کې ده هم تکالیف درلودل.

په زابل کې د توخو په اړخ کې هوتک هم لویه قبیله وه او د توخو د سردارۍ سره یې رقابت کاوه، سلطان ملخي چې د وضع حساسیت ته متوجه و، نو د یو سیاسي مصلحت پر بنا یې د هوتکو و خان ښالم خان ته چې د میرویس خان (نیکه) پلار و خپله لور (نازو) ورواده کړه. دا سیاسي پیوند د ډېرو ښو نتیجو حامل و. سلطان ملخي چې د یوې خوا له ابدالي قبایلو سره د دوستانه تفاهم په وجه د دغو دوو لویو کانفدرسیو (اتحادیو) اتحاد منځته راوړی و، نو په خپله کانفدریسی (د غلجو) په اتحادیه کې یې هوتک هم د ځان ملګري کړل او نور غلجي قبایل لکه سلېمانخېل، اندړ، ناصر، ترکي او داسې نور یې هم یوه مرکز ته راټول کړل.

د ایران صفوي دولت چې د دغسې اتحاد څخه سخت تشویش درلود، نو د غلجو سره یې هم د جنګ بنا وکړه چې په یوه سخت جنګ کې چې د دواړو خواو څخه تلفات زیات وو یو هم مشهور قهرمان جبار خان سلیمانخېل و، په شهادت ورسېد او مړی یې د کابل په جنوب ختیځ خوا کې په یو ځای کې خاورو ته وسپارل شو، چې نن د خاک جبار په نامه یادېږي (او نن د کابل په اداري تشکیل کې په دغه نامه یوه علاقه داري ده) سلطان ملخي (د نازو پلار او د میرویس خان مورنی نیکه) د ۱۲۸۸ میلادي کال په حدودو کې په یوه قبیلوي جګړه کې چې د دروازګۍ په سیمه کې پېښه شوې وه ووژل شو. دده تر مرګ وروسته یې زوی حاجي عادل مشر شو او دا هم په یوه قبیلوي جګړه کې مړ شو، تر ده وروسته یې زامن او لمسیان خانان وو، خو زیات نفوذ یې نه درلود او قدرت د هوتکو قبیلې ته انتقال شو.

ښالم خان هوتک د میرویس خان پلار چې د نازو په نسبت د توخو زوم ګڼل کېده د توخو اعتماد یې هم ملګری و او یو دراک مشر و، پر ده هم قوم راټول شو او دده زوی میرویس خان چې د توخو سرداره قبیله یې ماما خېل وه مخصوصاً دده د مور نازو په تدبیر هغوی دده ملاتړ وو، دا رسالت پر غاړه واخیست چې د صفوي ایران نفوذ ته خاتمه ورکړي.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

میرویس د خاص تدبیر په لحاظ په ښار صفا کې د یوه پوپلزي خان (چې سدوزی یې یوه پښه ده) لور وغوښته. ده دا کار ځکه وکړ چې د یوې خوا ښار صفا د ابدالیانو (چې پوپلزي او د هغوی پښه سدوزي ورته منسوب دي) مرکز دی د خپل فعالیت مرکز وګرزوي، له بلې خوا په دغه خپلوۍ چې د ابدالیانو ښځه یې غوښتې وه ځان د هغوی زوم کړی ځو په دوه قوته چې د یوې خوا د توخو سرداران یې ماماګان وي او له بلې خوا ابدالیان یې خسر خېل شي، په دې توګه ځان ته دا زمینه برابره کړي چې د دوی په اعتماد یوه لوی ماموریت ته تیار شي. همدا سې وشوه، ځکه د ښار صفا ابدالیان چې د ګورګین له خوا مشر دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان وژل شوي وو سخت عصبي و او دا سې یو ځوک یې غوښت چې د دوی انتقام واخلي او د دغه ستر کار لپاره نو میرویس خان ډېر مناسب شخصیت و.

میرویس خان چې په ډېرو مواردو کې یې د با تدبیره مور (نازو) مصلحت ورسره ملګری و د یوه منظم پروګرام له مخې په کار پیل وکړ، ځو دا و چې په کندهار کې د صفوي دولت تسلط ته سقوط ورکړ. ګرګین یې وواژه او هېواد یې مستقل کړ. میرویس خان د صفوي قدرت تر ختمېدو وروسته ځان باچا و نه باله او هغه لقب چې قبیلو د مشر په عنوان ورکړی و هغه یې وساته، ځکه دی پوهېده چې قبیلې لا تر دغه وخته د کانفدریسي په مرحله کې وې او په کانفدریسي کې د باچایي عنصر نه یوازې پیوند نه اخیست، بلکې د قبیلو د اتحاد شیرازه یې هم وررنګوله.

ده کوښښ وکړ چې دوه لویې کانفدریسي (غلجي او ابدالي) په یوه اتحاد کې راولي او نو د یو دراک شخصیت په توګه یې د مشرۍ موقف وساته.

دده (میرویس خان) د مشرۍ عمر ډېر لنډ و، که څه هم ده په کندهار کې د دغو دوو لویو کانفدریسیو ترمنځ د اتحاد مزي قوي کړل خو د ابدالیانو کانفدریسي چې په هرات کې وه د هغې سره د تفاهم په حال کې و چې له دې دنیا یې سترګې پټې کړې، ولې اخلاقو یې سره له دې چې په قبیلوي سطح کې یې ځینې اختلافات درلودل، خو د بېګانه قدرت پر وړاندې یې خپل اتحاد ته وفاداري ساتله، لکه چې کله نادر افشار پر هرات فشار راوړ، نو د کندهار څخه د غلجو او ابدالیانو کومکونه هغوی ته ور ولېږل شول، څو د نادر افشار پر وړاندې مقاومت وکړي.

دغه پروسه تر هغه وخته جاري وه څو احمدشاه بابا د لوی افغانستان امپراطوري تاسیس کړه او هغه پخوانۍ وضع د یو نوي او لوی تدبیر له مخې د یوه نوي مسیر ته ورولوېده چې دا د جلا بحث موضوع ده.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

د کندهار ادبي دربار

تر کومه ځايه چې په پښتو کې د لومړني ادبي دربار خبره رامنځته کېږي، نو هغه د پښتون پاچا شاه حسين هوتک له نامه سره اړه لري، چې دغه پښتو پالونکی پاچا په منظم ډول د پښتو ژبې او ادب په برخه کې هلې ځلې کولې. پښتنانه شاعران او ليکوالان يې پيدا کول او هغوی به يې په خپلو ادبي کارونو باندې ډېر زيات نازول او تشويقول چې د دغه تشويق په نتيجه کې په دغه ادبي دربار کې ارزښتمن کارونه سرته ورسېدل او مهم اثار رامنځته شول.

شاه حسين هوتک ته دغه ادب پالنه په ميراث کې پاتې وه ځکه چې په خپله ملي قايد ميرويس خان د پښتو ژبې او ادب سره پوره مينه درلودله او په ډېرو مهمو وختونو کې به يې د رحمان بابا کلام ته پناه وړله او د دغه صوفي شاعر کلام به يې د خپلې لارې مشال باله.

همدارنگه د ميرويس نيکه مور په خپله د پښتو ژبې يوه زبردسته شاعره وه او له پښتو ادب سره يې د زړه له تله مينه درلوده. همدارنگه د ميرويس نيکه په وخت کې د پښتون سپه سالار خان ناصر نوم هم د يادونې وړ دی، چې د خپلو پوځي کارونو ترڅنگه د پښتو ژبې ښه شاعر و. په همدې ډول ملا پير محمد مياجي چې د حاجي ميرويس خان نږدې ملگری و او د روم د علماوو له خوا ورته د پير افغان لقب ورکړ شوی و او دوه کتابونه (افضل الطرايق) او (القرايض فی ردالروافض) په پښتو نظم کړي وو ، د دغه ښه شاعر اشعار په پټه خزانه کې راغلي دي. همدارنگه بابه جان بابيي چې د ميرويس نيکه ډېر ښه ملگری و او پر ۱۱۲۹ل کال يې د ((شها او گلان)) کيسه په پښتو نظم کړه او نوم يې پرې ((قصص العاشقين)) کېښود.

داود هوتک د پټې خزانې د مولف پلار چې له ميرويس نيکه سره همېشه ملگری و د پښتو ژبې ډېر ښه شاعر و چې د کلام نمونه يې په پټه خزانه کې راغلې ده.

ملا نورمحمد غلجی د نافع المسلمين ليکونکی چې د ميرويس نيکه په کاله کې د کوچنيانو ښوونکی و او حاجي ميرويس خان يې ډېر احترام درلود.

له دغې لنډې يادونې نه زما مقصد دادی، چې په خپله ميرويس نيکه هم په خپل وخت کې له عالمانو ، ليکوالانو او شاعرانو سره نږدې اړيکي او راشه درشه درلوده. په دغسې يو ماحول کې شاه حسين هوتک سترگې وغړولې او رالوی شو ، نو ځکه ويلای شو ، چې د هغه په طبيعت او خته کې له پښتو ژبې او ادب سره مينه اخښل شوې وه او له خپلې کورنۍ نه ورته دا مينه په ميراث کې پاتې وه.

شاه حسين هوتک د ۱۱۱۴هـ ق کال د لومړۍ خور په ۲۳مه د غلجيو د کلات د سيوري په سيمه کې د ميرويس نيکه کره دنيا ته راغی. په ۱۱۳۵. ق کال د خپل ورور شامحمود هوتک له خوا د

کندهار او شاوخوا سیمو پاچا وټاکل شو. په ۱۱۵۲ هـ ق کال د نادر افشار سره تر اوږدې جګړې وروسته په مازندران کې د تبعید په حالت کې وفات شو.[1]

کله چې شاه حسین هوتک د خپل ورور شاه محمود له خوا پاچا وټاکل شو، نو له نورو کارونو سره یې د پښتو ژبې او ادب ته هم پوره توجه وکړه. پښتانه شاعران یې پر ځان راغونډ کړل او له هغو سره به یې په ټاکلو وختونو کې ادبي جرګې او مجلسونه کول.

شاعرانو او لیکوالو ته به یې وخت پر وخت جایزې ورکولې او هغوی به یې ادبي کارونو ته تشویقول. د همدغه تشویق په نتیجه کې ډېر شاعران او لیکوال رامنځته شول او ډېر مهم اثار یې ایجاد کړل.

د پټې خزانې د روایت له مخې دغه ادبي غونډې، علمي بحثونه او مشاعرې د کندهار په سلطنتي کتابتون کې د شاه حسین هوتک تر مشرۍ لاندې جوړېدې چې دغې ټولنې ته به یې ادبي دربار وایه. د پټې خزانې مولف په دې باب لیکي (پادشاه عالم پناه په ارګ کې د قندهار هغه قصر چې نارنج باله شي، هلته په هفته یوه ورځ دربار کا په کتب خانه کې مجلس کې علما جمع کېږي او فضلا ټولوي))[١]

هغو کسانو چې په دغه ادبي دربار کې یې ګډون کاوه او یا د دغه دربار غړي وو په لاندې ډول یې یادونه کوو.

شاه حسین هوتک چې د غونډو مشر و او په خپله به یې په علمي او ادبي بحثونو کې برخه اخیسته او د پښتو ژبې ښه شاعر و چې د کلام دغه نمونه یې په پټه خزانه کې خوندي وه او د محمد هوتک په قول د دیوان خاوند و چې دا به یې اشعار لیکل:

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تیارو کې د هجران یې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې اوښکې راخورې کړې
ستا د فکر په ګرداب کې تل عبور کړم
د فراق پرې مې کښېوت و مرۍ ته
په جهان کې یې رسوا لکه منصور کړم
په وصال دې هم ناښاد یمه دلبرې
د بېلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم

---

[1] ژبپالنه، خپرونکی د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبیاتو مرکز، پښتو ټولنه، ګوندي مطبعه کل ۱۳۶۱، ۷۸مخ.

[١] محمد هوتک، پټه خزانه، د پوهاند عبدالحی حبیبي په تحشیه او تعلیق، د پښتو انکشاف او تقویې امریت، کال ۱۳۵۴، ۵۵-۵۲مخونه.

د بانو غشي مې وخوړ په ځيګر کې
غمازانو په غمزو مهجور کړم
خلق ياد زما د عشق په لېونو کا
زه حسين محبت هسې مشهور کړم.

ملا يارمحمد هوتک چې د خپل وخت لوی عالم او د شاه حسين هوتک استاذ و ده په فقهه کې ((مسايل ارکان خمسه)) په نامه کتاب کښلی دی او د پښتو ژبې ښه اديب و.
ملا محمد يونس توخی چې د کندهار د جامع امام و او په پښتو کې يې د ((جامع فرايض)) په نامه يو کتاب کښلی و او د پټې خزانې مولف يې د ادبي دربار په علماوو کې نوم يادوي.[1]
محمد هوتک چې ددغه پاچا له خوا دربار ته وغوښتل شو او د هغه په هدايت يې پټه خزانه وکښله او هم ددغه ادبي دربار منشي و د محمد هوتک خپله وينا ده چې وايي ((... دا ډېر وقتونه تېر شول چې ما غوښته چې زه د پښتو شاعرانو تذکره وکاږم او د دوی احوال سره راټول کاندم مګر زمانې ماته فراغ نه راکا او دا هيله مې په زړه کې وچه شوه. ځکه چې پر قندهار د ظلم او جفا تورتم پروت و او هېچا ارام نه درلود... اوس چې حق تعالی موږ خلاص کړو له هغو ظلمو څخه او فارغ شوه زړونه زموږ او ملک حاجي ميرخان عليه الرحمه دوی له قندهار وياسته او پښتانه يې د دوی د جوره ازاد کړل زما زړه فارغ البال شو له اندوهه او قلم مې راواخيست هغه وخت چې زما له ارادې خبر شو زموږ د پښتنخا د سترګو تور امام المسلمين... شاه حسين ادام الله دولته الی يوم الدين... نو يې زه وغوښتم خپل دربار ته او ماته يې تشويق وکا او الطاف يې ښکاره کا چې دا خپله اراده پوره کاندم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندم.))
په دې توګه دغه مهم کتاب د شاه حسين په هدايت او تشويق وکښل شو چې د پښتو ژبې تر ټولو مهمه او درنه تذکره ده همدارنګه محمد هوتک ددغه ادبي دربار دمنشي دنده په غاړه درلوده او د شاه حسين هوتک اشعار به يې ليکل چې دغه مطلب هم دی په خپله په پټه خزانه کې وايي ((... زه محمد هوتک کاتب د دې کتاب هم په دې مجلس کې يم او د بادشاه ظل الله اشعار او ادبيات په قلم کاږم او کتاب د ديوان يې مرتب شوی دی کله په پښتو اشعار وايي او کله پارسي ژبې ته هم ميل کا او استاد العلما ملا يارمحمد ته يې قرائت کا چې سهو و سقم ځنې زايل کا، او د بادشاه په اشعارو کې لږ سهو ليده شي او علما يې په بلاغت او فصاحت قايل دي او سماع ته مايل...))[1]

---

[1] عبدالروف بېنوا، پښتو روزنه، د پښتو څېړنو بين المللي مرکز، ١٣٥٧ل کال، دولتي مطبعه، ٩٢مخ.
[1] پښتو روزنه، ٨٩مخ

محمد هوتک د خپل وخت مروجه علوم لوستی وو له شعر او ادب سره اشنا و. په عروضو، قافیه، بیان معانی او د ادب په نورو څانګو کې د مطالعې خاوند و، نو ځکه د شاه حسین د توجه وړ وګرځېد او د پټې خزانې لیکلو ته یې وهڅاوه. د محمد هوتک بل کتاب خلاصة الطب نومېږي. محمد هوتک د خپل دغه کتاب په باب لیکي ((بل کتاب مې کښلی دی په بیان د طبابت او علاج چې خلاصه الطب یې نوم دی په سنه ۱۱۳۹ هجري چې مې دغه کتاب پادشاه عالم پناه مدظله مخ ته پېش کا سل طلاوې یې ماته صله کا او هر کله داسې مراحم د پادشاه ددې فقیر غریب په حق ډېر دی او ارکان د دولت ابدت مدت هم پردی فقیر غریب نظر کا خاص بیا بهادرخان عالي مکان چې نن ورځ په قندهار کې د غرباو پر سر ظل د رحمت دی خالق دې عمر ډېر کا))[1]

د محمد هوتک ژوند او مزار د کتاب د لیکوال زلمی هېوادمل د وینا له مخې محمد هوتک دربیم سړی دی چې د زاړه طب اصول یې په پښتو ژبه د پښتنو لپاره کښلي دي، دده ترمخه د خوشال خان خټک طب نامه او ورپسې د عبدالحلیم اختیارات بدیعي یادولی شو.[2]

همدارنګه محمد هوتک د دېوان خاوند شاعر و، چې په خپله د خپل دېوان په باره کې لیکي:
((ما له یو دېوان د اشعارو هم شته چې په دې وخت مردف او مدون شوی دی او غزلونه او قصاید او رباعي لري کله چې طبع قاصر میل د شعر او وینا کا شعرونه کاږم او موزونان د روزګار یې خوښوي))[۱]

کومه نمونه چې محمد هوتک د خپلې شاعرۍ څخه په پټه خزانه کې ثبت کړې ده په دې ډول ده:

ساقي پاڅه د سرو ملو ډک یو جام را
ستا له غمه نا ارامه یم ارام را
بې له میو د بهار ننداري څه کړم
پسرلی شو د خوښۍ ښه پیغام را
دنیا پاته ده څو شپې مو یو ګړۍ ده

---

[1] زلمی هېوادمل، د محمد هوتک ژوند او مزار، خپرونکی د بایزید روښان پوهنتون، د ښوونې او روزنې پوهنځی، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، کال ۱۳۶۲، ۱۴ مخ.

[2] همدا اثر ۱۴مخ

(۱) زلمی هېوادمل، د محمد هوتک ژوند او مزار، خپرونکی د بایزید روښان پوهنتون، د ښوونې او روزنې پوهنځی، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، کال ۱۳۶۲، ۱۴ مخ.

یو ګړی مې خوښ که مې کړی انعام را
د بېلتون په تاریکو کې مې زړه شین شو
رڼا لمر د جام د میو په ظلام را شین شو
ناکامیو د دنیا مې کام راتریخ کا
چې مې خوږ کا کام ترخه و مانا کام را
نه نشاط شته نه مستي شته نه رندي شته
چې سم رند هغه اوبه علی الدوام را
په اوبو مې سوړ زړګی لږ څه راتود که
محمد ته د اوږدک یو هسې جام را.

د محمد هوتک بل کتاب خلاصة الفصاحت نومېږي، چې د همدغه ادبي دربار په رڼا کې لیکل شوی دی او دده د وینا له مخې د فصاحت علوم یې د پښتنو طالبانو لپاره خلاصه کړي دي. ددغه ادبي دربار بل ښه عالم او شاعر ملا زعفران تره کی و چې د پټې خزانې مولف د پاچا د کینډ لاس په نامه یاد کړی دی. دې عالم په حکمت، ریاضي او طب کې پوره لاس درلود او یو کتاب یې په طب او حکمت کې لیکلی و چې ((ګلد سته زعفراني)) نومېده او د پټې خزانې مولف لیدلی و (1)

ددغه ادبي دربار بل برخه وال پښتون سالار بهادرخان و چې د محمد هوتک په قول د پاچا بازو و او شاه حسین به په ((ورور)) ورته خطاب کاوه او د عوامو له خوا د ((امیر الامرا)) په لقب یادېده. دا پښتون سالار علاوه پر مېړانه د سخاوت او ښه علم خاوند هم و، ښکلي او خوندور شعرونه به یې ویل او هر کله به چې له جګړې نه فاتح راغی نو شاعران به یې مېلمانه کړل او له هغوی سره به یې ادبي مجلسونه کول. ددغه تورزن شاعر د یوې بدلې څو بیتونه په دې ډول دي:

بېلتون دې زور دی تر لیمو مې سهار نم څاڅي
لکه شبنم څاڅي
دا سره یاقوت مې په لمن کې ستا په غم څاڅي
په غم الم څاڅي
ګوره لیلی باران د وښو چم پر چم څاڅي
لکه شبنم څاڅي
راغله لیلی په شینکي خال نڅا په ګلو کوي
په سرو منګلو کوي
سهار چې وځي سیل کا، ږغ په بلبلو کوي

---

(1) پښتو روزنه، ۹۲مخ

ګل په اوربلو کوي
ملالې سترګې یې کاته په ویرژلو کوي
زېب په کجلو کوي
د ژوبل زړه وینې په هر ګړۍ هر دم څاڅي
لکه شبنم څاڅي
ښکلې نجلۍ د باغ په لور مه ځه نڅا مه کوه
عاشق رسوا مه کوه
وریت شوی زړه مې دی مین پورې خندا مه کوه
راشه جفا مه کوه
زه یم پتنګ ته یې ډیوه ما جل بلا مه کوه
نور ظلم بیا مه کوه
یم ستا له عشقه لېوني پر ما ماتم څاڅي
غم والم څاڅي

ریدی خان موmند هم دغه ادبي دربار ته منسوب شاعر دی چې محمود نامه یې ولیکله او کله چې یې د پاچا په مخ کې ولوستله نو شاحسین زر طلا وي ورکړې. دا شاعر د شاه محمود هوتک سره په ۱۱۳۲هـ کال کې اصفهان ته تللی و او کله چې راغی نو بیا یې محمود نامه ولیکله چې د شاه حسین له خوا ونازول شو دا کتاب چې د مثنوي په شکل کې دی یو باب یې محمد هوتک په پټه خزانه کې راخیستی دی.

بل پښتون شاعر چې دغه دربار ته منسوب دی نصرالدین خان انډړ نومېږي. ډېر زړور پښتون و په اصل کې د غزني و د پاچا حسین په وخت کې کندهار ته راغی او د خپلې مېړانې په اثر د پاچا د توجه وړ وګرځېد. دې پښتون شاعر د اشعارو دېوان درلود په شعر کې یې (نصر) تخلص کاوه د کلام نمونه یې په پټه خزانه کې شته.[1]

له دغو ځرګندونو څخه زموږ مقصد دادی، چې د کندهار ادبي دربار چې د پښتون پاچا شاه حسین هوتک له خوا جوړېده. په منظم ډول د پښتو ژبې او ادب د غوړېدنې لپاره عملي ګامونه اخیستل او دا ددغه پښتون پاچا هغه پښتو پالنه ده چې په تاریخ کې یې ساری لږ دی. په خپله شاه حسین پښتو پالونکی پاچا او د پښتو ژبې ښه شاعر و، نو همدا رنګه یې پر ځان د هغه وخت ډېر ښه عالمان او شاعران راغونډ کړي وو، لکه محمد هوتک، ملا یارمحمد هوتک، محمد یونس توخی، ملا زعفران تره کی، بهادر خان، ریدی خان مومند، نصر الدین خان انډړ، چې د پښتنو له بېلابېلو قومونو څخه وو، دغه ادبي دربار به په سلطنتي کتابتون جوړېده، هغه قصر

(1) پښتو روزنه، ۹۸ مخ

چې نارنج يې باله په اوونۍ کې به يو ځل د پاچا تر مشرۍ لاندې ټولېدل او ادبي بحثونه او مشاعرې به يې کولې. د پاچا له خوا به دوی تشويقېدل او جايزې به ورکول کېدلې.

د مثال په توګه د پټې خزانې مولف او ددغه ادبي دربار منشي ليکي ((... نو يې زه وغوښتم خپل دربار ته او ماته يې تشويق وکا او الطاف يې ښکاره کا...))

همدارنګه محمد هوتک چې کله خپل کتاب خلاصة الطب شاحسين هوتک ته ښکاره کړ نو سل طلاوې يې ورکړې. په همدې ډول ريدی خان مومند چې کله خپل کتاب محمود نامه پاچا ته وړاندې کړ، نو زر طلاوې يې ورکړې.

په همدې ارتباط محمد هوتک ليکي: ((چې يوه ورځ د پاچا په قصر کې مجلس و، فضلا او علما سره راټول شوي وو، ناڅاپه احوال وشو چې قاصد راغلی دی او پيغام يې له لرې ځايه راوړی دی. ملا زعفران چې ددې دربار ښه شاعر د باندې ووت يو ګړی پس بېرته راغی او د يوې فتحې زېری وکا چې هغه د شال او ږوب د فتح زېرې و دغه بيتونه يې وويل:

د حسين پادشاه د بخت نندارە ګورئ

چې يې فتح په لښکرو ږوب و شال کا

ددغو بيتونو په اورولو سره پاچا ژېر زعفراني شال ورکړ او بيا يې د مجلس ټولو حاضرينو ته شالونه وبخښل.))

دا وو د شاه حسين هوتک هغه تشويق چې د پښتنو شاعرانو سره يې کاوه او پر هغو باندې يې تل مهرباني کوله او دغه تشويق په حقيقت کې د شاه حسين هوتک د خپلې ژبې او ادب سره د زړه له تل نه د رښتينې مينې يو ځرګند ثبوت دی.

همدغه وجه وه. چې په دغه ادبي دربار کې د علم او ادب په مختلفو ساحو کې مهم اثار رامنځته شول. د همدغه پاچا په امر د رحمان بابا د دېوان زياتې نسخې کاتبانو وليکلې او په خلکو کې خورې شوې چې د پټې خزانې د مولف په قول ددغه کار لپاره يې کاتبان پېښور ته استولي وو. چې دا هم ددغه پاچا بې سارې مينه له پښتو سره ځرګندوي. د ژباړلنې ليکوال ددغه ادبي دربار په باب کښلي دي((... که څه هم ددې ادبي دربار کومه ليکله شوې کړنلاره موږ ته نه ده راپاتې خو هغه علمي او ادبي کارونه چې ددې دربار په سيوري کې ترسره شوي دي ځرګندوي چې يو لوی هدف يې د پښتو کتبي ذخيره زياتول او پښتو ته په هره برخه کې د اثارو منځته راوړل وو لکه د طب په برخه کې ((خلاصة الطب)) د حکمت په برخه کې ((ګلدسته زعفراني)) د تاريخ په برخه کې ((محمودنامه)) د ادبي څېړنو په برخه کې ((پټه خزانه)) د دين په برخه کې ((مسايل ارکان خمسه)) او ((جامع فرايض)) او نور کتابونه يې چې تاليف کړي او يا يې چاته لوړې جايزې پرې ورکړې دي باور دی چې د شاه حسين هوتک د وخت دې ادبي دربار به د پښتو په لاره کې ډېرو نور خدمتونه هم کړې وي، خو څرنګه چې ددې خدمتونو په برخه

کې پټه خزانه زموږ یوازنی اخځ دی او بل ځای یې یادونه نه شته او هم ځرنګه چې پټه خزانې تر ۱۱۴۲هـ ق کال پورې په کندهار کې دوام کړی نو ددې دربار د لسو پاتې کلو له کارونو هم بې خبره پاتې یو))[1]

په پای کې باید ووایو چې ددغه پښتون واکمن په وخت کې پښتو ژبې او ادب ته بنستیز کارونه شوي دي او د ادب په بېلا بېلو څانګو کې ارزښتمن اثار رامنځته شوي دي. ددغه ادبي دربار له خوا د پښتو ژبې پالنه په ښه ډول سره کېدله، د اثارو په خپرولو کې یې لاس درلود او د لیکوالو او شاعرانو په هولولو، روزلو او پاللو کې یې هم خپله دنده په ښه توګه سرته رسوله، چې یادونې یې په پورته کرښو کې وشوې.

(1) ژبپالنه، ۸۲مخ

پوهنیار اکبر کرګر

د شیخ متي یو شعر:

د پښتو ادب څلانده عرفاني نمونه

زموږ په لرغوني فرهنګ کې تصوفي- عرفاني فکري جریانونه په دوو پړاوونو کې د څېړنې او مطالعې وړ دي. یو تصوفي، عرفاني فکري جریان په عامه او کُلي مانا چې تر اسلام څخه دمخه فرهنګونو د اغېزو او تاثیراتو مثالونه لري او بل د اسلامي فرهنګ تر خپرېدو وروسته تصوفي، عرفاني جریانونه چې تر زیاته حده د اسلامي او عربي فرهنګ او قراني ایاتونو او احکامو پر بنسټ تفسیر او توجیه شوي دي.

لومړی پړاو:

په تاریخي لحاظ زموږ فرهنګ او فرهنګي شتمني زموږ د ولسونو په مغز او روان کې د پېړیو پېړیو له خوا مدینتونو، فرهنګونو، مذهبونو، کیسونو، نړۍ لیدونو، اسطورو او افسانو داسې ترسب دی، چې د پلټنو په ترځ کې د هغو په منشاء او سرچینو پوهېدی شو. تصوفي عرفاني فکري جریانونه د شرقي فلسفي نړۍ لید سره په ترکیب کې راڅرګند شوي. هېڅکله یې خالص او ناب شکل نه دی غوره کړی، بلکې یو په بل کې او په ګډه سره د یوه فکري سیستم په توګه منځته راغلي، دوام یې کړی او د تر منځه تللو وروسته یې اوس هم نښې نښانې او اغېزې لیدلی شو. په دغه پړاو کې زردشت د چوپاني دورو د افکارو له تکوین څخه راهیسې د زروان (Zar vana) یا ناپایه زمان راهیسې چې نور او ظلمت، رڼا او تورتم د هغه مولود بولي او په فکري لحاظ د اهورا او اهریمن یا اهورا مزدا (یوائینی یوه خدای) او اهریمن د هغه تخلیق بولي، یو ډول مونیزم یا یووالي جوتوي، د څلورو پړاوونو ((یعنې د نېکو افکارو مقام، د ښو خبرو مقام، د ښو کارونو مقام، د ابدي عظمت لومړنی پیغام دی، چې ددې سیمې په فرهنګ کې ډېر لوړ او عالي مقام لري او انسان ښو چارو ته رابولي، انسان په دغو مراحلو کې اهورا ته نژدې کوي.

د زردشت د افکارو د ټوکېدو خاوره د بودایي مدنیت لپاره ښه کرونده شوه. بودا هم د نېکو چارو وعظ وکړ او د هغه زده کړي او تعلیمات له هندوکش څخه اخوا تېر شول، کلونه کلونه یې دوام وکړ. بودا ویل:

((ای زاهدانو هغه څوک چې ټول وخت سهار، غرمه او شپه یوازې یوه شېبه خپل زړه له نېکۍ ډک کړی، هغه ثواب چې ترلاسه کوي یې د هغه چا تر ثواب نه ډېر زیات دی چې سهار، غرمه او شپه هره شېبه د خوړو سل لوښي خیرن کړي. ددغې نېکۍ لپاره مینه او غماض لازم دی.)) (۳،

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

۲۰) د بودا دغه اخلاقي زده کړې د يوه صوفي او عارف لپاره چې خپل زړه يوازې د خدای کور بولي ډېر ښه درس دی.

زموږ په فرهنګ کې له اسلامي مدنيت څخه دمخه د يوناني فلسفي افکارو افلاطوني او نوی افلاطوني افکارو له اغېزو هم سترګې نه شو پټولی. لنډه دا چې شرقي افکارو له هند، چين، ايران، يونان او نورو فرهنګونو او مدنيتو څخه زموږ په فرهنګ او تاريخ کې هم ترسب کړی او خپله اغېزه يې پرې ايښې ده.

دويم پړاو:

زموږ له فرهنګ سره د اسلامي مدنيت او فرهنګ يوځای کېدنه او په دې سيمه کې د اسلام خپرېدل او نفوذ زموږ د سيمې په فکري جريانونو کې يو بل پړاو پيل کړ. دا پړاو د اسلامي فرهنګ پيل دی.

په دويمه او دريمه هجري پېړۍ کې په بغداد يعنې د خلافت په مرکز او نورو مراکزو کې تصوفي او عرفاني افکار منځته راغلل.

په اسلامي نړۍ کې مشهورو عارفانو او صوفيانو د قراني احکامو پر بنسټ د خپلې لارې او طرقيت لپاره د ستاويزونه و پلټل د مثال په ډول: په قران کې د ميثاق په باب ايت دی، چې صوفي ورته د ((مينې پيمان)) وايي چې د انسان او خدای ترمنځ موجود دی. همدارنګه په قران کې ((امانت)) ته اشاره ده چې نړيوالو ته وړاندې شو (انسان). ځمکې او اسمانونو دغه امانت نه شو ساتلی، بلکې انسان ومانه. په قران کې مومن ته د ديدار وعده ده، چې د قيامت په ورځ خدای له انسان سره ګوري، له دې پرته خدای په دې نړۍ کې هر چېرته وي، په مشرق کې په مغرب کې او هرځای ته چې انسان مخه کړي خدای شته او دا هغه ټکی دی چې انسان هر چېرته مخه کړي، کولای شي دغه مفکوره په انسان کې وګوري او انسان ته د شاه رګ څخه هم نږدې دی.

خو کله چې په پښتو ادب کې دا مساله مطالعه کوو، پښتني فرهنګ هم په دغه پراخه سيمه بيز فرهنګي چوکاټ کې مطالعه کېدی شي او په دغه فرهنګ کې فکري جريانونه هم ګوښې نه شي مطالعه کېدی.

شيخ متي يو له دغه ډول مبتکرو عارفانو او د شور او وجد خاوند معلومېږي چې کېدی شي د هغه په يوه شعر کې د وخت د لاسبرۍ فکري جريان اندازه ولګول شي.

لوی استاد مرحوم عبدالحی حبيبي د پټې خزانې په حواله ليکي: ((شيخ متي د عباس زوی و چې عباس د عمر او عمر د خليل زوی و. خليل د غوريا او غوريا د کند ابن خرښبون زوی و. دا مشهوره کورنۍ د خرښبون تر مرګ وروسته په ارغستان، پښين او پېښور کې خپره شوه او شيخ متي دوه ورونه نور هم درلودل چې حسن او امران نومېدل د امران مزار تراوسه د کوږک پر غره دی چې هغه غر دده په نامه ((خواجه امران غر)) هم بلل کېږي او يوه خور يې ((بي بي خالده نومېده چې قبر يې تراوسه هم په پښين کې مشهور دی او په کلات کې د ترنګ پر غاړه د ((خالاکلي)) هم ددې په نامه تراوسه باله شي چې دا په ژوند هلته اوسېده.

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

شيخ متي پر (۲۲۳هـ) زېږېدلی او د (۲۵) کالو په عمر د ترنګ پر غاړه پر ۲۸۸هـ کال وفات شوی دی، دده مزار تراوسه هم د کندهار شمال شرقي خواته تقريباً (۵۰) ميله لرې پر يوې غونډۍ واقع دی چې کلات يې بولي او دی په کلات بابا مشهور دی، دده خپل ژوند هم د ترنګ پر غاړو او د غونډۍ ان په غره او د کلات په حدودو کې تېر کړی دی.)) (۴، ۱۲).

دغه راز استاد حبيبي د نعمت الله هروي د مخزن افغاني په قول چې يو بل مشهور کلاسيک اثر دی را نقلوي چې: ((ان طالب حقايق و کاشف معاني زبده ابرار و خلاصه اصرار شيخ متی خليل صاحب عبادت و رياضت بود. ايشانرا سر حلقه دوازده سړبن ميگويند و افغانان بسيار ارادت می اوردند و مريد ميشدند چنانچه غلغله کرامت ايشان در تمام منتشر شد.)) (۴، ۱۲۴) دغه راز استاد د شيخ متي عارف د عرفاني شخصيت او مقام د اثبات په ترڅ کې په پټه خزانه کې له ((افضل الطرايق)) څخه يو حکايت په دې عبارت رانقلوي: ((يوه ورځ شيخ متي پر لار تېرېده، چې هلته ډېرې ډبرې پرتې وې او لار يې بنده کړې وه. چې دغه ځای يې وليد، نو څو شپې متواتر راغی او له هغې لارې څخه يې ډبرې او کاڼي ايسته کړل. يوه دهقان د شپې خپله ځمکه اوبوله ده ته يې وويل: ته د خدای دوست يې او ټول خلق ستا احترام کوي. نو دونې زحمت ولې پرځان تېروې او دغه لار پاکوې شيخ متي هسې ځواب ورکړ، چې يوه ګړۍ د خلقو خدمت تر هرڅه ښه دی.)) (۴، ۱۲۵)

د پټې خزانې مولف زياتوي، چې شيخ متي يو اثر هم کښلی و چې نوم يې و ((د خدای مينه)) دغه کتاب په کلات کې د شيخ متي په زيارت پروت و او زيارت کوونکو به لوستلو، په دغه اثر کې مناجاتونه او دعائيه شعرونه و، خو دغه اثر تراوسه تر لاسه شوی نه دی.

اوس د دې لپاره چې د عارف شيخ په يوائينۍ لاسته راغلي شعر څه وواېو او د هغه د عارفانه او صوفيانه افکارو جاج واخلو نو موړی شعر رانقلوو:

پر لويو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نيمو شپو کې
په غاړو رېغ او په شپېلکو کې
ياد ويرژليو په شپېلو کې
ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د مينې ننداري دي

جنډې زرغون که په بيديا دی
د بربڼ خواته په خندا دی
ترنګ چې خړ دی په ژړا دی

ليکوال :اسمعيل يون

سمسور پاڼه

دا ټـــــول اغېـــــز د مینــــــې ســــــتا دی
ټولـــــه ښـــــکلا دې ســـــتا لـــــه لاســـــه
ای د پاســــــــوالو پاســـــــه پاســــــــه

کـــــه لمـــــر روښـــــانه مـــــخ یــــې ســــپین دی
یــــــاد ســــــپوږمیه تنــــــدی وریــــــن دی
کــــــه غــــــر دی ښــــــکلی پــــــرتمین دی
لکــــــه هنــــــداره مــــــخ د ســــــین دی
ســــــتا د ښــــــکلا دا پلوشــــــه ده
دا یــــــې یــــــو ســــــپکه ننــــــداره ده

دلتــــــه لــــــوی غرونــــــه زرغــــــونېږي
د ژونــــــد ورږمــــــې پــــــه کــــــې چلېــــــږي
بــــــوراوې شــــــاوخوا کړېــــــږي
ســــــترګې لیــــــدو نــــــه یــــــې هېښــــــېږي
تــــــل د نــــــړۍ پــــــه ښــــــکلیده یــــــې !
لویــــــه خاونــــــده ! ټولــــــه تــــــه یــــــې !

خاونــــــده ښــــــکلی ســــــتا جمــــــال دی
ښــــــکاره یــــــې لــــــور پــــــه لــــــور کمــــــال دی
کــــــه ورځ کــــــه شــــــپه کــــــه پېــــــړۍ کــــــال دی
ســــــتا دقــــــرت کمکــــــی مثــــــال دی
ســــــتا د لورونــــــو یــــــوه رڼــــــا ده
دلتــــــه چــــــې جــــــوړه تماشــــــاه ده

زړه مــــــې دا ســــــتا د مینــــــې کــــــور دی
ســــــوی د عشــــــق پــــــه ســــــوځند اور دی
رپــــــې و تاتــــــه ســــــتا پــــــر لــــــور دی
بــــــې لــــــه دې هــــــېڅ دی ورک یــــــې پلــــــور دی
ســــــتا د جمــــــال پــــــه لیــــــدو ښــــــاد دی
کــــــه نــــــه وي دغــــــه نــــــور بربــــــاد دی

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

په غرو کې ستا د عشق شپېلکی دی
ددې نرۍ په عشق سهی دی
که غټ که ور که پنډ نری دی
ستا د جمال ځری هر شی دی
چې پر دنیا مې سترګې پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

نه هسک نه مځکه وه تورتم
تیاره خپره وه تول عدمو
نه دا ابلیس نه یې ادمو
ستا د جمال سوچه پرتمو
چې سو ښکاره ښکلې دنیا سوه
د پنځ پر لوري یې رڼا سوه

زه چې ځرګند پر دې دنیا سوم
د ښکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندې شیدا سوم
له خپلې ستې را جلا سوم

په ژړا ژاړم چې بېلتون دی
یمه پردېسي بل مې تون دی

وګړیوالي (متي) ژاړي
سوري یې دوري غاړې غاړي
ځه غواړي ځه وایې ځه باري
خپل تون او کور و کلي غواړي
چوني چې بېل سي نیمه خوا سي
تل یې د بڼ په لور ژړا سي

د شیخ متي شعر څو اړخونه لري؟
ـ د شیخ متي د شعر پوخوالی او شعریت.

لیکوال :اسمعیل یون

ـ د شعر تصوفي او عرفاني اړخ
ـ د شعر فلسفي- عرفاني اړخ

د شعر پوخوالی:

د شعر دا اړخ موږ ته راجوتوي چې په پښتو شعر او شعري کلام کې فکري غنا ان له پخوا موجوده وه. په دې شعر کې موږ داسې پوخوالی او فکري غنا لیدلی شو، چې د یوې پیاوړې فرهنګي غنا نماینده ګي کوي. دا خبره هم راجوتوي، چې پښتانه شاعران له تصوف او عرفان سره اشنا و. په دې برخه کې یې زیاتې شتمني درلودې، خو دا چې لاتراوسه نه دی ترلاسه شوي، یو عمده دلیل دا کېدی شي، چې د پښتنو سیمه تل د لویدیځ او ختیځ او منځنۍ اسیا له خوا د یرغلونو او تاړاکونو د تېرېدو لاره ده او د اوسني جنګ په څېر، په تېرو جنګونو کې هم زرګونه فرهنګي اثار د اسونو او کاروانونو په پښو کې لتاړ شوي او له منځه تللي دي. پر دې اساس ده چې موږ د فکري جریانونو د تحلیل له پلوه لږ مواد او اثار لرو.

د شعر تصوفي او عرفاني اړخ:

د شیخ متي په پورتني شعر کې یو ډول نه، بلکې په پوره ډول شرقي تصوفي فکري جریان لیدل کېږي. شعر د مولانا د مثنوي په تقلید په ((غاړه ږغ)) یا ((نی)) د فراق په سندره پیل کېږي او ټول موجودات د واحد او یوائیني ذات د موجودیت شهادت ته رابولي.

استاد حبیبي هم د دې خبرې یادونه کوي چې:

((شیخ متي له هغو لومړیو حلقو څخه دی، چې پښتو شعر ته یې یو فلسفي ښکلی رنګ ورکړی او د جمالیت ټکی یې ښه روڼ کړی دی مګر دده فکر تل له مادي خوا څخه معنوي او الهي افکارو ته میل لري. له مادي اشعارو څخه تل معنوي او مافوق الطبیعه نتایج اخلي او یوازې د مادي په ستاینه کې ځان نه ډوبوي.)) (۴، ۱۲۸) سره له دې چې د شیخ متي ټول اثر نه شته، خو موږ کله چې د حد اقل تحلیل په لټه کې یو. په همدې مطلوب شعر کې چې له طبیعت او د طبیعي ښکلا له ستاینې پیل کوي، په جزئیاتو غرونه، شپه او ورځ (زمان) غاړه (نی) د غمجنو اوازونه، شنه شوي، بڼونه، ترنګ سیند او هر څه چې ښکلا او جمال لري، په واقعیت کې یو تمثیل کوي.

دغه راز د لمر مخ، د سپوږمۍ ورین تندی، پرتمین غرونه، د سیند د هندارې په څېر مخ، زرغون غرونه، د ژوند ورېمه، بوراګان او د هغو سندرې ټول او ټول د لوی ذات د یو واحد وجود په هستۍ شهادت ورکوي. شاعر له دغه توصیف او تمثیل څخه د لوی ذات خاوند تعالی جمال، ښکلا ، زمان او مکان د خدای له قدرت ته بولي. کوم چې ځای یې زړه کې دی، زړه چې د سیر او ((قلب)) د خاوندانو په فکر د خدای د مینې کور دی. خو د شاعر ټوله اند ښنه او غمنامه په دې کې ده چې له بېلتونه ژاړي.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

بشنو از نی چون حکایت میکند
از جدایی ها شکایت میکند

په ژړا ژاړم چې بېلتون دی
يمه پردېسي بل مې تون دی

نو موړی هم په فراق کې د چوڼي (بلبل) په څېر په دې خاطر په ژړا او ماتم کې دی، چې جلا دی او دغه فراق او جلاوالی د هغه د رواني رنځ او نارامۍ منبع ده چې يوازې په وصال سره رفع کېدی شي.

د شعر فلسفي- عرفاني اړخ:

پورتنی شعر په شرقي دود فلسفي رنګ هم لري. لکه څرنګه چې د ډاکټر عبد الحکيم په قول مولانا هېڅ کله د لرغونو يوناني فلاسفه وو لکه ارستو، اپلاتون نوم نه يادوي او نه هم له قران پرته په بل څه استناد کوي. د شيخ متي په شعر کې هم په ظاهر کې هېڅ نه شته خو بيا هم لولو:

نه هسک نه ځمکه وه تورتم و
تياره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابليس نه يې ادم و
ستا د جمال سوچه پرتم و
چې سو ښکاره ښکلې دنيا سوه
د پنځ پر لوري يې رڼا سوه.

((په ارياېي افکارو کې چې روح او فکر يې د واحد خدای اهورا مزدا په باب و، په ستاينه يې پيل وکړ واحد خدای يې د (اهورا) او پوه (مزدا) وباله چې ځمکه او اسمان يې هست کړه. د هخامنشيانو په کتيبو کې لولو چې اهورا مزدا ځمکه دلته... اسمان هلته... انسان... او د انسان لپاره خوښي هست کړه، زردشت د سينا په ۴، ۴۴ بند کې هغه د اوبو، ګياوو، باد، اسمان، رڼا او تورتم او په لنډه توګه د ټولو موجوداتو هستوونکی بولي.)) (**۵**، **۱۰۵**) افلاطونيان هم نړۍ او موجودات مثل بولي. نور فلاسفه هم دغه ډول عقايد وړاندې کوي. يوناني فلسفه په شرقي تصوف کې بې اغېزې نه ده ان په اسلامي فرهنګ کې يې ژورې ريښې درلودې، په دويمه او دريمه هجري پېړۍ کې زيات شمېر يوناني فلسفي اثار په بغداد او اسکندريه کې په عربي وژباړل شول، زياتره فلاسفه وو په ارسطو او فلسفي افکارو د توضيح او تشريح کار وکړ، ستر اسلامي پوهان له ابن سينا، فارابي امکندي، مهر وروی او نور د يوناني- اسلامي فلسفې

افکارو ښه متشرحین وو، خو تصوفي او عرفاني افکارو پـه اسلامي نړۍ کې د ازادۍ غزونې وس درلود. شعر او ادب دغـه ډلې یعنې عـارف او صـوفي د خپـل پیغـام بسـتر کړ. شعر فلسـفه، عرفان او تصوف وروزه، چې د شیخ متي شعر یو لـه دغـو دی. اوس چې خپلې خبرې راټولې کړو ویلی شو چې:

پښتني فرهنګ په فکري او معنوي لحاظ د ډېرو ژورو فلسـفي، عرفـاني او تصـوفي افکـارو جوګه دی، چې کتبي اثار یې په دې سیمه کې د کوچېدلو، لېږدېدنو او جنګونـو او خـونړیـو پېښـو په ترڅ کې له منځه تللي، هر کله چې د راوروسته فرهنګ د بیا زرغونېدو لپـاره بیـا او بیـا ماضـي ته اړه پیدا شوې ده. فرهنګي جریان له انقطاع سره مخامخ شوی او تر کلونـو وروسـتـه راټوکېـدلی دی.

پښتو شعر د لسیزو او پېړیو په جریان کې د فکري جریـانونو حاصـل و او دی. دې شـتمنۍ پـه خپله څولۍ کې درې سیمې او د فرهنګي حوزې افکـار لـه ځانـه سره سـاتلي، روزلـي او وروسـته نسلونو ته یې انتقال کړي دي. په دې ترڅ کې د شیخ متي مناجات د اسې کوچنۍ نمونه ده، چې هم عرفاني او تصوفي رنګ لري او هم فلسفي مفـاهیم او فکـري فلسـفې جریـان راڅرګنـدوي. مـوږ پـه نهایت کې دې ته رابولي، چې پـه پښـتو کتبي کلاسـیکو متونـو کې د فکـري جریـانونو څېړنـه، د معنوي خوندي ارزښتونو په نوي مطالعې موږ لاسبري کـوي. نویـو نتـایجو تـه مـو رسـوي هغـه څـه چې تر اوسه پورې ورته لږه پاملرنه شوې ده.

یادښتونه

۱- داکتر محمد اقبال، سیر فلسفه در ایران. ((ترجمه امین حسین اریانپور)) تهران ۲۴مخ.
۲- هنر و مردم شماره سي ویکم، تهران
۳- عبد الحسین زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، (تهران)
۴- عبد الحی حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوک (کابل: پښتو ټولنه، (۱۳۸۲)ل کال.
۵- دیانت زردشتی، ترجمه فریدون وصحن-مقاله دوم، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۸.

پوهنمل شاه محمود ((محمود))

روابط میرویس هوتکی با شاهان گورگانی هند

مقدمه:

طوفـان مغـول و تاتـار از جملـه وقـایعی بـود کـه مثـل اکثـر بـلاد مشرق بـر پیکـر افغانسـتان صدمات بزرگی وارد کرد و ملت شجیع افغان برای مـدمت تقریبـاً پـنج قـرن بـا حکـام مربوطـه انهـا پنجه نرم کرد و پیوسته در کوشش بود تا حکومات ملی خود را مجدداً تاسیس نماید.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پانه

حکام مغول و تیموری در طول قرنها با مردم افغانستان در مجادله بسر برده و صدمات بزرگی رامتحمل شدند و بعضاً با امتیازاتی که به افغانها دادند تا حدی توانستند خود را از صدماتی نجات دهند ، در قرن دهم هجری، صفوی های فارس و اوزبک های ماوراء النهر به تهاجمات خود به افغانستان شروع نموده در تجزیه ولایات افغانستان به اقداماتی متوسل شدند. بابر که در کابل پای خود را محکم کرد پسانتر با اشغال هند از خانواده افغان (لودی ها) پایتخت را به انجا انتقال داد و در نتیجه شکست اوزبکها از صفویان قسمت های غربی افغانستان بدست صفوي ها افتاد. و به اینصورت در طول دوصد سال دیگر ولایات شرقی و کابل، بدخشان و مضافات ان در دست گورگانی های هند و ولایت هرات و سیستان در قبضه صفوی ها بود ، ولایت قندهار منطقه متنازع فیه هر دو دولت بو که زمانی بدست یکی و مدتی بدست دیگری بود.

در سال ۹۵۲ هجري همایون پسر بابر در بدل معاونتی که از طهماسب صفوی برای بدست اوردن اقتدار از دست رفته حاصل داشت قندهار را به فارس گذاشت ولی پس از چندی دوباره این ولایت به دولت گورگانی هند مربوط گردید در دوران جلال الدین اکبر قندهار در دست گورگانی ها بود ولی در سال ۱۲۲۲م در عهد جانگیر، شاه عباس پادشاه فارس (۹۵۸ - ۱۰۳۸ هجري) اراده اشغال قندهار نمود و با اردوی بزرگی عازم قندهار شد پس از محاصره چهل روز این شهر را بدست اورد و در عهد جهانگیر گورگان ها کدام اقدام دیگر برای اشغال مجدد قندهار بعمل نیاوردند و تا هنگام قیام میرویس خان هوتکی تسلط صفوی ها بر قندهار بود.

قیام میرویس خان و تشکیل دولت هوتکی:

میرویس پسر شاه عالم متولد در سال ۱۲۷۳م است مادرش نازو دختر یکی از خان های عشیره توخی بود ، میرویس در محیط شهری قندهار رشد کرد. این شهر از نظر صنعت و تجارت و پیشه وری و فرهنگ رونق داشت و نسبت به فقر و عسرت زندگی مردمان کوهستان شرق، مردم جنوب نسبتاً مرفه تر بودند و قندهار که در سر راه تجارتی بین هند و ایران قرار داشت برای تشکیل یک دولت ملی مساعدتر بود.

میرویس از نزدیک شاهد استبداد و ظلم و تبعیض حکومت خارجی نسبت به هموطنانش گردید (۱) میرویس بخاطر رهایی مردم و کشور خویش از دست صفویان چهار بار به دربار شاه حسین صفوي داد خواهی نمود و ضمناً اوضاع دربار را مطالعه کرد. چون میرویس از فریاد رسی و داد شنوی دربار اصفهان مایوس گشت از انجا عزم بیت الله نمود و از علمای عرب فتوا قتل گرگین و جواز جنگ را بدست اورد. و بدربار اصفهان نیز انقدر نفوذ کرد که درباریان را نسبت به گرگین ظنین تر ساخت بعد ازین میرویس خان به قندهار برگشت و جرگه ملی بزرگ را در کوکران، مانجه جمع و سوگند نمودند تا تسلط اجنبی را از کشور خویش بر اندازند.

بعد از ان میرویس خان به مدد تمام اقوام قندهار گرگین خان بیگلر بیگی صفویان را با تمام لشکر او قتل کرده و شهر قندهار رابدست اوردند.(۲)

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پانه

روابط میرویس با دربار گورگان هند:

قندهار از حیث جغرافیای در بین دو سلطنت ایران و هند اهمیتی به سزا داشت و وقتیکه مبارزین ملی به قیادت میرویس خان پرچم استقلال را بر ان دیار افراشتند از یکطرف دربار گورگانی هند از استماع این خبر به تزلزل افتاد و استقلال افغانها را برای خود خطری بزرگ دانست زیرا که حکمداران گورگانی هند از تجدید عظمت و امپراطوری غوریان، خلیجان و لودیان ترسیدند.

پوهاند عبدالحی حبیبی به نقل از صمصام الدوله و خافی خان می نویسد.

وقتیکه خبر اعلان استقلال افغانها را تا جای به رسمیت شناختند ولی با دربار اصفهان مفاهمه کردند تابدفع این واقعه که برای ملک و ملت طرفین خلاف رای صایب است به زودی بکوشند(۳) اما حاجی میرویس خان که موقعیت خطرناک خود را در بین دو سلطنت قوی بخوبی درک کرده بود بزرگان ملت را در جرگه سومین فراهم اورد و بعد از انکه موقف سیاسی ملت افغان را در بین دو دولت شرقی و غربی با قوای ایشان نشان داد گفت: ((اگر با من متفق باشید و یاوری کنید. همواره پرچم حریت را بلند خواهیم داشت و نخواهیم گذاشت که باز (ربقه) غلامی اجانب بگردن ما افتد. کسانیکه غلامی اجانب رامی پذیرند ، ما را با ایشان ربطی و مودتی نیست و در دیار ما سکونت نکنند)) (۴)

جرگه ملی بعد از شنیدن خطابه زعیم ملی با وی موافقت کرده و مواعید موکدی دادند که تا دم واپسین از ازادی و استقلال ملی خویش دفاع کنند. (۵)

اخبار وقایع قندهار بزودی بدربار صفوی رسانیده شد و میرویس خان هم نامه ای را به پادشاه صفوی ارسال داشت. مرحوم حبیبی به نقل از اثر جنگ افغان و فارس می نگارد: میرویس در نامه خویش یاد اور شده بود: بادشاه از تدبیر کار بگیرد و قشونی را به قندهار نفرستد. زیرا تمام افغانان به کشتار ایشان دست بر قبضه شمشیر ایستاده اند و اگر مجبور شوند شاید قندهار را به پادشاه دهلی بسپارند ، بنا بر ان پادشاه صفوی باید موقع سیاسی این کشور را ملحوظ دارد. (۶)

تلاش صفوی ها بخاطر اشغال دوباره قندهار به ثمر نرسید و میرویس خان درین هنگام از یک طرف جنگ را باصفوی ها ادامه داد و از جانبی روابط سیاسی خود را بادربار گورگانی هند بهتر ساخت. و برای تشیید روابط دوستانه سیاسی حاجی امکو برادر خود را بحیث سفیر بدربار دهلی نزد فرخ شیر گورگانی فرستاد و هدایای دوستانه را بذریعه وی ارسال داشت. (۷)

فرستادن سفیر به هند ، فهم سیاسی و مهارت نظامی میرویس را نشان میدهد بخاطر انکه ترس این بود که دولت صفوی نیز با هند همدست شود و خاک افغانی را بین خود تقسیم نماید. از این رو میرویس نیکه با اینکه از نیت دربار گورگانی هند نسبت به افغانها بی اطلاع نبود وی باز هم برای اینکه وضعیت را خوبتر بخود روشن کند و هم بنابر تقاضا و وجیبه همسایگی خواست

نیات دوستانه افغانان را به شاهان متذکره روشن بسازد و وهمیکه از استقلال افغانها برای دربار هند تولید شده بود رفع نماید و حتی یکقدم فراتر گذاشته از دربار هند در وقت ضرورت استعانت کند.

به اساس همین مفکوره سفیر افغانی مکتوبی را مبنی بر خواهشات دوستانه افغانان و اطلاع تصمیم ازادی خواهان نسبت به استقلال خاک خود در سال (۱۷۰۹م) به عنوان شهزاده دربار هند نوشت.

((ما افغانان نسبت به تمام همجواران به همسایگی شاه هندوستان افتخار داریم، زیرا همکیش و هم مذهب هستیم. و به همین نسبت اعتماد قوی داریم که در موقع ضرورت با ما معاونت خواهد کرد.

ما علیه شاه فارس تصمیم گرفته ایم زیرا او برای تجاوز و برای محاربه بر ضد مذهب ما قشون می فرستند ازین جهت ما از مقتدر ترین شهزاده خواهش میکنیم تا حقیقت حال ما را در پیشگاه معظم ترین پادشاه هند تقدیم و روشن نمایند)).

چون فعلاً در ان ولا (هند) امنیت به کلی حکمفرماست هر گاه در وقت ضرورت یکدسته قشون برای معاونت و پشتیبانی ما فرستاده شود به یمن و رحمت خداوند بر ضد دشمنان مذهب خود غالب و مظفر خواهیم شد.

افغانها شجیع هستند و شاید بعض مقتضیات ما را مساعد نماید که در هنگام یکجا شدن دو قشون (افغان و هند) بعض از توابع فارس را تحریک نمایم (۸) و پادشاه هند انها را مدد نمایند و اگر به هیچ حال طاقت مقاومت نیارند جمع تجدریف افغان کوچیده و رو به هندوستان اورند. (۹)

وقتیکه این مکتوب به شاه هند رسید تو هم خطریکه از استقلال افغانها نزدشان تولید شده بود رفع گردید، نامه اوران را مورد نوازش قرار دادند باجواب اطمینان بخش مرخص نمودند.

دربار دهلی حکمران قندهار به رسمیت شناخت و خطاب (حاجي امیر خانی) را با تحف شمشیر و فیل بدربار میرویس گسیل داشت. (۱۰) اما عمر این زمامدار بزرگ افغان انقدر طول نکشید که مقاصد بزرگ خود را در راه توحید ولایات افغانستان عملي کند وی در طول هشت سال حکومت قندهار و ولایات نزدیک انرا متحد ساخت تا اینکه در نومبر ۱۷۱۵م وفات یافت.

روح ازادی خواهی و جذبه ملی را که او در ملت خود احیا نمود از بین نرفت قیام ملی را که او بعمل اورد و احساساتی را که در ملت قهرمان افغان احیا نمود موجب تشکیل مجدد سلطنت بزرگ افغانها گردید.

ماخذ

۱- غبار، میرغلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ، کابل، ۱۳۴۲) ص ۳۱۷
۲- حبیبی، عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان جلد دوم، کابل ۱۳۴۹، ص ۷۳-۷۴
۳- حبیبي، عبدالحی، ایضاً، ص

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پانه

۴- بېنوا ، عبدالروف، هوتکی ها ، کابل، ۱۳۳۵، ص۵۲-۵۶
۵- افغانی سید جمال الدین، تتمة البیان فی التاریخ الافغان، ترجمه محمد امین خوگیانی ، کابل، ۱۳۱۷، ص ۷۹
۶- حبیبی، اثر قبل الذکر، ص۶۴
۷- ایضاً، ص۷۵
۸- بېنوا ، اثر قبل الذکر، ص۶۴
۹- کروینسکی، تاریخ سیاح مسیحی، کابل، ۱۳۶۳، ص۳۶
۱۰- حبیبی، اثر قبل الذکر، ص ۷۸

پوهنمل اصف بهاند

د پښتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې د نازو انا دريځ

کلونه پخوا علامه عبدالحی حبيبي په ټولنيز ژوند کې د پښتني مېرمنې د رول په باب ليکلي وو: ((پښتنه مېرمن د پښتنو د ټولنې او اجتماعي سازمان شمرى وه.))[1] خو د پښتنو د ژوند په تاريخ کې داسې وختونه هم راغلي دي، چې پښتنه مېرمن کله کله د نورو قومونو تر ښځو زياته نازول شوې او کله يې بيا حقوق تر پښو لاندې شوي دي.

سره له دې چې د ټولنيز ژوندانه پېښو پښتانه له ادب او هنر څخه لرې ساتلي وو ، خو بيا هم دوی ليک او لوست نه دی هېر کړی، د هنر او علم په ډګر کې يې د قدر وړ تجربې کړې دي. که د پښتو ادب په تاريخ کې په ځير سره وکتل شي د مېرمنو برخه په کې ځلنده ده. په دې مقاله کې به په لنډ ډول د پښتو ژبې او ادب د سترې وثيقې يعنې پټې خزانې په استناد د پښتنو د لرغونو ښځمنو شاعرانو په ډله کې د نازو انا پر دريځ خبرې وشي.

د پټې خزانې د روايت له مخې د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې دغه مېرمنې شاعرانې تېرې شوې دي:

۱- زرغونه کاکړ
۲- رابعه
۳- نيکبخته
۴- نازو انا

---

(1) پوهاند عبدالحی حبيبي، د زېري کالنۍ ، په پښتو ادب کې د مېرمنې برخه، پښتو ټولنه، ۱۳۵۷کال، ۱ مخ

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

۵- حلیمه حافظ

۶- بي بي زينب

خو پرته له دغو ښځمنو شاعرانو د پښتو ادبياتو په لرغونو شاعرانو کې نورې ښځمنې شاعرانې هم تېرې شوې دي، چې ښايي تر اوسه پورې يې حال موږ ته معلوم نه وي او يا د نورو ماخذونو په ارتباط هغه وپېژنو لکه شهزاد ګله چې د حالنامې له مخې يې پېژنو.

د پښتنو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې تر ټولو قديمه شاعره زرغونه کاکړ ده، چې د کندهار په پنجوايي کې اوسېده.[1] د دغې سترې شاعرې د ژوندانه موده تر **۸۵** هجري څخه وروسته اټکل شوې ده. زرغونې کاکړې د نورو ادبي کارونو ترڅنګ په **۹۰۳**هـ کال د شيخ سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.[۱] د پښتو ادب د لرغونو دورې ددې شاعرې نور څه نه دي راپاتې، يوازې محمد هوتک يې له ژباړل شوي بوستان څخه يو حکايت رانقل کړی دی، چې د زرغونې د ادبي قدرت ځرنګوالی ورنه ښه ترا څرګند پدلای شي.

بله پښتنه شاعره چې د پښتو ادب لرغونې دوره کې اوسېده رابعه نومېده. د پټې خزانې د روايت له مخې دغه شاعره د بابر په زمانه کې په کندهار کې اوسېده[۲] له بده مرغه چې پرته له يوې رباعي څخه يې بله څه نه دی راپاتې.

ددې دورې بله شاعره او پوه ښځه نېکبخته وه چې په اشنغر کې اوسېدلې ده. د ژوندانه زمانه يې د **۹۲۰** هجري په شاوخوا کې اټکل شوې ده. علامه حبيبي ليکي چې ددې مدبرې او پوه مېرمنې احوال شيخ امام الدين په خپل کتاب اولياى افغان کې ليکلي دي.[۳] نېک بختې د خپل ادبي ژوند په موده کې يو شمېر موعظې او پندونه نظم کړل چې له هغه څخه يو کتاب جوړ شو او نوم يې ارشاد الفقرا ورباندې کېښود. د پټې خزانې د روايت له مخې دغه کتاب د محمد هوتک په لاس کې و او له هغه څخه يې په خپله تذکره کې يو څو ټوټې خوندي کړې دي.[۱]

د پښتو ادبياتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې بله شاعره بي بي زينبه ده چې د ميرويس خان لور او يوه هوښياره او عالمه ښځه وه. دغې اغلې مېرمنې د نورو پښتنو مېرمنو په تدريس کې لويه برخه درلوده. له بي بي زينبې څخه يوه مرثيه راپاتې ده، چې پټې خزانې خوندي کړې ده. له دغې مرثيې څخه د زينبې ادبي ځواک ښه څرګند پدلای شي.

---

(1) عبدالحی حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ، دويم ټوک، پښتو ټولنه، **۱۸۷**مخ.

(۱) محمد هوتک، پټه خزانه، څلورم چاپ، د کابل پوهنتون خپرونې، **۱۳۵۲**کال، **۱۱۱**مخ.

(۲) همدا اثر، **۱۱۳**مخ.

(۳) د زېري کالنۍ، **۱۳۵۷** کال، **۱۴**مخ.

(۱) پټه خزانه، **۱۰۲** مخ.

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

شهزاد ګله ددې دورې بله باتدبيره او پوهه ښځه وه چې شعرونه یې هم ویل د ((فرهنګ ادبیات پښتو)) لیکوال لیکي چې پلار یې د روښن داد نومېده او د تیراه لـه اوسېدونکو څخـه و، چې د جلال الدين اکبر په زمانې کې یې ژوند کاوه.(۲)

ددې باتقوا او پرهېزګارې ښځې د کلام نمونه استاد هېوادمل پـه فرهنګ ادبیـات پښـتو کې خوندي کړې ده.

ددغو ښځمنو شاعرانو په څنګ کې د پښتو ادب او پښتنو لويه شاعره او مدبره ښځه نازو انا نومېده. نازو انا د پښتو ادبیاتو د لرغونو ښځمنو شاعرانو پـه ډلـه کې ډېره مشـهوره، مـدبره او پوهه ښځه وه. پلار یې د پښتنو مشر و. دی هم په خپله سپېڅلې غېږه کې لکه میرویس نیکـه سـتر لاربښـود وروزه. نـازو د علـم ادب او تـورې خاونـده وه او د خپـل پـلار د ریاسـت پـه قلمـرو کـې پـه شجاعت او سخاوت مشهوره وه، لوست یې په خپل محیط کې له لویو علماوو څخه کړی وی.[1]

د نازو انا د مېړانې، سخاوت او خلاص لاس توب ذکر نورو اثارو او لیکوالـو هم ثبت کړی[2] نازو انا که له یوې خوا د قیادت، پـوهې او وطـن دوسـتۍ ښـه سـمبول وه، نـو لـه بلـې خـوا د لـوړ او نفیس ادبي ذوق خاونده هم وه. د پټې خزانې لیکوال د نـازو انـا د ادبـي دریـځ پـه برخـه کـې داسـې ویلي دي: ((زما پلار هسې ویل چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتینـه وه چې د خدای تعـالی څخـه پـه مناجات یې ډېر اشـعار ویـل او یـو دیـوان یې درلـود چې دوه زره بیتونه په کې وو او هلته یې ښه نکات ادا کړي وو او داسې یې ویلي و چې نارینه یې هم نـه شي ویلای.))(۱)

د نازو انا د راپاتې رباعي په برخه کې کـه چېرې د نورو لیکوالـو او ځینـو اثـارو لـه توصـیفي خبرو تېر شو او د نازو انا د ادبي توان د معلومولو لپاره پـه خپلـه رباعي تـر څېړنې لاندې ونیسـو ښه به وي:

سـحر ګـوه د نـرګس لیمـه لانـده
څـاڅکي څـاڅکي یـې لـه سـترګو څڅېـده
مـا ویـل څـه دي ښـکلي ګلـه ولـې ژاړې

---

(۲) زلمی هېوادمل، فرهنګ ادبيات پښتو، د چاپ او خپرونې د دولتي کومېټې خپرونه، ۱۳۲۵ کال، ۲۲۷ مخ.

(1) د زېري کالنۍ، ۱۳۵۷کا، ۱۴-۱۵ مخونه.

(2) کبرا مظهري ملو رو، پښتنې لیکوالې او شاعرانې، لومړی ټولک د علومو اکاډمي خپرونه، ۱۳۲۲ کال، ۲۰مخ.

(۱) پټه خزانه، څلورم چاپ، ۱۰۳مخ.

دې ویـــــل ژونـــــد مـــــې دی یـــــو ه خولــــــه خند یـــــد ه.

په دې رباعي کې نازو انا د ژوند یو عمومي انځور په هنرمندانه ډول وړاندې کوي. د نرګس د ګل غوړېدل او تر غوړېدو نه یو څو لنډې شېبې وروسته یې د ژوند پای ته رسېدل، د دې سبب شول چې نرګس د خپل ژوند پر لړه موده باندې وژاړي. که چېرې د نازو انا په دې شعر کې د شعر د جولیز جوړښت له مخې شعري انځورونه ولټول شي داسې به وي:

په دې شعر کې ګل له انسان سره تشبیه شوی دی. ګل مشبه انسان مشبه به، ښکلا لطافت نازکي او لنډه موده ژوند یې وجه شبه ده، چې یو عالي شعري انځور یې بللای شو.

دغه راز په دې شعر کې ژوند له یوې خولې خندا سره تشبیه شوی دی. ژوند مشبه، یوه خوله خندا مشبه به، لنډوالی او لږوالی یې وجه شبه کېدلای شي. څنګه چې دغه انځور د تشبیه له اداتو پرته راوړل شوی دی، ځکه لوړ او عالي یې ارزیابي کولای شو.

د نازو انا په دغه شعر کې هم معنی او مفهوم شته، هم د شعري انځورونو له پلوه غني دی او د تخیل رنګیني او بداعت په کې ښه ښکاري، ځکه نو د نازو انا ادبي دریځ د نورو ښځمنو شاعرانو په ډله کې لوړ ارزیابي کوو. که چېرې نازو انا د هغه وخت له نورو ښځمنو شاعرانو سره په جلا جلا ډول پرتله شي هلته هم د نازو انا دریځ څرګند او ښکاره دی. نازو انا له نورو ښځمنو شاعرانو څخه ځکه لوړه او ښه ارزیابي کېږي، چې دا له یوې خوا په یوه ستره ادبي او سیاسي کورنۍ کې زېږېدلې او لویه شوې ده، ځکه یې ښوونه او روزنه ضروري او ډېره ښه وه، چې د لوړې پوهې او ښې مطالعې درلودونکې وه، له بلې خوا دې ته ډېر ښه علمي ادبي او سیاسي چاپېریال مساعد و او دغه چاپېریال د دې سبب شو، چې نازو انا د لوړې او ښې قریحې او ښه شعري ذوق خاونده شي، په دې صورت کې نو ښکاره خبره ده، چې دغسې یوې پوه او با مطالعې او د ښې قریحې خاوندې تخلیق به هم ښه او لوړ وي. نازو انا که له یوې خوا دلوړ ادبي ذوق خاونده وه، له بلې خوا د خپل قام او خلکو په روحیه پوه او په درد یې متالمه وه او د دغه حالت انعکاس د دې په تخلیقاتو کې څرګند و، چې د دې په راپاتې رباعي کې یې ښه لیدلای شو، ځکه نو د پښتنو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې د نازو انا دریځ ډېر لوړ او ښه ارزیابي کوو.

لیکوال :اسمعیل یون

سمسور پاڼه

افضل ټکور

د نازو انا په کورنۍ کې د پښتو شاعرۍ عنعنه

نازو انا د پښـتنو د ملي قايد او مشر ميرويس خان نيکه عالمه او فاضله مور ده. دا د خپل وخت د پښتو مېرمنو يوه مېرمنې او باتوره ښځه وه او د ژوند تر پايه پورې يې د پښـتنو د يووالي او برياليتوب مينې په زړه کې ټوپونه وهل. زه ددغې تلپاتې پښـتنې مېرمنې د ژوند او کار نامو په باب ددې لپاره نه غږېږم، چې يو خو زما د بحث موضوع نه ده او بله دا چې دا کار ډېر زيات لټون ته اړتيا لري، زه يوازې ددغې فاضلې مېرمنې په شمول ددې د کورنۍ د پښتنو شاعرانو په باب څو لنډې يادونې کوم.

د نازو انا په کورنۍ کې که د پښتو شاعرۍ د مطالعې او څېړنې تکل وکړو، نو پيلامه يې په خپله له همدې فاضلې او عالمې مېرمنې نه راشروع کېږي. نازو انا په خپله يوه خوږژبې او نازکخياله شاعره وه. په پټه خزانه کې ددغې مېرمنې په هکله لولو:

((هسې نقل کا: چې نازو د سلطان ملخی توخي لور وه چې تولد يې په ١٠٦١ هجري کې هغه ځای ته نږدې و، چې تازي نومېږي. سلطان ملخی په هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال يې حکومت کا. معارض او ساری يې نه درلود او نازو په کوچنيوالي له مېرمنو پښـتنو او سپين ږيرو علماوو څخه لوست وکا او مېړ مخی ارتينه وه چې نارينه يې مېړانې او شجاعت ته حيران و.(١)

نازو انا په دغسې يوه عالمه او فاضله کورنۍ کې زېږېدلې وه او د خپل وخت مروج علوم يې لوستلي وو. د پټې خزانې په حواله نازو انا په پښـتو ژبه شاعري هم کوله او ددې يوه مشهوره رباعي يې د بېلګې په توګه هم ثبت کړې ده. دا ډول د پټې خزانې مولف د خپل پلار په حواله د نازو انا د شاعرۍ په هکله ليکي:

((چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتينه ده. چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې ډېر اشعار ويل او يو ديوان يې درلود چې دوه زره بيتونه په کې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي وو او داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نسي ويلی او دغه رباعي چې د نازو انا ده ما له خپله پلاره اورېدلې وه الحق چې ښه رباعي ده.)) (٢)

د نازو انا د شاعرۍ د دوه زره بيتو څخه موږ ته يوازې يوه رباعي راپاتې ده او هغه هم په پټه خزانه کې خوندي ده، خو د هغې د ديوان پته تراوسه نه ده لګېدلې د هغې دغه رباعي د شعري تلازماتو له مخې دومره قوي او زړه وړونکې ده، چې که هغې نوره شاعري هم نه وي کړې موږ يې د پښتو ژبې د ښو شاعرانو په کتار کې درولی شو.

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

ســـــحر ګـــــه وه د نـــــــرګس ليمــــــه لانــــــده
څــــاڅکي څــــاڅکي يـــــې لـــــه ســــترګو څڅېــــده
مــــا ويـــــل څـــــه دې ښـــــکلي ګلــــه ولــــې ژاړې؟
ده ويــــل ژونــــد مــــې دى يــــوه خولــــه خند يــــده.(۳)

ددغې رباعي د شعري قوت له مخې ويلى شو ، چې نازو انا به د خپل عمر پـه اوږدو کې ښـه او پـه زړه پـورې شـاعري کـړې وي، لـوى اسـتاد اروا ښـاد علامـه حبيبـي ددغـې پښـتنې مېرمنـې د شاعرۍ په هکله په خپله يوه ليکنه کې داسې ليکي: ((دنازو ادبي مقام او هنري لياقت هم د کتلو وړ دى. محمد هوتک په پټه خزانه کې د نازو انا فقط يوه رباعي د خپل پلار لـه خولې رانقـل کـړې ده، خو دغه يوه رباعي هم د نازو د ادب او هنر ارزښت ښکاره کوي او هم د معنا او مفهـوم لـه پلـوه ښه شعر دى هم د صفت په ښکلا مزين دى، د تخيـل رنګينـي او بـداعت پـه کـې ښـکاري، سلاسـت يې په لوړه پوړۍ کې دى.)) (۴)

د نازو انا په کورنۍ کې که د پښتو شاعرۍ د عنعنې جاج اخلو نو ددغې کورنۍ دويم پښـتون شاعر د دغې عالمې او فاضلې نوميالى زوى ميرويس خان نيکه دى. تر ډېره وخته پورې ميرويس نيکه يوازې د يوه پښتون ملي قايد او نوميالي په توګه د پښتنو تاريخ ليکونکو لـه خـوا د تـاريخ پـه پـاڼو کې ثبت و او هغـه د خپلو پښـتني خصوصـياتو او کارنـامو لـه مخـې زمـوږ د تـاريخ پـاڼې ښکلې کړې وې، خو له نېکه مرغه د محترم استاد زلمي هېوادمل د لټون او زيار له مخې دا ثابتـه شوه چې دغـه بـاتور پښـتون د خپلـو سياسي او ملي مبـارزو پـه څنګ کې ځينې منظـوم اثـار هـم ليکلـي او شـعرونه يـې هـم ويلـي دي. ددغـه نوميـالي پښـتون مشـر د شـاعرۍ پـه هکلـه اسـتاد هېوادمل د ژوندون مجلې د ۱۳۶۸ ل کال په په دويمه او درېيمه ګڼه کې يوه ګټوره او ارزښـتناکه مقاله کښلې ده، چې موږ د همدغې مقالې په حواله ميرويس نيکه د خپل وخت ډېر ښه شاعر بللى شو.

محترم استاد زلمى هېوادمل په خپله مقاله کې يو ځاى کاږي: ((... لنډه دا چې د ميرويس نيکه اسلاف او اخلاف ټول لـه شرقي او اسلامي فرهنـګ سره اشنا وو او پـه يـوه فرهنګـي مـاحول کې رالوى شوي او دوى ددې فرهنګ په وده کې برخه درلوده، خپلـه يـې هـم لـه فرهنګـي مشـاغلو سـره مينه ښووله او نور يې هم دې خواته هڅول، د شاعرۍ او فرهنګيالې نازو انا زوى ميرويس چې پـر سياسي او ملي کارنامو يې نه يوازې زموږ د هېواد ، بلکې د سيمې دهېوادو تاريخونه ډک دي تـر سياسي او ملي مسايلو سربېره يې له فرهنګي مسايلو سره هم مينـه درلـوده او اوس ځينـې داسـې څرکونه لـه مـوږ سره شته چې دا تـرې ښـکاري چې زمـوږ دغـه ملي مشر پـه خپلـه ملي ژبـه ځينـې منظومې هم ويلې وې چې يوه نيمه بېلګه لا د ځينو خطي اثارو په زړونو کې خوندي ده.(۵)

محترم استاد زلمي هېوادمل په خپله دغه مقاله کې د ميرويس نيکـه يـو بيت هم راوړى، چې زه يې دلته دده د شاعرۍ د نمونې په توګه رانقلوم بيت دادى:

عرض مې نه لګي پر ناتمام پاچا
څو به کومه پر یادونه (۶)

دا ډول لیکوال په خپلې لیکنې کې د میرویس نیکه د شاعرۍ په هکله ځینې ګټورې خبرې هم کړې دي ددې لیکنې په یوه برخه کې یې داسې لولو:

اما دا یو بیت هم موږ ته ډېر غنیمت دی او دا ځکه چې د پښتو تاریخ د یو لوی قهرمان د سخنورۍ څرک ځینې ایستل کېږي او دا موږ ته ښکاروي چې زموږ مرحوم ملي قاید حاجي میرویس نیکه د شعر طبع درلوده او په پښتو یې نظمونه هم ویل، موږ د میرویس نیکه د همدې یوه ترلاسه شوي بیت په استناد دده د شاعرۍ په باب خبرې وکړې....(۷)

ددغو ویناوو په حواله ویلی شو، چې د نازو انا د کورنۍ دویم شاعر ددې نومیالی او فرهنګیالی زوی میرویس نیکه دی او دده دغه یو بیت او د ده مینه د فرهنګیانو او شاعرانو سره دا ثابتوي، چې دغه لوی او تلپاتې پښتون به د خپل ژوند په اوږدو کې زیات شعرونه لیکلي وي، چې له بده مرغه د زمانې ناخوالو لاتراوسه له موږ نه لرې ساتلی او که پلټنه وشي، نو هغه د محترم هېوادمل خبره چې دده زیاته منظومه وینا به وموندل شي او دده شعري عظمت به هم پښتنو ته څرګند او روښانه شي.

د نازو انا په کورنۍ کې بله ادبي او فرهنګي څېره چې هم یې ژوند او هم یې شعر د ډېرې ستاینې او یادونې وړ دی هغه شاه حسین هوتک دی. دی د نازو انا لمسی او د حاجي میرویس خان نیکه زوی دی. دی د خپل وخت یو عالم، عادل او فاضل پاچا و په خپل دربار کې د علم او ادب د ودې او پرمختګ لپاره یو فرهنګي مرکز هم جوړ کړی و او شاعران او لیکوال به یې په کې روزل. محمد هوتک چې پټه خزانه کښلې نو دغه لوی پښتون پاچا دعمر له پلوه ځوان و د پټې خزانه مولف د شاه حسین هوتک په هکله لیکي: ((پادشاه جمجاه ضل الله شاه حسین ښالم خېل هوتک او د مغفور جنت مکان حاجي میرخان زوی دی چې اوس په ځوانۍ کې پادشاهي کا او پښتانه یې په سیوري ارام دي، پادشاه عالم پناه په ۲۳ د ربیع الاول په ۱۱۱۴ سنه هجري په سیوري کې د کلات پیدا شو، هغه وخت چې میرخان د بیت الله او اصفهان سفر وکا، پادشاه ضل الله کوچنی و او له اعلم علما ملا یارمحمد هوتک څخه یې درس ولوست. او تر دولسو کالو پورې د عمر یې د فقه او تفسیر او منطق او د بلاغت کتب ولوستل او په کندهار کې له پلاره یې مصالح د امور زده کړل...)) (۸)

دا ډول د پټې خزانې مولف زیاتوي: ((د پادشاه عالم پناه په دربار کې تل علما او صالحان لار لري افضل العلما ملا یارمحمد هوتک چې د پادشاه استاد دی لوی عالم دی، په فقه کې یې کتاب مسایل ارکان خمسه کښلی دی... پادشاه عالم پناه په ارګ کې د قندهار هغه قصر چې نارنج باله شي هلته په هفته کې یوه ورځ دربار کا په کتب خانه کې او شعرا او فضلاء ټولوي، زه محمد هوتک کاتب ددې کتاب هم په دې مجلس کې یم او د پادشاه ضل الله اشعار او ادبیات په قلم کاږم او کتاب د دېوان یې مرتب شوی دی. کله په پښتو اشعار وایي او کله فارسي ژبې ته هم میل

کا او استاد العلما ملا یارمحمد ته یې قرائت کا چې سهو وسقم ځنې زایل کا او د پادشاه په اشعارو کې لږ سهوه لیده سي او علما یې ټول په بلاغت او فصاحت قایل دي او سماع ته مایل.)) (۹)

دا ډول لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي په پښتانه شعرا لومړی ټوک کې هم ددغه لوی شاعر د ژوند او اثارو په باب خبرې کړي او دده یوه سندره یې هلته ثبت کړې. په پښتانه شعرا کې لوی استاد حبیبي د شاه حسین د شاعرۍ په هکله لیکي: (دا زمونږ مړنی او ننګیالی پاچا د ملي ژبې یو ښه شاعر هم دی، چې په ملي لهجه یې بدلې ویلې دي. دده اشعار عشقي دي او سپېڅلتوب او خوږوالی په کې لیدل کېږي.)) (۱۰)

د پټې خزانې مولف د وینا له مخې شاه حسین هوتک د شعرونو یو مکمل دېوان درلود او هغه یې ترتیب کړی هم و چې له بده مرغه تراوسه ورک دی. دده یوه شعري بېلګه یې په پټه خزانه کې خوندي کړې چې دلته یې راوړل ضروري بولم.

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تیارو کې د هجران یې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې اوښکې راخپرې کړې
ستا د فکر په ګرداب کې تل عبور کړم
د فراق پړی مې کښېوت و مری ته
په جهان کې یې رسوا لکه منصور کړم
په وصال دې هم ناښاد یمه دلبرې
د بېلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم
د بانو عشق مې وخوړ په ځیګر کې
غمازانو په غمزو غمزو مهجور کړم
خلق یاد زما د عشق په لېونو کا
زه حسین محبت هسې مشهور کړم(۱۱)

د میرویس نیکه نوم او دده کورنۍ د پښتنو د تاریخ یو رنګین او سمسور څپرکی دی د دوی مبارزې او سربښندنې د پښتون ولس په زړونو کې خاص ځای لري. دغې عالمې او فاضلې کورنۍ د خپلو سیاسي جدو جهد او هلو ځلو په څنګ کې د پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکې کارنامې موږ ته په میراث پرې ایښې دي. ددغې کورنۍ بله عالمه او فاضله مېرمن زینبه هوتکه ده، لوی استاد علامه حبیبي په خپله یوه لیکنه کې کاږي: ((د هوتکو په دغه درنې کورنۍ کې موږ دوی د علم او ادب خاوندې مېرمنې هم پېژنو، چې یوه مېرمن نازو د حاجي میرویس خان مور وه... بله عالمه او ادیبه مېرمن بي بي زینبه د حاجي میرویس خان لور ده، چې د ملا نورمحمد غلجي څخه یې لوست کړی و او د محمد هوتک په قول یوه هوښیاره او عالمه ښځه وه... دې مېرمن د خپل عصر مروج

علوم او ادبي او ديني کتب ټول لوستي وو د شعراو پر دېوانو او اشعارو يې پوره عبور لاره او د موذونانو او شاعرانو قدردانه وه.)) (۱۲)

دا ډول محمد هوتک په پټه خزانه کې ددغې خوږ ژبې شاعر د ژوند او شاعرۍ په هکله ګټورې خبرې کړې دي. ددغو خبرو په يوه برخه کې لولو: ((هسې روايت کا: چې بي بي زينب ډېره هوښياره او په مهماتو د امورو عالمه ښځه وه او د پادشاه جمجاه شاه حسين په امورو کې تدبير کا او هر کله په راى صايب مشکلات د امورو حل کا او پادشاه د زمان يې په خبرو عمل کا او نصايح يې اوري دا درشهوار د صدف عظمت ښه ښه شعرونه هم وايي او د موزنانو او شاعراو قدر کا دو او ين د شعرا هم کله لولي او له مضامين شيرين بی کام شيرين کا...(۱۳)

ددغې پښتنې مېرمنې په هکله که پلټنه وشي، دا سې ښکاري چې دې به هم د خپل عمر په اوږدو کې ډېر شعرونه ويلي وي د پښتو شعر په تاريخ کې ددې مقام ځکه زيات روښانه او ځلېدونکی دی، چې دې د خپل ورور په مړينه دا سې ويرنه کښلې چې د پښتو ويرنو په تاريخ کې هم زيات ارزښت لري. موږ به دلته ددغې پښتنې مېرمنې د شعر د بېلګې د راوړلو په خاطر ددغې مرثيې څو بيتونه راوړو:

ړغ سو چې ورور تېر له دنيا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په وير کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا
دا روڼ جهان راته تورتم دی نا
زړه د بېلتون په تېغ کړم دی نا
هوتک غمجن په دې ماتم دی نا
د پاچهی تاج مو برهم دی نا
چې شاه محمود تېر له دنيا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا...(۱۳)

په لنډيز سره ويلی شو، چې د نازو انا په کورنۍ کې ددې په شمول څلور تنه پښتانه شاعران نازو انا، ميرويس نيکه، شاه حسين هوتک او زينبه هوتکه تېر شوي، چې موږ په ډېره مختصره توګه ددغو څلور تنو خوږ ژبو شاعرانو يادونه وکړه.

اخځونه

۱- هوتک، محمد، پټه خزانه لومړی چاپ، ۱۳۵۲ل کال، د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۰۱مخ.

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

۲- همدغه اثر ۱۰۲مخ
۳- همدغه اثر ۱۰۳ مخ
۴- د زېري کالنۍ، د افغانستان د علومو اکاډمي ۱۳۵۷ل کال چاپ، په پښتو ادب کې د مېرمنې برخه د لوی استاد علامه حبيبي مقاله، ۵۱مخ
۵- زلمی، هېوادمل، ژوندون مجله د افغانستان د ليکوالو انجمن خپرنی ارگان، ۱۳۲۸ل کال دويمه او درېيمه گڼه ۲۸مخ.
۶- همدغه اثر همدا مخ
۷- همدغه اثر ۲۹ مخ
۸- پټه خزانه، ياد شوی اثر، شاه حسين هوتک ۵۷ مخ.
۹- همدغه اثر ۵۸ مخ
۱۰- حبيبي، عبدالحی، پښتانه شعرا لومړی ټوک، ۱۳۲۰ل پښتو ټولنه ۱۲۸مخ.
۱۱- پټه خزانه، ياد شوی اثر ۵۸مخ
۱۲- د زېري کالنۍ ياد شوی اثر ياد شوی مخ.
۱۳- پټه خزانه ۱۰۷مخ.

د هوتکیانو په باب چاپ شوي
پښتو کتابونه

(۱۱۱۹-۱۱۵۱هـ ق) کلونه د هوتکیانو د واکمنۍ عصر دی. له نوموړې نېټې څخه بیا تر ننه پورې د هوتکیانو د عصر د سیاسي، فرهنګي او ټولنیزو پېښو په باب بېلابېل اثار لیکل شوي دي. په دې کې د کورنیو لیکوالو اثار هم شته او د بهرنیو هغو هم. پر پښتو او دري ژبو سربېره په انګلیسي، جرمني، فرانسوي او روسي ژبو هم په دې برخه کې اثار لیکل شوي دي.
زما د مقالې نوم دی، د هوتکیانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه. څرنګه چې پر ۱۳۵۷ل کال د ((هوتکیان کتابشناسی توصیفی)) په نوم یو کتابښود ترتیب شوی او په هغه کې یې ټول هغه اثار چې د هوتکیانو په باب په پښتو، دري او هم په بهرنیو ژبو لیکل شوي، معرفي شوي، نو زه د هغو کتابونو بیا معرفۍ څخه ډډه کوم، یوازې هغه اثر چې ((د خپلواکۍ لمر څرک)) نومېږي او د هوتکیانو په باب نسبتاً جامع اثر دی او نوی چاپ شوی، معرفي کوم. لومړی به په خپله د (هوتکیان کتابشناسی توصیفی)) اثر معرفي کړم او بیا به ((د خپلواکۍ لمر څرک)).
هوتکیان کتابشناسی توصیفی:
دا د هغه اثر نوم دی، چې د محمد ابراهیم ستوده او احمدضیا مدرسي له خوا تالیف شوی دی. دا کتاب پر ۱۳۵۷ل کال د کابل پوهنتون له خوا د پوهنتون په چاپخونه کې چاپ شوی دی. د کتاب د ټوکونو شمېر څرګند نه دی، خو د مخونو ټول شمېر یې ۱۵۲ مخونو ته رسېږي. په دې اثر کې هغه اثار، سرچینې او ماخذونه ښودل شوي، چې د هوتکو د سیاسي او ادبي کارنامو په باب په کې څه راغلي دي. د اثر په پیل کې د ((مقدمه)) په نوم په دوو مخونو کې د پوهندوی دوکتور عبدالرشید جلیلي یوه لیکنه راغلې ده. ورپسې ((دهوتکیانو توصیفي کتابښود)) په نوم په دوو مخونو کې د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي لیکنه راغلې، چې د کتاب پر څرنګوالي، لنډې خو جامع خبرې کوي. بیا د کتاب د څرنګوالي په باب د ((پیشگفتار)) په نوم په لسو مخونو کې په خپله د محمد ابراهیم ستوده او احمدضیا مدرسي خبرې راغلې دي.
دغه کتابښود په څلورو برخو کې سره اوډل شوی دی:
لومړۍ برخه: کتابونه او کتابګوټي (رسالې).
دویمه برخه: مجلې، جریدې او ورځپاڼې.
درېیمه برخه ضمیمې:
۱- د ملا خیرالله هوتک کتابښود، چې سرڅېړونکی محترم زلمی هېوادمل ترتیب کړی دی.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

۲- د مولوي صالح محمد کتابښود، چې محترم عبدالکريم پتنګ ترتيب کړی دی.
۳- د شېرمحمد کتابښود، چې محترم حبيب الله رفيع ترتيب کړی دی.
څلورمه برخه: ځيني انګرېزي، جرمني، روسي، فرانسوي او نورې خپرونې دي.
په لومړۍ برخه (د کتابونو) په برخه کې (۱۰۱) ټوکه بېلابېل کتابونه، چې د هوتکيانو په باب يادونې په کې راغلي، معرفي شوي دي.
په دويمه برخه (جريدو، مجلو او ورځپاڼو) کې ټولو (۵۷) ماخذونو ته ګوته نيول شوې ده.
د اثر درېيمه برخه (ضميمې):
۱- لومړۍ برخه د ملا خيرالله کتابښود دی، چې سرڅېړونکی محترم زلمي هېوادمل د ملا خيرالله پر ژوند ليک سربېره، د هغه د ديوان لومړی، دويم او درېيم ټوک، د ديوان قلمي نسخه او همدارنګه د ملا خيرالله ازبکی پښتو فرهنګ هم معرفي کړي دي.
۲- د شېرمحمد هوتک کتابښود، چې محترم رفيع صيب ترتيب کړی، د شېرمحمد هوتک پر ژوند ليک سربېره يې د هغه دا لاندې آثار معرفي کړي دي:
۱- اسرار لسالکين يا (اسرار العارفين).
۲- تجويد الافغانی، ۳- رساله ميت، ۴- د مستخلص د ادبياتو شرح، ۵- د بردی د قصيدې ژباړه، ۶- معجزات.
۳- د مولوي صالح محمد هوتک کتاب پېژندنه.
محترم عبدالکريم پتنګ لومړی د مولوي ژوند ليک ليکلی او بيا يې د هغه دا لاندې اثار راپېژندلي دي:

ب- منثور اثار:	الف- منظوم اثار:
۱- لومړی کتاب د پښتو	۱- پښتو مثنوي.
۲- دويم کتاب د پښتو	۲- پاشلې ويناوې.
۳- دريم کتاب د پښتو	۳- پښتو عسکري لنډۍ.
۴- پښتو اطاعت اولی الامر	
۵- پښتو ژبه لومړی ټوک	
۶- پښتو ژبه دويم ټوک	
۷- حصه اول رهنما يا خود اموز پښتو.	
۸- حصه دوم رهنما يا خود اموز پښتو.	

د کتاب په وروستۍ برخه کې د هغو (۴۶) اثارو معرفي راغلې، چې په انګليسي، جرمني، فرانسوي او روسي ژبو ليکل شوي دي.

ليکوال :اسمعيل يون سمسور پاڼه

یو بل ټکی چې ددې اثر په باب یې یادول ضروري دي، هغه دا دی، چې هغو کتابونو او لیکنو ته یې د انتقاد ګوته نیولې، چې د بهرنیو لیکوالو خصوصاً د ایراني لیکوالو له کینې، تعصب، جعل او غلبېل څخه منځته راغلی او د هوتکو د دورې پېښنو ته یې بل ډول رنګ ورکړی دی.

د خپلواکۍ لمر ځرک:

لمر ځرک د هوتکیانو په باب ډېر نوی او جامع اثر دی، چې د محترم الحاج امان الله هوتک له خوا لیکل شوی، ددې اثر د بشپړېدو نېټه د ۱۳۷۸ل کال د وري د میاشتې ۸مه نېټه ښودل شوې او پر همدې کال په افسیت ډول په کوزه پښتونخوا کې چاپ شوی دی.

د کتاب د چاپ معین ځای (چاپخونه) او د ټوکونو شمېر معلوم نه دی. د مخونو شمېر یې **۳۳۳** دی، په معیاري لیکدود او د لیکوال په خپل سیمه ییز ګړدود لیکل شوی. دا اثر د هېواد تاریخ د (۱۱۱۹-**۱۱۵۱**هـ. ق) یانې د هوتکو د افغاني دولت عروج او نزول تر څېړنې لاندې نیسي. دا اثر د خپلواکۍ د لارې مبارز ((د غازي سپه سالار سیدال خان ناصر په نوم چې د افغاني عزمت په لاره کې یې توره او قلم په مېړانه او ایمانداری چلولي دي) اهدا شوی دی. په دې تاریخي اثر کې لیکوال د کورنیو او بهرنیو اخځونو له نویو سرچینو او هغو روایاتو څخه چې د هوتکو له وخته بیا تر ننه پورې سینه په سینه رارسېدلي، ګټه اخیستې ده. د لیکوال له لیکنې څخه ښکاري، چې په زیاته کچه د بېطرفي او بې غرضي تاریخ لیکنې اصل ته وفادار پاتې شوی او پېښې، چې څنګه پېښې شوي، ده په همغه ډول ثبت کړې دي.

حاجي صیب امان الله د هغو بهرنیو لیکوالو په ځانګړې ډول د ایراني لیکوالو له غرض او کینې نه ډکې لیکنې، چې د افغانانو د اتلولیو او ویاړونو د نه زغملو له کبله منځته راغلي، تر انتقاد لاندې نیولې او د قناعت ښونونکو دلایلو په راوړلو یې، هغه رد کړې دي.

ددې اثر په پیل کې په دولسو مخونو کې د هېواد د نوښتګر لیکوال او څېړونکي حبیب الله رفیع یوه ګټوره سریزه راغلې، وایي: ((پخواني او غیر عادي حالات که له یوې خوا ملتونو ته زیانونه اړوي او ورانې ویجاړې ورپېښوي له بلې خوا همدا اسې حالات د ملي قهرمانانو او اتلانو د تبارز او ودې لپاره لاره هواروي او د ملي بهیر د مخکښۍ په لاره کې ملي مشران او نوابغ رامنځته کوي...

د میرویس نیکه مبارزې د افغانستان د اسمان له افق نه د دونیمو پېړیو په اوږدو کې غایب شوی د ازادۍ لمر یو ځل بیا ددې هېواد په یوه برخه کې وځلاوه او ملي، د عدل او د ولس د خپلې خوښې حکومت پیل شو، د صفوي بې کفایته او حریصو واکمنو غچ اخیستونکي وسله والې هڅې یې هم وار په وار شنډې کړې او د ملي او جمهوري حکومت د ودې او پرمختګ په لور یې ګامونه اخیستل.

زموږ د تاریخ دا روښانه دوره ډېره تاریکه پاتې وه، لکه د هر ناکام شوي نهضت خاصه چې ده، د هغه ډېرې کارنامې پټې شوې دي، په دې باب افغاني اسناد ډېر لږ وو او هغه هم زیاته برخه یې ورک وو، چې ورو ورو رابرسېره شول او لا د رابرسېره کېدو په حال کې دي، ایرانیانو چې په دې

باب څه لیکلي وو مغرضانه او دښمنانه او حتی کله کله لوچکانه او بې ادبانه وو، دخارجیانو اثار زموږ په لاس کې نه وو او اوس که په لاس کې شته هم د ایرانیانو تر غلبېل راتېر شوي یعنې د هغو له خوا له ناروا تصرف سره ژباړل شوي او خپاره شوي دي. چې پر دې کتاب کې پرې خبرې کېږي.))

دا اثر چې د هوتکو په باب نسبتاً جامع معلومات په لاس راکوي، په دې لاندې موضوعګانو بحث کوي:

لومړی څپرکی:

د میرویس نیکه پاڅون، افغانستان په لویدیځ کې د ازادۍ هلې ځلې، شجرة النسب، میرویس نیکه، میرویس څوک و او څه یې وکړل، د نازو انا خوب لیدل، د میرویس نیکه ازدواج، د میرویس نیکه کسب و کار، د میرویس نیکه شخصي صفتونه، دمیرویس نیکه مقام د پښتنو په نزد، ګرګین څوک و او څنګه کندهار ته راغی، حج ته د میرویس نیکه تګ، د میرویس نیکه خوب لیدل، د حاجي میرویس نیکه بېرته راګرځېدل له حج څخه، له موقع څخه د میرویس نیکه استفاده، د ملي قاید راتګ قندهار ته، د حاجي میرویس نیکه رسېدل قندهار ته، دوهمه ملي جرګه، په کار پیل، په اصفهان ددې اقدام تاثیر، د ملي قاید مراوده د هند له دربار سره، د پارس ۳۱ زره عسکر د خسروخان تر قوماندې لاندې، د خسرو خان نفاق اچول، د میرویس نیکه اماده ګي، د پارسیانو د بل لښکر ماتې، د ملي قاید وفات، د ملي قاید وروستۍ خبرې، د حاجي میرخان نیکهورور عبدالعزیز.

دوهم څپرکی، د شاه محمود هوتک سوبې:

د اصفهان محاصره، د محاصرې شدت، د شاهي سرای سنګ باران، د شاهي اشپزخانې چور کول، په اصفهان قحطي، خارجي سفیران، د اصفهان د مړو شمېره، د محاصرې په دوران کې جګړه، د شاه حسین ګوښه کېدل، د قحطۍ اثارو له منځه وړل، د افغانانو له خوا د اصفهان شاوخوا سیمو نیول، د شاه محمود سلطنت، د شاه محمود د حکومت لومړۍ شپې، د شیراز فتح، د ګل یګان فتح، د کاشان فتح، د امان الله خان مرورېدل، د پادشاه د خپلوانو وژل، په ایران کې روسي مداخله، دترکانو او روسانو ترمنځ د تشنج زیاتېدل، د خطرناک جنګ سیوری، د ایران په شمال کې د روسانو نور اقدامات، د اعلیحضرت شاه اشرف د سلطنت دوره، اعلیحضرت شاه اشرف هوتک، له صفوي شاه حسین سره د شاه شرف وضع، طهماسپ ته د شاه اشرف خط لیکل، بېرته افغانستان ته د امان الله خان تګ، د شاه اشرف او طهماسپ جنګ، له ترکانو او روسانو سره د شاه اشرف جنګونه، د شاه اشرف او روسانو ترمیان جنګ، طهماسپ ځان روسانو ته سپاري، د نادر او طهماسپ اختلاف، د ابدالیانو تعهد او د صفوي حکومت تجرید، له نادر او طهماسپ سره د مقابلې ترتیبات.

دریم څپرکی:

د نادر یرغل، اشرف خان توخی، د ولس خلک له خپلو کورو را ایستل. د هوتکي دورې مشاهیر.

لیکوال :اسمعیل یون سمسور پاڼه

ضمیمه:
له جمیل بیگ سره د میرویس نیکه ملاقات.

احمد تکل

د چا بدل

انا ټټر دې څیرې
انا د کور له دالانو نه دې لمبې جګېږي
انا منګې کې د ملالې کوم چا زهر ګډ کړل
او دا خبره نه ده
ګوره ډوډۍ کې دې کوم لاس دی چې رانجه ګډوي
چې ستا اواز د خونړۍ پېړۍ د غبرګو د ټوالونو له شا
ماته را ونه رسي
انا دا څه پېښ شوي...
چې پښتانه لمسیان دې
له یخدانو کلیمه دارې مشهدي پټوي
او د مغولو په بازار کې یې په نیمه، نیمه بیه پلوري
انا دا څه پېښ شوي
چې د جرګو کړۍ کې
د ښو درنو درنو خبرو پر ځای
سپکې کنځلې کېږي
انا دا څه پېښ شوي
چا درته ښېرې کړې دې؟
الله د چا بدل له تانه اخلي؟